

РОМАН

Жан Рюо

Вам у дар

СУЧАСНА ПРОЗА

ЖАН РУО

ВАМ У ДАР

Переклад з французької Анатолія Перепаді

Львів
ВНТЛ-Класика
2003

Переклад з французької: *Анатоль Перепадя*

Редактор: *Ірина Шевців*

Дизайн: *Тетяна Валуєва*

Перекладено за виданням:

Jean Rouaud, Pour vos cadeaux, Editions de Minuit, 1998

Cet ouvrage a été publié dans le cadre
du Programme d'Aide à la Publication "SKOVORODA"
de l'Ambassade de France en Ukraine
et du Ministère français des Affaires Etrangères

Це видання було здійснене в рамках
Програми сприяння видавничій справі "СКОВОРОДА"
Посольства Франції в Україні
та Міністерства закордонних справ Франції

© Жан Руо, 1998

© Анатоль Перепадя, переклад українською мовою, 2002

© ВНТЛ-Класика, 2003

ISBN 966-7493-41-5

ВНТЛ-Класика
а/с 10249 м. Львів 79006
тел./факс: (0322) 98 01 35
e-mail: info@vntl.com
<http://www.vntl.com>

ЧАСТИНА ПЕРША

Вона цих рядків не прочитає, ця дрібна темна постать, аж дивно, як вона могла пробігати три книжки, не даючи знати про себе або зовсім мало, приречена, німа проява, на мовчанку раптовою втратою чоловіка і горем, страшним від того, що виною цього вважала себе, своє життя, горем, здатним сперти подих, задавити так надійно, як душила колись прикладена до обличчя одержимого подушка, те, з чим змирилася навіть Церква, хоча й сікається, коли треба замість Бога визначати, скільки жити людині, але страждання закоханих доходить до такої нестерпної муки, коли Господа благаяють зглянутися і він відвертає свої очі, і тоді тіло, умираючи, зойкаючи, пускаючи слину, віднаходить під периною спокій найглибшого сну. А що він стає остаточною, то це тільки через марне чекання того знаку співчуття, якого ми сподіваємося за цих критичних обставин, коли його являють нам, мов якусь благодію.

Вона не прочитає цих рядків, наша одержима смертю і горем, чие кохання, мабуть, стало жертвою ревнощів, бо зрештою до цього стану довела її саме смерть чоловіка, чоловіка не такого, як усі інші чоловіки, ні, її першого й останнього чоловіка, єдиного, кого вона прийняла в себе, того, з ким вона стала єдиною плоттю. Навіть Ніна сумнівається, щоб наша матір була палкою коханкою, але це ще хтось, ніч у коханців сповнена таїни, а потім сама ж Ніна розповідає, як вона просила свою дорослу доньку, коли вони спали разом, тримати її за руку, як це робив небіжчик. Отож вона потребувала, перш ніж поринути в сон без сновидінь, цього покріплення, цього убезпечення, яким страхуються в горах, і, отже, після цього запізненого, довго приховуваного Ніниного признання, бо виконати прохання нашої матері було все одно що зайняти місце померлого, виходило, що наші батьки були з'єднані між собою руками, наче зв'язкою, а це означало, що перший, хто зірветься, потягне за собою в темне провалля другого.

Звичайно, вона не прочитає цих рядків. Ви можете уявити, щоб вона знайомилася з цими коментарями до любовного життя? Просто, ви її не знали. Вона не Гедді Ламар. Вона з тих молодих дівчат, яким суворий і повчальний богослов забороняв читати Анрі Бордо. Анрі Бордо — це той самий французький письменник (Тонон-ле-Бен, 1870 — Париж, 1963), який “намагався піднести моральність, утілену в домашньому вогнищі і традиційній вірі”. І, безперечно, якщо зважити на цю примітку, прелат наглядач мав слушність, а втім, що стосується свободи думки нашої матері, то тут їй прийшлося несолодко. Так це й не дивина, якщо взяти до уваги, що вона народилася тисяча дев'яtsel двадцять другого, п'ятого липня, в Ріае, у Нижній Луарі, тобто на землях Заходу, переораних Контрреформацією, ще під ударом грізних проповідей Луї-Марі Грінйон де Монфора, який, нещадно борючись проти янсенізму, аж ніяк не захоплювався до життєвих утіх і режиму економії лютого абата Рансе, того, кому Шатобріан на вимогу сповідника мав розповісти про своє життя для спокути гріхів (віконтових гріхів), і хто жив якийсь час у сусідньому абатстві Ламейре, щоб приборкати всіх і поїхати вкручувати хвости деінде, забравши з собою свій, так би мовити, бзик, бо він його тягав повсюди: відтяти голову своєї колишньої коханки. Але якщо, як про це свідчить фетишистський нахил у його любовних захопленнях, перша половина його життя була лібертинська, наукою стала йому друга, яка, окрім молитов та умертвіння плоті, давала небагато перспектив. Додайте до цього шуанські орди і власників замків серед бокажу, і ви побачите, що ця звичка накривати мокрим рядом не дуже допомагала звільнитися того дня п'ятого липня від цього авантюрного і розбещеного життя. Подвійний неталан, історичний та географічний, дещо пом'якшений тим, що народження сталося в оселі Альфреда — кравця (а тут усе чітко, якщо глянути на бланки його рахунків, сформульовані так: Сукнини і новинки для всякого одягу — Трикотаж, Білизна, Галантерея, Полотна — Капелюхи — Кравецький цех для індивідуального пошиття — Готовий одяг, Штани, Куртки і Жилети — Сорочки білі і модних кольорів — Різні блузи — Постільні припаси — Мішки для борошна і Лантухи

для зерна — Виготовлення Брезентового накриття всіх розмірів — Матеріали для замовника), нездатного самотужки провести межу між двома життями Рансе, оскільки він водночас відвідував абатство Ламейре і острів Левант — а також Клер — жінки енергійної і не з тих, хто втрачає голову (якої дід, безперечно, не затуркав), — який вона покинула, щоб пошлюбити, четвертого липня тисяча дев'ятсот сорок шостого, Жозефа Руо, так званого Жозефа великого, нашого батька, зарядженого більшою й іншого характеру енергетикою.

Народився він у Камбоні, теж у Нижній Луарі (що стала Атлантичною наприкінці п'ятдесятих років, але для зручності ми припустимо, що це перейменування збігається зі смертю Жозефа, яка, хоч і трапилася пізніше, стане за межівник, за нульову позначку для поділу до і після, і, отже, при згадці Нижньої Луари треба розуміти, що наш батько живий), двадцять другого лютого тисяча дев'ятсот двадцять другого, що гордо зводиться до 22-2-22, формули не вельми магічної, якщо зважити на його коротку долю, але яка йому запевнила цікаве посмертне життя, бо більше ніж тридцять років після його смерті, у сорок один рік, на другий день після Різдва тисяча дев'ятсот шістдесят третього, можна було милуватися молодиком, вивернутим на канапі, з веселими за скельцями окулярів очима, у краватці, в парі трійці, з сигаретою в руці, і писочком його песика Ріпа, чорно-білого щуролова, затишно лежачим на лівому стегні, а саме стегно на четвертинці обкладинки шведської книжки, названої “Stora Man”^{*}.

І якби чаклунка, поринувши в його відкриту долоню, як у роман, наворожила йому якусь химерну довгу подорож по глянсовому папері на безкраю Північ, він би насмішкувато кинув: “А як же китайський імператор, він щось приготував для мене?”. І викликав би цим заперечення ворожки після того, як знову стулив пальці над лініями своєї долоні: “Згадай, що наворожили малій Жозефіні на її острові: вона піднесеться ще вище, ніж королева”.

Жозеф, який помер надто рано, син П'єра, гуртовика посудом і господарськими товарами, та Аліни, торговки, Жозеф,

* “Велика Людина” (швед.).

який, за збігом наступних дат четвертого і п'ятого липня, був перший суджений її, Аннік, нашої матері, яка не прочитає цих рядків і яку ми зустрічаємо під іменем Анна, в її двадцять четверту річницю, та ще й як, бо в день їхнього шлюбу, уже за північ, вони були в обіймах одне одного. І природно, постає питання, чи вони вже спали разом перед цією шлюбною ніччю, але якщо вірити їхньому листуванню, принаймні листам нашого батька, єдине, що нам було доступне, — на блакитному телеграмному папері і збережене в лакованій темній коробочці на китайський штиб, схованій у шухляді великої шафи, прикрашеної вензелями РК — Руо-Клержо, наших діда і баби по батькові, — про це не було навіть натяку, хіба що він ніяк не міг дочекатися весілля, рахував скільки днів відокремлюють його від майбутньої дорогої жіночки, з чого випливає, що йому нетерпеливилося, але виявлена дрібка еротизму, саме на початку їхньої зустрічі, згадка про перший поцілунок, смак якого, здавалося, й досі горів на його губах тоді, як він писав, залишила нас невдоволеними, надто вона була скупа. Тим паче, що потім прояви ніжності передавалися ще затвердженішими формулами. У трьох листах навіть повіяло легеньким вітерцем незгоди, тоді як його було запрошено на шлюбний бал одного приятеля, і вона за це йому дорікнула — побоювання якоїсь зустрічі? — після чого він, звичайно, здався, як так, він туди не піде, хоча йому доведеться сповістити про те, що він не зможе радіти з другом у день його щастя. Але ця вимога дистанції йшла саме від неї. Можливо, вона боялася, як би йому там не зустрілася його перша наречена, ми все ще називаємо її Емільєн, білява мальована красуня, така пишна, якій наша маленька мама, танагрська статуетка, чарівна і мініатюрна, звичайно, не така досвідчена в любовній грі, побоювалася, безперечно, програти, побоювалася, що жага, відкладена до обіцяної ночі, спаде від споглядання цієї розкішної плоти.

Справді, це саме вона, а така риса характеру дуже поширена, домагалася, щоб вони йшли прямою дорогою і шанувалися. Проте, треба їй нагадати, що шістнадцятого вересня тисяча дев'ятсот сорок третього, в Нанті, вона пошилася у прогульниці і втекла з уроку бухгалтерії, — і без фатального

бомбардування з трьома тисячами загиблих саме того дня ми так би ніколи й не дізналися про цей прикрий збіг обставин, коли потрібне було ні більш, ні менш як утручання світової війни, щоб виявити таку легковажність, мало не позбутися голови, — аби піти на фільм “Граф Монте-Крісто” у кінотеатрі “Каторза”, де зал для глядачів був розбитий у пух і прах американськими летючими фортецями, вона врятувалася лише завдяки кузенові Марку (а не кузенові, як давніше твердилося, Фредді, який пропав, покинувши вагітною дружину військовополоненого, і загинув на німецьких шляхах, Марк послав мені скромну поправку: “Твою матір урятував я, а не Фредді), так ось Марк, загубивши її у паніці, викликаній першими вибухами, віднайшов розгублену серед збожеволілої з жаху юрми і повів у сховище, влаштоване у підвалах кафе Мольєр, на площі Граслен. Так ми дізналися, що самі тільки чудом уціліли, що наше життя завдячуємо лише кузеновій самовладі й мужності, і, отже, що воно, наше життя, почалося там, на виході зі сховища, після того, як сирени сповістили відбій, і замуrowані потяглися нагору вузькими сходами, захираченими у верхній частині будівельним сміттям і бутовим каменем, і їм довелося розгрібатися, перш ніж опинитися на волі, а там, знову шок, стати свідками не обвалених будинків, розпоротих вулиць, а цілковитої втрати кольорів, якогось одностайно сірого міста, ніби замість бомб упав дощ із попелу, отож виходило, що наше життя почалося там, у цьому світі грізайль, для якого, як ми знали, треба приносити з собою палітру, так як для пікніка прихоплюють із собою їжу.

І все це, ця неймовірна ціна, ради гарних очей П'єра-Рішара Вільма (а не П'єра Бланшара, але ця плутанина з її вини, очевидно, не обійшлося без втрати її пам'яті, або над П'єром-Рішаром Вільмом вона поставила П'єра Бланшара, а втім, від неї не вимагалось згадки про кіно, головне тут її свідчення, а згадувався їй П'єр Бланшар) у ролі Монте-Крісто, цей фільм вона побачила вже після війни, а тоді сеанс був брутально перерваний виттям сирен у момент демонстрації заголовних титрів. І як їй і трапляється згадувати цей чорний четвер, окрім цього дощу з попелу над

містом, вона верталася до думок тоді у сховищі, коли при кожному вибухові склепіння над їхньою головою тряслось всім своїм камінням, сіючи тонкий порошок на добровільних в'язнів, і коли вона питала себе, чи добре обрала місце, і де краще в її кутку рятуватися, там чи отам, чи тут, але про це довідатися можна було, вибравшись звідси живим, а, отже, доводилося покладатися єдино на випадок, чи на ласку Божу, і тут бажано, вже за вибором кожного, витягнути щасливий номер у лотереї, ціна якої життя, чи потрапити в невеликі списочки Всевишнього. Але молитися, ні, це їй не спадало на думку, тоді як інші за цих самих обставин безладно каялися у своїх гріхах, хапалися за передобідню молитву, за перелік доручень, знаючи, що все це ні до чого, аби лиш пронесло, тоді як вона думала про одне: де це рятівне місце?

Але, можливо, таку думку поділяв увесь загаль зібраних у цьому підвалі, цілком природну в подібному становищі, тоді як можна було сподіватися спіткати тут когось, наприклад, із слабкими нервами, хто, де б не був, у бомбосховищі, в літаку на висоті десять тисяч метрів чи в субмарині під водою, як тільки стає непереливки, рветься негайно вискочити. Але, звичайно, він не знайшов би входу до підвалу, і нам довелося б зарахувати його до числа трьох тисяч жертв того дня, бо вона цього б не забула. Навіть якби сталася така історія, її розповідь цілком могла супроводжуватися сміхом, сміхом Аннік, такою собі гумористичною баладою, з трьома пальцями на устах, ніби для чемного прикриття цього веселого вибуху, для удаваних перепросин, але без усякої спроби ошукати когось, вона заразливо сміялася з халепи ближніх (коли ті гналися за автобусом, спотикалися на східцях, послизалися на опалому листі) або з їхнього нещастя, як от, пригадується, повертаючись із похорону, де замість колишнього бухгалтера, простягнутого любісінько на своєму ложі, вона раптом побачила, можливо, через тьмяне освітлення і блимання двох канделябрів обабіч небіжчика, Олівера Гарді. Можна було ще зрозуміти, що якийсь клонований із худорби Лорея черевань викликав шалений регіт, хай навіть і над його трупом, аж тут, за асоціацією, нам згадалося, як повертаючись

із похорону своєї матері, вона засміялася тим самим сміхом. Ми всі гуртом обідали в їдальні, і тоді, мабуть, сутеніло, бо вікно, повернуте на подвір'я, було відчинене, і навіть звідси, де ми сиділи, було важко розгледіти, в якому стані дикий виноград, цей барометр сезону, чиї стебла з рясними пагонами вилися по дротинах, напнутих між цегляним муром і дахом їдальні, влітку закріплюючи стелю зелом. Але весела атмосфера від цих несподіваних зустрічей після розлуки все-таки, як подумати, дивувала, бо ця легкість, її сміх, видима відсутність горя, хай навіть матері виповнилося дев'яносто п'ять років і зрештою вона збожеволіла, вигадуючи, нібито доглядачка ввечері не пускає її на танці (зненацька стишуючи при цьому голос, як маленька дівчинка, що ділиться якимсь секретом, аби просити своїх дочок заглянути за стінний нагрівач, чи не ховається там її цербер), йшлося про її матір, яка померла, вік не має значення, померла матір, так ніби розбилася ливарна форма, і вже годі сподіватися на другий шанс, ось коли тобі стає зрозуміло, що це витвір унікальний, пронумерований, підписаний, і раптом розумієш, що її життя завершене, що всі поправки, всі каяття, всі промахи врізалися в нього, як шрами, що його не перебілити, не переробити в житті майбутньому, бо матриці більше нема і що ти тепер сам оригінал.

Але, очевидно, ця запрограмована смерть її не вразила. Можливо, через закоренілу пасивну звичку, про яку стільки пащекують, дочки вважають, що їм би за кращу дружину міг бути рідний батько, а не матір, у чому вони мають якусь рацію, але це не так просто: заглиблюватися в минувшину, проводити обмін, а що ж у такому разі робити з матір'ю? Віддати її теж заміж за свого батька? І пошлюбити Бога, предвічного? На щастя, найчастіше це суперництво минає з плином часу, з любовними захопленнями, з дітьми, і ми з хвилюванням мало-помалу відкриваємо у творцеві наших днів цілу суму бажань, зречень, пристрастей, недомовок, жертвуваль, всього того, з чого складається життя якоїсь жінки, замість того, щоб материнські почуття постійно робили над собою зусилля. І справді, виглядає так, що бабуся у ролі матері не дуже займалася своїми справами. Опікунка всіх домочадців, гостинна щедра душа, в якій за

столом збиралися друзі, дивні для кравця (музики, богослов-наглядач, домініканець, справжній студент-китаєць), але людина-порох, дуже поривчата, — як вона, наприклад, скалічила руку, з розгону насаджуючи квитанцію на канцелярський кілочок, — не лагідна, зовсім не охотниця чути дитятко на руках, курникаті солодку пісеньку або готувати на повільному вогні щось зовсім скромненьке, — досить навести епізод із козою діда, якою він забавляв дітей, і от діти, сполюшившись її зникненням і впізнавши її в покрайних і підсмажених шматках чергової страви, відмовилися, гикаючи, до неї торкнутися, виправдовуючись, заодно з дідом, що не голодні, після чого баба схопила тарілку і — бух! — кинула її у смітницю, — а потім, вона теж мала фізичний гандж, дуже дошкульний, наслідок розриву, спричиненого важкими пологами — чи не нашою мамою-дитятком, — але цей запах спорохнілих старих, просяклий сечею, вона його підчепила ще молодію, тому діти ніколи не трималися за її спідниці, притулком для нашої мами були спідниці Мадлен Паюсо.

Мадлен Паюсо, її завжди називали на повне наймення, ніколи тільки на саме прізвище чи там зменшувальне ім'я, наприклад, Мадо, як-не-як чуте напевне нею змалку або з уст якогось зітхальника, але ні, згадується вона саме так, повністю, для всіх, хто її оточував, вона була Мадлен Паюсо. І коли говорили про неї, здавалося, мали на увазі якийсь узірець лагідності, доброти: Мадлен Паюсо нагадувала героїню з роману письменника-натураліста. Такою вона і була, тобто простосердою Фелісіте, ладною хухати і дмухати на дітей іншої, служінню якій присвятила все своє життя, ніжнішою, ніж матір, у якій завжди знайдеться привід дорікнути своєму чадові в невдячності або принаймні в невизнанні всього того, що я зробила для вас, і навіть як матір і мовчить, усе невисловлене постійно висить у повітрі, тоді як вона, віддана служниці, вдовольнятиметься запрошенням на весілля одного зі своїх вихованців, отриманням наприкінці року маленької віншувальної листівки, а невдовзі і карток від усіх, бо Мадлен Паюсо, хоч якби ясно обличчя мами при її згадці, чекала роки і роки, перш ніж бути представленою нам. Але того дня вона була такою,

як і раніше, запевняла вона, незмінна, трохи, правда, осіла, проте мати не скористалася з цього, щоб підрости, навіть трохи подалася під тягарем горя, зростом вони залишилися однакові, принаймні, під антропометром для одної і другої він становив сантиметр менше, сантиметр більше, близько метра п'ятдесяти.

Справді, Мадлен Паюсо облишила службу в родині Брежо, аби на схилі років вийти заміж за доброго хлопця, він не зробив її нещасливою, тобто, не пив, не бив її і був радий мати хатню робітницю, яка йому варила і прасувала білизну. І стосовно кухні, то можна сказати, що він міг пригощатися досхочу, цей чоловіча, бо ми їли те саме. Куховарськими талантами, спритністю, вибагливістю у сервіруванні і приготуванні страв мама була зобов'язана Мадлен Паюсо, яка передала їй своє вміння тоді, як вона маленькою ходила за нею назирці у великому домі в Ріае. Мистецтво подавати під соусами, звичка не шкодувати масла і крему, печеня в духовці, старанно кроплена м'ясним соком, усе це, мабуть, було надто розкішне для того, хто під час свого довгого парубкування вдовольнявся тим, що тільки заїдав та підживлявся. Цей надлишок ваги зрештою зламав його, і тому на дідовому похороні в обійми одна одній кинулися дві вдови, взаємно висловлюючи співчуття в горі.

Мадлен, о Мадлен, ридала мама, стискаючи свою подругу молодості, і, може, вперше без усякої награності, тоді як звикле вона любила все драматизувати, дратуючи цим нас, навіть як ми не сумнівалися в щирості її почуттів, але ця риса притаманна тим, хто ніколи не розкривається сам чи принаймні думає, що не розкривається, і хто в момент виливу того, що на душі, боячись, що він не досить красномовний і йому не повірять, помилка ця природна, наслідую техніку міма своїми виразними гримасами, піднятими бровами, наморщеним лобом, ротом у формі круасана (ріжками догори від радощів і вниз від суму), відкатом артилерійської батареї, сповіщаючи про якесь лихо і таке інше в цьому дусі. Наша неня-Дебюро мала у своєму репертуарі чималий запас подяк, супроводжуючи жестом надто блаженське, з її погляду, слово якогось простого спасибі, наприклад, міцно стискала руки дами, яка щонеділі приносила нам

яйця з ферми, не завдаючи ніякої шкоди, — її кулак не розбивав горішків, — якщо серед цих сплєтених пальців вона нишком совала, — бо делікатність — це перша з чеснот у цих західних краях, — для ваших діток, вважала вона за потрібне уточнити, коробку цукерок, і коробка, стиснута, надималася, як щоки джазового соліста-трубача, під останнім потиском, що мав передати безмежну вдячність, вибухнути, бризнувши по всій кухні феєрверком зацукрованих ласощів.

Але тут, тулячи Мадлен Паюсо до себе, вона була такою, якою ми її ніколи не знали, тобто в якійсь ніжній, безбронній криївці свого дитинства, о Мадлен, і через це звертання лише по імені нам здавалося, ніби йдеться про іншу особу, і тому їй би годилося пояснити нам при знайомстві, що от вона, я вам стільки про неї говорила, Мадлен Паюсо. Але тоді, звичайно, якби вона так сказала, все виглядало б інакше. Ми уявляли її старшою, тоді як їй можна було накинути лише на десяток років більше, ніж мамі, звідки виходило, що служити в родині Брежо вона починала не старою, але ця рання служба дівчат часте явище у селах. А втім, досить згадати нашу Марію Антуанетту, до нас вона прийшла п'ятнадцятирічною, теж виходець із села і з ферми іншої доби, з мазаною долівкою, з колодязною водою на подвір'ї, взяли її, у цей вік юначих мріянь, підтримувати лад у домі, для чого мама терпляче її навчала виконувати найпростіші правила, зовсім невідомі їй, і глядіти за нами трьома, а діти дражнили її і не придумали нічого ліпшого, як задирати їй поділ сукні. Признаватися в цьому соромно, але я знову бачу нас на алеї в саду під циліндричною, усіяною трояндами, аркою альтанки. Щоправда, Ніни там не було, вона б захистила нашу страсотерпицю і зупинила б наші, я хочу це сказати мамі, жорстокі ігри, бо вони були жорстокі, і вона плакала, юна Марія Антуанетта, хоч нас її сльози зовсім не бентежили. Отже, Мадлен Паюсо була не старша на початку своєї роботи в кравцевому домі, навіть якщо в очах дітей старість починається дуже рано. Для маленької дівчинки цілком досить цього канонічного піддівочтва, аби стати змінною мамою, надто коли інша, породителька, витає у хмарах.

Вона нам уявлялася опецькуватішою, схожою на добру фею з казки про сплячу красуню, у пишній сукні і білому фартушку, зав'язаному поворозками ззаду, таким собі м'яким пуховиком, у якому хочеться втопити свої дитячі страхи, бо мозок схильний пов'язувати лагідність із вигинами, а твердість із кутами, але насправді вона була майже така мініатюрна, як мама, настільки, що цей дочірній зв'язок, про який вона нам говорила, губився перед цими вдовами-близнючками, які обіймалися, переживаючи те саме горе. Аннік, відгукувалася їй у тон Мадлен, вона почала пояснювати, що не могла прийти на Жозефів похорон, бо в її чоловіка душа вже була на волоску, до того ж потім усе відбулося дуже швидко, а мама перепрошувала за те, що не повідомила вчасно про смерть того, хто не робив її давню подругу нещасливою і хто саме з цієї причини заслуговує на останні почесті. Вона збиралася надіслати їй записочку, але ж ти сама знаєш, як це буває, маса листів із висловлюванням співчуття, треба на них відповідати, хай навіть не всім, у неї вже руки опускаються, ніщо її не приваблює, а як чиниш ти, Мадлен? Але Мадлен Паюсо вже віддавна опанувала мистецтво зречення, насправді вона нічого іншого й не знала. Та що я, казала вона, так ніби її особа не йшла в рахубу, повертаючись до тієї, чие горе здавалося їй важче за її власне, от ти, на щастя, ти маєш дітей. І тут мама, погукавши нас, відрекомендувала нас усіх трьох, і з цих сердечних обіймів із Мадлен ми зрозуміли, чому наша мама воліє її товариство. Вона пахне фіалками і ніжно підставляє нам свою напудрену щоку. Її руки, лігши на наші плечі, щоб пригорнути, свідчать про те, скільки роботи переробили вони за своє життя, про тридцять п'ять тисяч штук митого посуду, тисячі випраних сорочок, простирадл, викручених ряднин, про квадратні кілометри надраєних підлог, про вихоплені з жару страви, про щітки, мітли, аж дивно, що пальці у неї, як ми й уявляли, міцні, хоч і стерті, понівечені, обшмугані. Якщо треба помити склянку і тарілку, зацерувати панчошу, посадити розарій, вони її не підведуть.

Справді, ось вони трое удів біля розверстої ями, куди зараз опустять домовину, але третя з них, дарма що ця подія стосується її безпосередньо, як не дивно, найменше на неї

зважає. Це наша бабуса зі страшним запахом і зморщеним лицем, як лице принцеси Ангеліни, доньки вождя сиетлів, на світлині Едварда С. Кертіса, того, хто присвятив тридцять років свого життя, рятуючи від великої різни історії мужні лики останніх принців індіанських племен. Вона трималася трохи осторонь від зворушливої сцени зустрічі після розлуки між її донькою та її заступницею, пораючись за звичкою посеред гори вінків та квітів, запрошуючи то тих, то тих прийти випити келишок на поминках у саду їхнього колишнього дому, де було поставлено стола. Вона нічим не виявила своєї скорботи, свого почуття про цей уже завершений період історії, започаткований п'ятдесят років тому, тисяча дев'ятсот дванадцятого, в рік свого двадцятип'ятиліття, бо це був єдиний орієнтир для визначення її віку. Можливо, розлучатися з життям, так чи інакше нав'язаним тобі, як її шлюб, влаштований двома сім'ями заради спільного процвітання їхньої комерції, дуже легко. У народженій одразу четвірці дітей важко побачити триумф кохання, навіть якщо різкість і брутальність у поведженні з чадами викликалися радше власним спадком по матері, ніж цими шлюбами з метою злиття підприємств. Отже, виходить, увесь цей час доводиться терпеливо нести свій хрест, заїдати вудила, і, коли очікуване ціле життя визволення приходить, тоді нібито можна, після звичних формальностей, журби і жалоби, починати з того, на чому ти зупинився піввіку тому. Але один погляд у дзеркало і жорстока реальність, видіння принцеси Ангеліни ладні розвіяти останні ілюзії у низці вічних жалів. Але можна собі уявити і так, — бо нагла смерть її зятя, кількома місяцями раніше, вістила собою не одну смерть, і вона, певне, ставши вище себе, облишила свій дім і кинулася на допомогу доньці, яка після двотижневого важкого співжиття, воліючи переживати своє горе сама, відіслала своїх старих батьків додому, — що втрата добродія сімдесяти шести років, хай навіть її чоловіка, виглядає природнішою, загалом означаючи повернення до норми, і, отже, можна сказати собі: нарешті світ віднаходить хоч якийсь глузд. І, отже, нема чого робити з цього історію.

Усе відбувалося так, ніби наш батько своїм передчасним відходом у сорок один рік зумів зберегти за собою лідерство,

визнане за його життя. Здавалося, тепер кінець цьому великому баламутові, тому, хто застуге світло, біля кого важко рости й вибитися, кого не обійти, а потім ці люди, його гарту, скроєні так, що навіть померши уміють зробити свою смерть якоюсь значною. Не настільки, щоб не можна було посісти місце, опустіле після їхнього відходу. Але як саме? Вкоротити собі віку у тридцять п'ять років, аби вкрати у них славу і побити рекорд передчасної смерті? І без жодного підстрахування, здатного дати тобі двічі подумати перед смертю. Отже, на цьому цвинтарі з трьох удовичок одна має значно ліпше становище, отож, не всі мерці рівні між собою. Чоловік Мадлен Паюсо не залишив їй навіть свого імені, і мовчання діда уже давно прирекло її на царство мертвих. І, виходить, що їй залишається тільки одне, завжди те саме.

А де ж це ми, ошелешені тим, що сталося, посмутилися знову? Наша неня стоїть перед відкритою ямою, куди поволеньки спускається на двох мотузках труна, стукаючись дубовими дошками об стіни могили, і, мабуть, імовірініше, що її сльози в цю мить ллються по її батькові, і ми даремно б їх мішали зі слізьми уже пролитими. Можливо, вона і Мадлен Паюсо, замість підбадьорювати одна одну у своєму вдівстві, згадували якось зашифровано про те, що в них було з цим потаємним чоловіком, про якого ми знали тільки, що в останній час він смалив цигарку за цигаркою, спав за кермом і ховав свій припас цукерок на найвищу полицю стінної шафи в кухні. Вона казала: Аннік, і треба було її чути: зі мною він завжди був чесним чоловіком, послужливим, ніколи голосу не підвищить, як при розмові з робітницями, і все-таки, згадай, оту бідолашку з блідим личком, вона бухикала так, що він послав її на свої копійки, — у нас тепер початок літа тридцять шостого і для робітників тоді ще нічого не передбачалося, — на курорт на морському узбережжі, де не могли, на жаль, зарадити її сухотам, але він був такий, хоча ніколи не виставляв цього напоказ, отож-бо спершу він міг здаватися суворим, але є один вірний знак, робітниці співали, цілісінський день, у майстерні, де було так приємно до них приєднатися, шити разом із ними, тоді як він, майстер кравець, робив викройки,

пришпилював їх на манекені без голови і без кінцівок, кольору шоколадного полотна, мовчки починаючи примірку, з начепленим на лівому передпліччі браслетом, приладжуючи рукави, раптово знову малюючи паличкою крейди якийсь виріз. Вона казала: Мадлен, і ми здогадувалися, що вона згадує, що їй нічого не забулося, поїздки в її супроводі на ферми, звідки вони верталися з харчовими приписами в обмін на штуку сукна, навіть із козою, вимінняною на щось важливіше, подорожі до Нанта до гуртовиків і приватників, великі жваві застілля у великій їдальні, такій світлій з широкими вікнами, — і хто підрахує, скільки тисяч страв ти подавала, Мадлен? — музичні вечори, він грав на скрипці чи на піаніно, складаючи з друзями маленький камерний оркестрик, до якого він мріяв залучити своїх трьох дочок і сина, тому перших змусив брати уроки гри на піаніно, а останнього — на віолончелі, але, на його велике розчарування, ніхто з них не виявив завзяття. Ось чому він замкнувся в мовчанці, чуючи, як завмирає цей спів під незграбними чи неохочими руками його дітей, і цей спів став йому поперек горла і, хто знає, може, його й задавив. Ми всього і не знали, не здогадувалися, що таїться у репліці Бернардетти, званої Дедетта, нашої наймолодшої сестри: Аннік — його фаворитка.

Але це нічого не означає, це тільки підозра, та ще й така банальна в родинному житті, вона навіть не свідчить про якусь гіркоту у визнанні улюблениці, найвеселішої і найзадерикуватішої з сестер, про яку відомо, що вона мала інші клопоти, проте цій напівафішованій прихильності наша матір завдячує появу першого чоловіка в її житті. Зрештою, на це можна глянути двояко. Цей образ її в юності, покwapливо узятий звідти, Аннік скромної, старанної, зайнятої виготовленням м'яких фетрових капців, потребує певної ретуші. Бо зрештою і свої вільні дні вона проводила в батьковій майстерні, а не в магазині, куди вона й ногою не ступала. Її легко пізнавали серед робітниць, повернуту боком, зі схрещеними ногами, з довгим прямим і тонким носом, цілком поглинуту своєю роботою, з наперстком, надітим на середній палець правиці, злегка відставленої так, аби не перешкоджати роботі мізинця і вказівця. Згадується її

примовка: я не можу шити без наперстка, бо тих, хто намагається обходитися без нього, треба просто звільнити, і в одну мить просилиювала нитку у вушко, пояснюючи, що це нитку підносять до голки, а не навпаки, з чого відразу видно початківцю, і, якщо йти за її прикладом, зовсім не обов'язково мріяти, щоб домогтися свого, про цілу замкову шпару і щедро змочувати край непокірної нитки, вона сміялася з цієї "голки з ниткою для лежебок", коли кравці беруть дуже довгу нитку, щоб її рідше знову проймати, і тягнуть голку дуже високо, на всю довжину піднятої руки, тоді як вона, заощаджуючи рухи, метає маленькі спіральні стібки, методично, неквапливо, ніколи не відводячи руки від шитва, зливаючись тілом із роботою, і таке враження, що це сточуються два часові краї, що години, ніби загінотизовані цим буддійським молитовним млинком, здобувають право робити перепочинок, аж поки вона, скінчивши роботу, нагинається і зубами обтинає нитку, гудзик на вашій сорочці знову пришитий, хоча вам її знімати не довелося, — і жодного ризику бути проткнутим голкою під час порання, настільки було надійне її втручання, вона в цьому переконується, смикнувши за гудзика, для якого виготовила нитяну ніжку, обкрутивши її так, аби вона забезпечувала міцність петлиці і вже не розсоталася, поки ваша сорочка не зноситься до лахманів. А це мистецтво лагодження й церування, це віртуозне ткацтво в пустці, так що розірваний чи поточений міллю носовичок, полатаний її руками, кожною своєю сталкою стає схожим на якусь обюсонську шпалеру, цілком достойну запровадження в рамку, як анонімний шедевр, і виставки вкупі з вершинними досягненнями сучасності. Але все це, майже побожна запопадливість, хіба вони не для того, хто замовляє роботу? Чому вона виявляла таке зацікавлення, як виявляють молоді дівчата, приваблені балом, як її менша сестра Дедетта, її антипод, така жвава, як живе срібло, тоді як для неї найбільшою втіхою було вмотитися з голкою в руці біля свого батька або сидіти з ним на передньому сидінні машини в поїздках, які слугували, мабуть, тільки приводом, — так вони їхали разом, коли він наїхав на необачного перехожого на шосе під Нор-сюр-Ердром, і цієї драми, — бо збитий незабаром

помер, — вона чекала давно, тобто усвідомлення її кінця більш чи менш запрограмованого, як не близького, ще до згадки про неї, дивно, що вона про неї ніколи не говорила, або ми були переконані, що вона посіла в наших умах місце не менш важливе, ніж бомбардування Нанта, ні, ця драма не була забута, вона збереглася в куточку пам'яті, як свинець у голові, даючи про себе знати, залежно від пори року. Ось чому ми зрозуміли, що нагадування про цю трагічну косо-вицю — це було відлунням любовного роману між батьком та його дочкою.

По-своєму про це свідчить і кореспонденція, дивом уціліла з інтернатських часів, знайдена в коробці, безжально виставленій на горище, серед інших коробок, наповнених уламками посуду, в купі складського мотлоху, і з цього недбальства видно було її зневагу до всього, що могло нагадувати про її тугу. Це намагання раз і назавжди забути про минувшину, не обтяжувати себе повним комплектом колишніх спогадів. Безперечно, тільки так вона могла йти вперед, не озираючись назад. Здавалося, її цікавила тільки теперішність, але теперішність без несподіванок, повторювана день у день, ритуальна, вірна сама собі, ворожа до всяких змін настільки, що магазин, наприклад, лишився в майже такому самому стані, в якому покинув його наш батько. Однак коробка з інтернатською кореспонденцією, а також із табелями успішності та допотопними гігієнічними серветками (смужки, нарізані з особистих рушників), викликала сумнів, що вона колись її відкривала. Так і уявляється, як перед нею стоїть з оберемком у руках носильник, а вона наказує покласти вантаж на склад, сюди, під стелажі, і вона лишила там його на півтора десятка років, ставлячи зверху інші коробки, виявляючи цілковиту байдужість до цих реліквій.

Те саме з блакитним папером. Виникає питання, чи в ту добу використовували якийсь інший колір для кореспонденції. Листи куценькі, з яких годі щось довідатися про її життя в інтернаті, де, розповівши в кількох рядках про поточні справи, з майже канцелярською сухістю, вона передавала вітання всім родичам, згадуючи Клер, старшу сестру, звану Клеро, її вірну життєву подругу. Лише вряди-

годи те саме запитання: чи тато приїде за мною у наступний четвер? Але відчувається, що лист написаний заради цього звертання, згаданого між іншим. Про все інше нам доводиться читати між рядками. А це дуже важко — все одно що читати чужі думки. Але пошта, безперечно, підцензурна навчальному закладу. У Святому Людовіку, тобто Святому Козмі, у Сен-Назері, — і, якби тут не пройшла Революція, департамент замість Луара-Атлантична звався б, мабуть, Сен-Віктор, — через кілька десятків років нас змушували показувати наші табелі з оцінками вдома і прикладати записку, щоб ми не могли виправдуватися — зрозуміло, за свою неуспішність, — бо вся наша кореспонденція вивчалася під лупою класним наглядцем. Хіба ж за таких умов виправдаєшся за нуль у поведінці? Щоб дістати його, не конче образити настоятеля або, замріявшись, висвистувати у класі пісеньку, достатньо гикнути чи косо глянути, або сказати щось несхвальне про вечірній суп, але цей нуль або всяка оцінка нижче посередньої не давала нам змоги добитися балів, — матеріалізованих у вигляді жовтих, рожевих чи зелених папірців, згідно з їхньою вартістю, — цієї офіційної монети всередині колегі, здатної, наприклад, викупити залишення після уроків на покару за наші погані оцінки, отож вони були нам ні до чого, бо винагороджували ти ж, хто цього аж ніяк не потребував, хіба що надавали до твоїх послуг туалети дортуару, оцінювані в сорок балів, розкіш, та ще й яка: з фаянсовими плитками, керамічним сидінням, вічком і спуском води, уточнення це здасться тавтологією, якщо не зважити, що унітази на подвір'ї, передбачені для аборигенів, були середньовічні: неоковирна діра у цементі і скребло круп'є, приставленого пильнувати за тим, аби щоранку загібати те, що залишили на його краях три сотні учнів.

Проте про історії, подібні до цих, навряд чи можна було знайти слід у листах нашої мами. Та й це, треба визнати, малоімовірно: навчальний заклад Франсуази д'Амбуаз, вулиця Мондезір 11, приймав дівчат із вищого нантського суспільства, і, разом із добрими манерами, тут навчали, що деяких речей для дружини гідної її становища знати не обов'язково, отож оцінки ставилися за шістьма критеріями:

гречність, манери, уроки, обов'язки, старанність, дотримання правил. Тобто, санкції за суто шкільні результати — завдання й уроки — застосовувалися тільки на третину. Тижневий табель передбачав: Оцінка Дуже Добре за старанність викупає нижчі оцінки за завдання та уроки. Ось чому, якщо в математиці вона була сильна, — посідаючи чи то перше, чи то друге місце, що її потім дасть змогу вивчати бухгалтерію, з уроку якої вона ушиється шістнадцятого вересня сорок третього, аби таємно подивитися “Графа Монте-Крісто”, але це нітрохи не пошкодило її діловій хватці, якщо згадати з яким успіхом вона керуватиме згодом своїм магазином, свідоцтвом цього є бездоганно ведені grosбухи, — зате французька (орфографія, мова і твір) завдавала їй, мабуть, більше мороки, бо в успішності вона пасла задніх. Читаючи її листи інтернатських років видно, що вона довільно поводитися з загальноприйнятими нормами, скажімо, узгоджуючи дієслова з підметом, а інфінітив плутаючи з минулим доконаним. Таких прикладів безліч, як ось у цьому листі, взятому навмання з купи і датованому восьмим березня тридцять третього, коли його авторці було чотирнадцять років. А в цьому віці і на цьому рівні такі помилки не дуже прощені. Звідси можна зрозуміти, яке було навчання в ту добу і передусім скласти уявлення, порівнюючи з сьогоdnішніми, про її учнів. Принаймні, можна ще й відкрити, що наша мама була замолоду людиною дуже сучасною.

Сухість її стилю не допомагала поліпшити оцінки за французький твір. Стиль, без кучерявості, простий — сучасний, якщо хочете, — але не дуже суголосний зі шкільними канонами її часу, куди квітчастішими, з описом того, як пташки щебетали у кронах дерев і як із вицвілої блакиті пекло своїм гарячим промінням сонечко. Ось уривок з її листа за восьме березня тридцять шостого, коротка і бездоганно викладена згадка про дрібний інцидент у коледжі: я знайшла мій берет, запропавий у четвер, він просто загубився. Мамо, погодься, що це життєвська проза, дуже небезпечна. Мені чується голос твоїх вихователів, які не могли не зауважити цього слова “просто”: виходить, мадемуазель Брежо, цим ви хочете сказати, що як холодно, тоді не жарко? А ви знаєте, що за

п'ять хвилин до своєї смерті добродій Лапаліс був ще живий? Заспокойся. У Святому Людовіку було те саме. Мені вони теж допікали цією нікчемною діалектикою. Як вони докоряли нам за зловживання у творах допоміжними дієсловами *бути* і *мати*, нажахані нашими експериментами з сміливими зворотами. Цього разу треба було описати свою кімнату. Відгук: вам загрожує постійна небезпека, ваш дім збудований у сейсмічній зоні — бо я написав, що розп'яття над моїм ліжком гойдається. Але хай собі балакають, ми тебе знаємо, добре знаємо, чому це так. У цьому “просто” — ти вся. Просто загублений, якщо перекласти, я не думаю, щоб я неправильно зрозумів твою думку: марно тут шукати частування, як час обіду минув, ставити це на карб зловорожій силі чи недолі, звинувачувати однокласників і говорити про неправду навколо. Просто загубився цей берет, так як згодом просто вмерла ця людина — говорити так, це чіплятися за вашу бридню, цей морфінний глосарій для обслуговування життєвих наркотиків: водохреще, воскресіння, перша пречиста, друга пречиста, евхаристія і всі ці брелоки надії, якими бряжчать перед неминучістю кінця. Просто загублений, просто втрачений, просто померлий, для цього досить п'ять хвилин, аби пан Лапаліс уже жив.

Її лейтмотив вертає нас на це місце, хоч вона, безперечно, вважала, що ми збилися з тону, що ми надто старалися або що наше поводження несправедливе. Отож учіться бути простими — усе наказувала вона нам, як відлуння “спрощуйте, спрощуйте, спрощуйте” Анрі Давіда Торо у його Валдені, але це виявилось жорстоким для нас, утоптало нас у землю, занапастило наші надії виглядати більшими, ніж ми були, наші намагання завоювати місце під сонцем, показало наш справжній образ, балакливих дурнів, і нам захотілося крізь землю провалитися і просити дарувати нам життя. Тим паче, що її присуд супроводжувався чи то невітійною, чи то роздратованою гримасою і знизуванням плечей. Але це був єдиний її життєвий припис, який вона вважала за потрібне зробити нам. А ще ми зрозуміли, що простота — це мета і, якщо вона не вроджена, її можна навчитися. Щоправда, іноді, розгублені, прибиті, присоромлені, як

ніколи, ми ловили себе на тому, що приречено похитуємо головою, блідо всміхаємося розчарованою усмішкою, тоді як царство простаків, нібито вже таке близьке, від нас віддаляється. У цей примарний світ, попри всі її заклинання, наша матір заглядала нечасто. Її виразна міміка, надмірна жестикуляція не могли цьому сприяти. Тим паче, що ця вимога простоти допомагала їй перебігати дорогу тим, хто не вдовольнявся своїм становищем і ділився з нею своїми заповітними мріями. Вона знайшла молоду дівчину (з тих, що приходять, скажімо, зробити замовлення на весілля), таку славну, що й не сказати, хвали, не перехвалиш: зовсім непримітна, а що вже скромниця, що вже проста душа. І ось вінець цієї апології непорочності: аби не здаватися розпусницею, треба утримуватися від густої і крикливої губної помади. Окрім тих випадків, коли дівчина, нафарбована так, веселої вдачі. Тоді вона не разить, тоді вона мила в її очах, косметика у неї уже не через бажання виділитися, а тільки як вияв її вродженої життєрадісності.

Чи була ця її недовіра до інших жінок наслідком інтернатського минулого, про яке її сестра Клер, провівши там перед нею кілька важких років, усе-таки казала, що не пам'ятає жодної скарги з уст молодшої сестрички, тоді як вона чула їх від своїх колег, вихідців із середовища іншого, ніж вона? Бо наша мама була аномалією в цьому навчальному закладі, головною функцією якого було слугувати за притулок для дівчат із хороших сімей в очікуванні на вигідну партію. А втім хіба її найкраща подруга, одружившись із сусідом-депутатом, заповзівшись змолоду ніколи не усміхатись, аби вберегти своє обличчя від зморшок, не стала жертвою лицевого паралічу. Зате правила соціальної гри були пошановані, ніякого тобі мезальянсу: кравцева дочка пошлюбила сина торговця посудом.

Франсуаза д'Амбуаз, вулиця Мондезір 11, була примхою Альфреда, якому його елегантність та інтерес до його ремесла вищих верств прищепили думку про велич. Звідси ця манірність і ця стара пісня, коли ми перед ним розпустилися: я тебе не поведу в Готель Золота Куля, про який ми не відали, існує він насправді чи тільки належить до того паралельного світу, де на тому боці Місяця все аж світиться,

де яйце вчить курку і навала білих кроликів, але зненацька, від цієї загрози, що нам у велике життя зась, ми намагалися не плямкати і не брязкати ложками об тарілки.

Але ця історія з туалетами, оцінюваними в сорок балів (коли я нарешті міг ними скористатися, перед Різдвяними канікулами, мені зроблено подарунок на знак миру на землі для людей доброї волі, такий хвилюючий для мене, бо вони дісталися мені недешево, але нарешті я радів, що маю їх до своїх послуг, аж це я помітив, що стінний розподільник паперу порожній), вона не хотіла їй вірити, тут ти загнув. І, певна річ, зошит із записами співчуття, зробленими не відразу, в годину скорботи, а вже значно пізніше, час теж повертався сам по собі, навчився висловлювати себе того дня, який був не найкращий, але вона відмовлялася цьому вірити, прикриваючи трьома пальцями рота, на знак свого глумливого сміху, припасеного нею для маленьких прикросців інших. Вона відмовлялася цьому вірити, бо ще й трохи сердилася всі ці чорні роки, протягом яких вона нічого не бачила, окрім цього провалля під її ногами, цього з'яву пустки, якому, як їй на мить здалося, годі опертися, після смерті її обранця. І про нас, хто терпів, безперечно, інакше, але подвійно, бо до втрати нашого батька додалися непомітні ховання нашої матері, присутньої і відсутньої, наче кіт Шрьодінгера, і потрібно, оскільки, полишені на самих себе, ми не знали, якому святому нам молитися, про нас вона думала, як і про батька, заочно, на щастя, — а все завдяки її роботі, довгому, як два дні, робочому дневі, який вона завершувала пізнього вечора, примостившись на краєчку кухонного стола, завмерши над своїми рахунками, заявляючи про своє бажання, тоді як під першими нападами сну її голова тихо скочувалася, і вона з перепросинами різко її зводила, підбити їх, перш ніж піти спати, — на щастя, нам нічого не бракувало. І це була правда. Ось тільки наш сум здавався таким легким проти її власного, що ми не осмілювалися виставляти його напоказ перед нею. Так само і наші труднощі, і наші гризоти. Між нами запанувало правило мовчанки золотою ціною наших сліз. Про інтернатське життя понеділковий лист стверджував, що все йде гаразд, що подорож автобусом пройшла добре з висадкою

робітників спершу перед авіаційним заводом, потім перед судноверф'ю Меан-Пенует, отож на кінцевій зупинці, на великій вітряній площі, де зима гнала нас з усіма нашими торбами і ранцями, з обмотаною шаликом головою, нас зійшло троє-четверо учнів.

Один раз, один єдиний раз ми написали, що ми ситі по саму зав'язку цим колежем, ситі кривдами, яких тут зазнаємо, цим постійним страхом, у якому нас тримають, але наступної суботи, раді покінчити з цим клятим тижднем, повернутися до отчого дому, на запитання вашої матері про причини цього злого гумору у вашому листі, ви відповіли, що навіть не знаєте, на що вам натякають. Оскільки домагатися більшого вона не збиралася, то вважала, що інцидент вичерпано, і знову поринула у свою тугу. Ось так майже механічно вона і виконує усі свої ритуальні обов'язки доброї матері. В понеділок уранці, з огляду на наше повернення до колежу, все ретельно приготоване, речі біля ліжка, розкладені в порядку одягання, білизна зверху, светр знизу, залишається тільки накинути на себе, в піалах парує кава з молоком, і канапки уже намазані (масло з сіллю чи без солі, залежно від вимог кожного), коли ми сходимо поснідати, торби, споряджені напередодні, в очікуванні тільки на нас, виставлені біля дверей магазину, крізь шибку якого вона стежить за автобусом, що має прибути на зупинку на площі, тоді як ми наминаємо наш сніданок, знаючи, що в нашому розпорядженні п'ять хвилин. Але як тільки водій запускає двигун, про що звістує не так гуркіт, як клуб диму, осяяного білим світлом ліхтарів, постаючи вночі якимсь духом, що вийшов із лампочки, тоді не можна гаяти ані секунди, ми виходимо на її клич у магазин, витираючи рота серветкою і віддаючи її, перш ніж поривчасто її обняти, вона передає нам наші торби, тримає двері нарозпаш і залишається стояти на порозі, на холоді, кутаючись у свій домашній халат на стьобаній підкладці, халат, який носила з минулого Різдва, останній подарунок чоловіка, завеликий на неї, до самих п'ят, але міняти його вона не збирається, бо це вибір її чоловіка. А втім, нам він здається модним, із великими розводами в чорно-рожеві квітки, і коли автобус проїжджає повз неї, забираючи нас на тиждень, вона

махає нам рукою, а ми мерзлякувато відповідаємо, протираючи затуманені шибки автобуса. Відтак вона вертається до своєї самоти, до цього змагання проти черги довгих порожніх днів, до борні з янголом тьми, її спокусником, а, отже, і згубником.

Вона відчувала, що в цій рукопашній сутичці їй довго не протриматися, тіло її тане як лойова свічка, і той, хто це почав рік тому, вже бачить, як вона падає навзаки, звалившись на дно свого життя. Після трагічної ночі часу минуло небагато. Наша молодша сестра, повернувшись зі школи, простувала через магазин, як завжди покvapливо, стрибаючи посеред гірок посуду, коли, штовхаючи стулки дверей, які вели в житлову частину дому, її зупинило ридання, таке нині знайоме, долітаючи з підвального поверху, де знаходиться відділ похоронних послуг і залізний крам, де розмотують і крають на великому прилавку церату і де плакала наша мама і в перерві між сльозами признавалася якійсь клієнтці, що не сподівається і року прожити, тобто навряд чи їй стане сили і волі пережити на рік того, хто був усім, займався всім, тримав на собі все, тобто, що заради трьох діток вона, звичайно, постарається, тому і встає щоранку, бо вони розраховують на неї, тільки на неї, і робить усе, аби їм нічого не бракувало, і виряджає двох старшеньких до школи на всьому готовому, їм залишається тільки виконувати домашні роботи, і так вона цілий вік несла свій хрест, але, далєбі, їй не видно, як фізично, — і це не поза, не спроба викликати співчуття, — ні, просто, вона відчуває, як життя витікає з неї, наче пісок між пальцями — вона не відає, як можна вистояти. А тепер на мить поставте себе на місце маленької дівчинки, яка щовечора, вертаючись зі школи, питає себе, чи її нєня ще жива, і не бачучи її, гукає її, гукає і не вгаває, поки їй не озветься луна материнського голосу, так триває цілий рік, аж до наміченої нею дати, тут іде в рахубу кожен додатковий день, дати річниці, і, щойно фатальний термін минув, вона дозволяє собі нарешті вперше полегшено зітхнути. Тепер для неї може початися життя після смерті. Ось що здатна витерпіти маленька дівчинка в неповні десять років кожної години дня протягом триста п'ятдесяти п'яти днів. Ось що здатна витерпіти матір, це

приречене на загибель тіло, підтримуване лише рішучістю і самозреченням у цьому переході з кінця у кінець року. Ось звідки ми. Наше чорне джерело — це священне горе.

Але, можливо, це скарга, це своєрідний спів, як напише свій матері найславетніший негоціант у Хараре*. Тоді, щоб розвіяти всі поетичні прозріння, подивіться на цю чорнобілу фотографію, з тонкими зубчиками на краях, зняту на подвір'ї колегу Святого Людовіка у Сен-Назері через кілька місяців після злочасного викрадення. Хлопчина у білому стихарі, з дерев'яним хрестом на підставці, в окулярах у золотій оправі, з обв'язаними нейлоною ниткою скельцями, дивиться сторч, у стрижці майже під нуль, з клапаними вухами, не знаючи куди голову прихилити, ви, мабуть, його впізнали, це я, але це вам дасть небагато (і недавньої жалоби зовсім не видно, оцей, визнаймо, брак природності можна бачити на іншій світлині, давнішого походження, знятій у саду, де, аби скроїти пристойну міну, малий хлопчик у коротких штанцях і білій сорочці, з шкарпетками у босоніжках, стоїть наввипинки — здається, так і чується матрина лайка: вчись же бути простим, бо наука простоти нелегка). Отже, нічого нового, надто як ідеться про причастя, звичайно, воно таке врочисте і дає тобі право на що саме невідомо, але тільки не уникати чистилища, це прерогатива хрещення, ні причащатися святими дарами (зрозуміло, право проковтнути облатку, цей білий опріснок нечестивці, далі вже нікуди, колегу витягували зі свого рота і наліплювали на око замість монокля), що можна було робити на маленькому причасті, але на такому ось, великому, це була нагода отримати давноочікуваний годинник, схований у футлярчику, тоді як молитовник, доданий до нього (хрещений батько і хрещена матір ділять презенти між собою), це вже напевне, ніколи не відкриється. Отож, церемонія, сенс якої не доходить до цього названого соборністю збіговиська учасників — і триденне перед тим усамітнення в якомусь поблизькому монастирі аж ніяк не прояснює питання (попри цю нову обітницю не грішити — чого тільки не пообіцяєш, як пристають із ножем

*Артур Рембо (прим. перек.).

до горла), але не це головне. Таких знімків повно у шухлядах, але вони нікому не цікаві, бо зрештою костюм для хлопців був колись гарний, але тепер він не шиється, і навіть убрання для дівчат, хай воно і непорочно біле, навряд чи може змагатися з туалетом Скарлет О'Тари. Відчувалося, що цей стихар насилу переступив поріг століття, що він уже співає свою лебедину пісню, хай навіть священики Святого Людовіка почали замість сутани убиратися у зручний пасторський костюм, через що вони ще не нагадували комерсантів, зате спокушати жінок стало їм легше (розстібати ті дрібні гудзички на чорному убранні, тут не в одній опустяться руки), костюм менше сковував рухи, окрім двох чи трьох розстриг, завжди готових заховатися у стіжок сіна, рятуючись від інфернальних Стовпів, це питання секуляризації здавалося врегульованим, отже не варто ламати списи, відстоюючи цей пережиток. Головне не це.

Головне, щоб вона стояла біля сина, скорботна мати, вся в чорному, аж до торбинки, почепленої на руку. Через це горе весь її гардероб опинився у великому чорнильному чані фарбаря, навіть її маленький беретик, насунутий косо на лоба, з піднятою вуалеткою, ще зовсім недавно гарного ясно-жовтого кольору. Але стояла тільки якимсь дивом, оскільки цей геотропізм, природний для всього, що росте на землі, окрім омели, це вертикальне положення здавалося викликом життєвим законам, що вимагають явки, угоди, плану, бо вона і тут, і не тут (кіт Шрьодінгера), ніби в позасвіті. Вона дивиться в об'єктив, але її погляд йде з такої далі, з такої темної глибини орбіт, аж видається, що його світло розсіялося по дорозі і ледве жаріє останнім промінчиком. Це тільки намагання дивитися, коли тобі відмовляє орган зору, затемнений, убитий нічницями і слізьми, мовляв, дайте мені спокій, не вимагайте того, що понад мої сили, звична гра живих з її правилами не для мене. Ви робите цей знімок на згадку про мого сина, про цей день, про цю дивну церемонію, для якої мій хлопчик перебрався на янгола небесного, а мені ввижається, що на плівці цієї тіні біля нього не вийде, чи принаймні згодом її припишуть несподіваному зблиску сонця між хмарами, ото ж, роздивляючись

маленьку глянсувату картку, скажуть, що тоді сутеніло. Але особисто я вступила тоді в довгу арктичну ніч, чий могутній крижаний подих я відчула на потилиці. З верхнього міста смерті не повертаються. Я спізнала це від мертвого тіла, коли чекала три дні і чотири ночі, і по закінченні трьох днів і чотирьох ночей від коханої плоті потягло кислувато-солодкавим душком і прийшла черга на похоронну пасху і могильну плиту.

Скорботні дні і ночі врізалися впадинами в кутиках рота. Дві глибокі, випуклі зморшки нібито записали, ізолювали, відсікли від світу її голос, а потоки сліз проорали цю подвійну борозну так, хоч тепер нижню щелепу знімай. А втім, вона більше не озивалася, наша тогосвітня матір. Останні її сили йшли на те, щоб підтримувати в тілі життя. Слабкий віддих ще зв'язував її з цим світом, і було страшно, як би її не поніс із собою морський вітер, який саме відкидав з її лиця вуалетку і ліпив поли манто до її литок, ми вгадували, скільки мужності потрібно було для тієї, що дістала відстрочку, щоб урвати ще шматок життя. Тим часом, балансуючи на дротині днів, вона не мала достатньої ваги для виживання.

Сфотографувавшись, ми рушили з колежу до церкви, бо інтернатська каплиця виявилася надто тісною для такої урочистості. Це була будова, яких на Заході чимало, змурована зі сланцевого каменю, у формі латинського хреста і невиразного готико-романського стилю, її відтворила через кілька років Ейфелева вежа, уціліла разом із небагатьма монументами після нищівних бомбардувань Другої світової війни. Умовилися, що причасники пройдуть вервечкою центральним проходом нефа, в оточенні своїх родичів. Переді мною йшов сирота, його породителі загинули в автокатастрофі, але йшов не сам, найняті чоловік і жінка обабіч нього змушували забути про трагедію. А ось наша мати не допустила зайняти місце померлого іншої особі, отож ми повільно простуємо до хору, з одного боку в мене тінь, а з другого пуста, це ампутоване наше ліве крило притягує до себе погляди пастви, здивованої химерною кульгавістю одного з причасників. Як на те інший, після відмови молодої вдови, скромний дублер прийшов

на церемонію з ціпком через каліцтво, і тому це трохи криве, а все ж чудове дзеркало, стоячи біля ослона, спостерігає за проходом білих стихарів, знічено усміхаючись білою усмішкою своєму двійнику-кульзі.

На бічній лаві він був запасним, чекаючи травми чи заміни когось, аби вийти на поле, бо вуйко Еміль вважався нашим офіційним наставником. Насправді, вдовольняючись своїм званням, він не рвався замінити незамінних. Він погодився стати тим нерухомим полюсом, навколо якого безбоязно крутилися ми, завдяки чому він для нас, у серцевині цієї бурі, був ідеалом сталості. Він зумів перетворити своє життя в якийсь шедевр, а фізичну ваду — вроджене і непоправне каліцтво — у джерело своїх талантів. Прикутий змалку до одного місця, він освоїв гру на піаніно і таке сидяче ремесло, як годинникарство (його крамничка знаходилася біля нашої), а трохи згодом і фотографію, для якої він влаштував на темному горищі маленьку лабораторію, проявляючи сам свої скляні платівки і друкуючи потім паперові картки. Щоденні репортажі ми завдячуємо саме йому. Хоча така діяльність відрізняла його від любителів фізичної культури і м'яча, — від чого змолоду змусило його відмовитися каліцтво, — але саме вона й закріпила за ним певне становище. Гладенько прилизане ззаду волосся, щоденна краватка, жилетка і тростина з галкою, таким він був, на околиці селища міського типу, з двома тисячами населення, наш славний Бруммель.

Його дні минали за верстатом, масивним дерев'яним столом на високій платформі, де він старанно розкладав своє тонке і делікатне знаряддя, потрібне для його ремесла (маленькі викрутки з латунною ручкою, пінцети і ножиці, такі, хоч проводь операцію на відкритому серці мухи). З його спостережного пункту видно було весь рух у містечку, за яким він стежив крізь прозірчасту шторку з білої бавовни на вітрині, не розлучаючись із пригвинченою до ока лупою годинникаря, чорним, звуженим в основі циліндриком, що його всаджував в орбіту і нерідко, розмовляючи з клієнтом, забував виймати. Цей очний протез дозволяв йому поратися, зовсім низько нахилившись над нутрощами розпоротого

годинника, вряди-годи піднімаючи друге око, аби не пропустити якоїсь дрібної пригоди на вуличному театрику. Його цікавило все, що могло розсмішити, забавити, і він частував цими кумедними пригодами ближніх, розповідаючи з правдивим талантом оповідача. Його хист полягав в імпровізації цілих скетчів, обираючи своїми героями місцевих жителів, від яких він домагався дивовижних признань: Маргеріт Жагует, ця Вірджінія Вулф у сабо, у вітряний день набила камінцями кишені, боячись, як би її не здуло вітром; Жюльєн Бокан визнав, що чистив зуби один-єдиний раз, у полку, і от вам, який я густозубий, на який біс це миття зубів: кусаюся не гірше за коня; Мелані Беврон, купивши дзигарі у стилі її буфету в їдальні, тепер туди не заглядає, щоб не псувати такої краси (так Марк Жеріго придбав новий ровер, але їздить на старому); Морісет Меньяр (по секрету) заявив, що він тепер безштанько: без штанів у нього краще стоятиме (а що стоятиме, наш вуйко, як не старався, уточнення не добився), а то ще Марі Паранто пояснювала техніку своєї “мозаїчної купелі”: в понеділок мити ноги, у вівторок — руки і так далі, отож у певні дні доводиться запасатися терпінням. Коли він відчував, що скетч тягне на цілий акт і треба допомоги третьої особи, він нишком посилав Клотильду, свою матір, за нами, аби ми підтримали велике театральне дійство. Навіть із ризиком, що наша присутність провалить виставу. Так часто траплялося з жіночими ролями, проте п'яні чоловіки виступали дуже успішно, з задоволенням грали перед багаточисленною публікою. Іноді вони не хотіли сходити зі сцени, і тоді вуйко давав простір своїй письменницькій уяві, виплеканій мріями самотньої дитини. Він моргав матері чи дружині, які зникали з магазину, прихопивши з собою будильник, після чого раптово лунало його різке деренчання і зараз же чувся з дверей крик: Емілю, телефон, і завісу доводилося опускати.

Як не дивно, вуйко Еміль, який перший розжився холодильником, телевізором, пральною машиною, нагрівачем, цими свідками його замилювання технічними новинками, не мав телефону, такого необхідного йому в роботі, тим паче, що годинники-біжутерія доповнювалися відділом

бакалії-парфумерії-папірні, який утримували дві супутниці його життя. Матір — він ніколи її не покидав, а батька бачив тільки раз і не зберіг про нього жодного спогаду. Але для двомісячного це зрозуміло. Фронтовик Чотирнадцятого отримав відпустку, аби побачити новонародженого сина. Батько його побачив і вирушив знову лягти кістками за батьківщину, яка, від імені вдячної нації, викарбувала його ім'я на пам'ятнику полеглим комуні, зведеному за церквою, і всиновила сироту. Ось так Еміль, чие каліцтво завадило йому бігати з іншими дітьми, виріс сам із матір'ю, постався навіть померти перед нею, у пору виходу на пенсію, покинувши свою роботу, дім і лабораторію, і це саме в час появи на ринку кварцових годинників, невідомих для нього, і дешевих брязкіток, а він же досі зважував золоті злитки на крихітних терезах із двома шальками, перш ніж встановити ціну за нинішнім курсом, запевняючи, цим покvapливим прощанням, що йому не доведеться микати ці тоскні дні, заповідаючи відхід тієї, якої він ніколи не покидав. І саме тоді, як вуйко Еміль за своєю звичкою кидав у відчинені кухонні двері хлібні крихти зі свого сніданку пташкам, його серце годинникаря-драматурга вирішило зупинитися.

Як єдиний родич по батьковій лінії, він, син нації, успадкував роль опікуна. Роль невдячну для того, для кого ідеалом актора був Жан Тісьє. Хоча це нічого нікому не промовляє, але, порившись у фільмотеці, можна відшукати силует високого білявця з довгим носом, волоссям, зачесаним назад, але без фіксуара, і з непокірними кудлами, здається, ніби він непричесаний. Таке враження, що він прокинувся після сієсти і йому кортить якнайшвидше поринути в неї знов, зронивши кілька слів сонним голосом, із чого видно, що говорити йому ще важче, ніж стримувати позіхи. Його можна побачити, наприклад, у фільмі "Білий дрозд", знятому наприкінці війни, де Жюльєн Карет, цей аристократ-халамидник, сутулий і понурий, танцює напівзігнутих, упершись носом у декольте вищої за нього дами і манірно їй шепоче: я, звичайно, малий, зате привабливий, бо мене так приваблюють ваші приваби. Проте "Білий дрозд" не справив великого враження, у кожному разі, менше, ніж

“Крук” або “Птахи”. Хай би там що, а Жан Тісьє здобув принаймні в особі вуйка Еміля свого шанувальника і пародиста, дуже смішно перекиркуючи його, той не побоявся запозичити тик та інтонації, коли грав із кузенем Жозефом п'єсу “Горбань”, поставлену місцевою трупю аматорського театру. Еміль виступав у ролі такого собі негідника, пекельника Пейроля або щось у цьому дусі, цей змовник, кутаючись у плащ, прикривав своє лице. У кожному разі про його таланти ми знали з чуток, тобто з кількох згадок, якими ділився наш батько, наставленою перед очі рукою, наслідуючи жест запроданця, який наш батько приписав собі в порівняно гарній ролі, хоча йому була довірена, — чому ми не дуже раділи, — не роль Лагардера, а його слуги Паспойля (бо після того, як він зіграв роль Планше, Д'Артаньянового слуги у п'єсі “Три мушкетери”, ми мали право спитати себе: як так сталося, що головну роль довірили не йому?). Але, покладаючись на його слово, ми вірили, що він проявив себе чудово, і, хоч ми ніколи не бачили його на сцені, в його акторському хисті не сумнівалися, ставлячи його, за асоціацією, куди вище за Жана Тісьє. Вуйко Еміль уже тоді справді відмовився, — як і наш батько, але згодом, через свою зайнятість, — від своєї кар'єри наївного коміка, коли ми супроводжували нашу тітку Марі на репетиції театральної трупи, сидючи з нею на дерев'яній лаві, поставленій у суфлерській будці, звідки вона приходила на допомогу забудькам, підказуючи здушеним голосом, аж слина бризкала, крилаті репліки.

А втім, для нас він був не коміком, а фокусником, ба навіть чорнокнижником, якого нам допомагав уявляти плащ, що цілком узгоджувалося з його химерним дитинством. Очевидно, брати участь у численних витівках свого завзятого кузена він мусив не за своєю волею (брат змайстрував човна, назвавши його “Отакі наші”, на честь човна Шарко, і плавав, не те що славетний епонім, Еміль сидів на кормі, елегантний, у сонцезахисних окулярах, тоді як його приятелі були вдягнуті як дачники, але якийсь трохи заляканий, ніби не відчував особливої втіхи від цієї морської виправи). Його фокус полягав у тім, аби ховати на наших очах монети, які він тримав, у піднятій руці, між палюхом і середньою

пучкою, і, клацаючи пальцями, пуф (наказував він), монети нема. І, звичайно, ми обдивлялися стелю, шукали на землі під його ногами, відкривали і крутили долоні, — ну що ж, стихійна дематеріалізація є, — і благали його знову повернути цю монету. А він тільки цього й чекав. Якусь мить він нишпорив рукою в повітрі, ніби намагаючи щось і — гоп (свої репліки він імпровізував сам), ніби впіймавши двома пальцями комара, знов показував монету перед нашими очима, або нову монету іншої вартості, ще раз оглядав її, перепрошував за свою помилку, ховав десь фальшивку і знову починав шпортати у просторі.

Ми захоплювалися ним, бо він нічим не поступався майстерністю перед конкурентами. Вряди-годи посеред площі ставили свої шапіто маленькі мандрівні цирки, після чого пополудні околиці об'їжджав фургон, сповіщаючи через гучномовець, — мегафон тримав у руці сам водій, другою рукою він крутив кермо, гукаючи в опущене вікно, — єдина вистава, цього вечора о двадцять першій годині, розхвалював її з такими надмірними гіперболами, що мимоволі закрадалася зневіра. На розліплених за кілька днів перед тим червоно-жовтих афішах стрибали, роззявляючи пащі, крізь вогненні обручі, люті тигри, пурхали з трапедії на трапедію люди-птахи, сміялися на весь рот червононосі клоуни, робили стійку на хоботі слони, ховали кудись цілий "Титаник" престижиджитатори, але в самій виставі нічого цього не було. Навколо арени скавав оздоблений пір'иною сухоребрый коник, а на його крупі стояв акробат, посилаючи поцілунки публіці, розсіяній на дерев'яних лавах. А муштрований песик, увінчаний блискучим циліндром і підперезаний балетною прозорою пачкою, ніяк не міг дочекатися, коли його пустять іти, як усіх, тобто на чотирьох лапах. А щоб не забували, що цей вечір відбувається під знаком радощів, у перерві між номерами з'являвся черговий клоун-крикун, запакувавши ноги у величезні жовті черевичиська, і починав репетувати: добридень, дітки, або щось подібне в цьому дусі. Спектакль виходив такий жалюгідний, що нам нічого не залишалося, як у фіналі влаштовувати овацію: хай хоч циркачі поїдуть із найкращими враженнями і не звинувачують вередливої публіки.

На жаль, нас принадило телебачення, бо вуйко Еміль, противник телефону, чи не перший в околиці купив телевізор. Ця подія, — апарат був цілим дерев'яним монументом, не меншим, ніж нормандська шафа, але екран був зовсім маленьким, як поштова картка, — спонукала його в певні вечори приймати публіку, таку саму численну й цікаву, як при першому винаході братів Люм'єр у Гран Кафе, стільці розставляли навколо кухонного стола, а часом ми приносили ще й свої. Подібно до кузенів і сусідів ми теж були серед найвірніших глядачів, надто вечорами у середу, напередодні вихідного дня*, досі присвяченого циркові, саме тому до всіх цих престижних номерів з усього світу, поставлених удома, звичайно, і вимоги були більші, щоб нас чарувати. Але більше, ніж ці номери вуйка Еміля вражав месьє Лояль, блискучий розпорядник цього чудового парадку, чиї капшуки під очима ми намагалися наслідувати, піднімаючи вгору собі щоки, ставши об'єктом різних пересудів. Коли злякані жінки питали, чи це не результат розпусного життя, годинникар діагностував дуже впевнено: аж ніяк, він сердечник, — у чому, як Рембо, свідомий своєї долі страшного каліки після повернення з тропіків, він показав себе дивовижним віщунном, бо саме від серця після численних нападів він упокоївся сам, — отож через цей Дамоклів меч, підвішений над його головою, як слізні мішки під очима, геройський конферансьє, чий бездоганний крій костюма з атласними вилогами належно оцінила, не дарма вона кравцева дочка, мама, прибувши з запізненням через миття посуду (доводилося не раз просити її, нашу матір, мовчати у момент барабанного бою, провісника вкрай небезпечного трюку), обернувся таким собі адміралом Нельсоном, що командував боєм зі своєї набитої тирсою бочки, або Мольєром, що плює кров'ю на останній виставі "Лікаря мимоволі". Тим паче, що його талант ми охоче ставили на одну дошку з нашими найбільшими поетами за це вміння відважувати компліменти, оголошувати поганенькими віршиками наступні номери і пересипати свої виступи крилатими виразами на зразок таких от: якщо ці фантастичні,

* У четвер у французьких школах не вчать (прим. перекл.).

чи казкові, чи неймовірні Орсіні не існували б, їх би довелося вигадати, що у вісім чи дев'ять років і для тих небагатьох, хто вперше про це чув, уявлялося феєрверком дотепності. І, може, на пам'ять про своє самотнє дитинство вуйко Еміль, як його славетна модель, спробував потай скласти вірші. Він здолав написати на нас гумористичний катрен його власного komponування, вивівши його своїм гарним письмом на білій етикетці з червоною ниткою, якою звичайно чіпляв цінник до своїх годинників. Цим він пишався більше, ніж іншим своїм незрівнянним подвигом — куріння вухами, встромляючи сигарету в одне, випускати дим у друге. Але ми таки не бачили, як він міг дим пустити інакше, ніж слуховим каналом, пробитим із краю в край.

Ці його магічні паси множилися, надто тоді, коли йому приносили зупиненого годинника. Еміль його відкривав, чистив із допомогою маленької груші з тоненьким хоботком, і механізм рушав, маятник починав ходити, як мініатюрна нафтова помпа, аби добувати крапельку часу, і після довгої задуми і буцімто підбивання самими губами якихось астрономічних сум у нього виходив один отченаш і три богородиці. Клієнти давно знали тариф, але це було частиною ритуалу, в якому кожному відводилася своя роль, і полегшено зітхали, що відбулися дешевим коштом. Він був тією людиною, чие життя було відрегульоване, як годинник (а втім йому доводилося ходити до церкви, долати триста східців, тягнучи свою ногу, щоб вибратися на самий верх дзвіниці), хто ні разу не пропустив служби, жодної церемонії, де вимагалось його присутності за органом, усі ранки і тричі в неділю, жодного вінчання, хрестин і похорон, тоді, коли співали канти все це супроводжувалося подвійною клавіатурою, голосом опереткового баритона, модулюючи його спів так, що при кожному піанісимо ми хвилювалися, чи не станеться з ним чогось, перш ніж бурхлива нота, узята на три тони вище, заспокоювала нас, хто щосуботи опівдні дибав через місто ходою моряка, щоб випити з друзями в кафе аперитив і зганяти партійку в карти, і, попри свій азарт, кидав її посеред взятки, коли приходила пора вертатися, і якщо губив якусь крихітну деталь годинникового механізму, то забороняв що-небудь пересувати в магазині,

аж поки його матір, із мітелкою в руці, пройшовшись по долівці тонкою щіточкою, знаходила коліщатко чи гвинтик, хто грався з нашим чорно-білим щуроловом, на кличку Пірекс, суючи йому під двері вбиральні цукор, якого песик чекав, принюючись, хто хвалився швейцарським шоколадом Сюз, петровськими піаніно, Місячною сонатою, “Корневільськими дзвонами”, звідки співав найвідомішу арію: Я тричі світ об’їхав, перековерсуючи текст нам на сміх, хто їздив “аронда сімкою”, яку його жінки натирали до блиску, як срібло, і накривали чудово припасованим чохлом у перерві між двома виїздами, коли його відпускний маршрут диктувався добрими ресторанами, хто усмак пихкав люлькою і сигарами, педалював на своєму ветерані — кімнатному велосипеді, що стояв у його гаражі, не припиняючи читати свою газету і соваючи Пірексу грудочки цукру (обгодований наш песик здохнув беззубим), хто пригладжував своє волосся назад, окропившись нафтою Гана, був тим чолов’ягою, який на другий день після Різдва, коли вибивало десятую чи одинадцяту вечора, почув, як тарабанять у стінку його кімнати, спільну з нашим домом, почув цей крик пробі крізь простінок, почув, як волає його на ім’я нажахана його братова, і прибув перший на місце злочину. Бо злочин, цей страшний крах сорокаоднорічного чоловіка, бо тіло простягнуте на сірому лінолеумі ванної кімнати, бо наша тіточка Марі, в ролі загадкової міс Марпл, прибула одразу, з вервечкою в руці, не сумнівалася, хто винуватець. Надто довго вона його відвідувала, щоб могла допустити будь-який сумнів, а надто сумнів головний: як це так Той, хто вважає себе за саму Любов, дозволяє робити подібні речі? Збита з пантелику богословською казуїстикою, вона, перебуваючи деякий час у комі, поклонилася і пішла до царства безумців. Тому її присутність серед них була не такою безглуздою, як здавалося, бо з її погляду, після того що сталося, увесь її розум не вельми їй і служив. А щодо пічки в її маленькому домі, чад якої, як вказувалося в цій справі, отруїв її мозок, то вона була тільки зручним алібі. Вона не могла скаржитися, не стала б захищатися, тоді як виправдання знову б зробило нашого батька винуватим, через його наглу смерть, у смерті нашої тітки. Ми були

надто приголомшені, щоб починати такий процес. Ну що ж, тоді краще оскаржити пічку.

Але в цих ударах у простінок нашій матері вперше здалося, ніби всі ці роки, проведені у турботах за своїми, щось зароджувалося, щось визрівало, і ось пора настала, — без чого драма не прийшла б, ховаючи від нас іншу драму, якої ми ніколи б не знали, драму життя схожого на сон, — нашій матері, так довго позбавленій ваги слова і супроводжуваний телевізійним барабанним боєм, призначеним перехоплювати її подих на порозі смерті, зоставалося б лише це первісне джерело для сигналу її вступу у світ, ніби цим повідомленням про неминучу смерть, що лунало трагічним тамтамом, вона підписувала якимсь чином свій акт про народження. Ось чому можна було сказати, що траур, може, мав і свій добрий бік, тобто, що вона його непогано перенесла, що все горе стосувалося не тільки померлого, що треба пов'язати з цим народженням плачі новонародженого, відсіяти сльози, відокремити свідомий страх смерті від несвідомого крику життя. Бо вона кричала, наша мама, брутално кинута в грудневу ніч, достоту як той, виходець із вод, безжально поринаючи у велику купіль азоту і кисню. Як допомогти людині вижити?

Отже крихкотілість немовляти її була відома. Вона втратила свого первістка через три тижні. Звичайно, рік здався б йому якимсь недосяжним обрієм. Рік, тоді як чигає нагла смерть і тисяча пасток, рік, аби пізнати закони рівноваги і прибрати вертикальної пози, на що пішло у наших предків три мільйони років, рік, для всіх новонароджених, це край світу. І цю мовчанку, яка стає твоєю після зникнення нашого речника, вона порушувала, щоб тільки спитати, що б нам хотілося з'їсти, навіть тоді, як діти наминають, аж за вухами лящить, цю мовчанку, яку ми стихійно ставили на карб цій драмі, яка зробила нас безголосими, можна, безперечно, її витикати, нашій матері, ми-бо спізнилися в розвитку, але скільки часу потрібно дитині, щоб навчитися правильно висловлюватися? П'ять років? Шість? Десять років, щоб уміти розставляти потрібні артикли і відрізняти нержавійку від алюмінію, біле скло від гартованого, різьблений кришталь від литого? Це саме той час, який з її скарбниці років пішов на те, щоб віднайти повноцінний дар мови. Але, коли

вона домоглася цього, горе тому, хто їдучи з нею в одному купе необачно вступить із нею в розмову, бо йому доведеться вийти на дві станції раніше, рятуючись від слововиверження своєї супутниці. Що ж до носіння жалоби, то це був звичай для жінок, а чоловіки чіпляли на лацкані піджака траурну стрічку, але навіщо це намагання цілком одягтися в чорне, як із точністю навпаки вбирати в білі пелюшки новонародженого, й далі носячи темне набагато довше, ніж цього вимагала пристойність. Поки вона відчує себе до цього готовою і не зніме вуалетки? Але, коли вона повернеться до живих барв, вони побачать те, що побачать.

Тим часом наша мама кличе на поміч, долаючи пороги життя, гупає стиснутими кулаками до тієї перетинки-мембрани, що перекриває доступ свіжому повітрю. Вона раптом здається такою розгубленою, такою маленькою, що спогад про цю нульову позначку її другого життя пов'язується у нас з якимсь обвалом. Їй уявляється, що ґрунт з-під її ніг тікає. Досі вона покладалася на своїх великих мужчин, батька і чоловіка, кидаючи одного заради другого, зробившись на другий день після досягнення двадцяти чотирьох років цим новим тілом, через яке їй відкрилася інша любов. Через яке вона довірить себе світу життя й смерті. Життя з нами трьома: Марі-Аннік, званою Ніною, Марі-Поль, малою з магазину, званою Зізу, правда, що це не прізвисько, а таки справжнє, історичне ім'я, вона не хотіла згадувати, що його, за родинною легендою, вона завдячувала мені, але я не наполягаю, а потім я (не дуже люблю чоловічі компанії, чий балачки мене стомлюють), Жан (Іван), чие свято двадцять п'ятого грудня зберігає спогад про улюбленого учня, того, хто свідчить про ці події і хто їх описав, носій благої вісті, четвертий євангеліст, але й того, хоч я цьому не вірю, щось тут не клеїться, з Апокаліпсису, вже не того письма, тут стиль велемовний, бомбастичний, цей набір аксесуарів із фільму серії Б, четверо коней, вогні, лати, дракон, мечі, і шостий янгол із сурмою, або тоді автор — колишній рибалка, і тому це вже текст не синоптичний, риба, човен, сіті, відповідні метафори, але це не так. Принаймні відчувається якась стареча деменція чи травма від купелі киплячої оливи (що пояснює, наприклад, четвертий янгол, виливаючи свою

чашу на сонце і спалюючи людей вогнем). Отож, Жан, як отой двоголовий орел, про що я завжди згадую, коли мене плутають зі звичним, Хрестителем, червневим сонцестоянням, а насправді Жанно, Жанно для всієї родини і людей моєї юності. Жанно мама перестала мене називати у пору моїх літературних здобутків, ніби більше не визнавала плоду свого лона, ось так зненацька очужилого, але звідки ж він вийшов, із мене чи з його книг? — почавши пізніше, у шістдесят вісім років, звати мене Жаном, що звучало дивно, майже фальшиво, бо зовсім коротке Жан, це казна-що, це холодно, не лагідно, отож, тільки ті, хто в містечку не називав мене зменшувальним ім'ям, удавалися до перифразу, щоб сказати те саме, кажучи Малий Жан (про якісну слухність тут не йшлося), що мене розчулювало, навіть зворушувало, я ставав дуже привітним, отож, приїхавши додому, замовляв грона сосисок, гори шкварок, цеберку топленого свинячого сала, аби засвідчити тим, хто тримав найкращу ковбасну у кантоні свою вдячність. Але ми вдовольнялися шматками тонко нарізаної шинки, а іноді частиною печінкового паштету, який ніж ковбасника відрізав завжди ширше: так?, трохи менше. Він посував вістря свого леза на кілька сантиметрів уперед, натискаючи згори і відділяючи рожеву порцію, одягнуту тонкою плівкою білого жиру і увінчану тремтячим шаром золотого желе, подаючи нам її на аркуші паперу з зображенням усміхненої свинки. Це все? Так, хоча, в моїх очах, це була не дуже дорога плата за того “Малого Жана”, яким мене почастиовано. Бо, на підтвердження моєї підозри, я помічав, за телевізором у вуйка Еміля, як щоразу, коли серйозний молодик, трохи претензійний, а загалом радше дурнуватий, з'являвся у знятій на плівку театральній п'єсі, моє ім'я в її версії лунало зовсім сухо, в чому я признавався без жалю, можна уявити, з яким, авжеж, сумом, ніби я не міг уникнути фатальності і детермінізму мого святого заступника. Тоді мама, перепрошуючи щоразу, коли з її уст зривалося Жанно, поправлялася, їй хотілося сказати Жан. Про кого це ти, мамо, про якого такого славетника? Це ж не хтось, а я.

Виходило так, ніби вона готувалася до втрати й другого сина. Про першого ми знали тільки цю єдину дату, вигравіювану

на дощечці білого мармуру, прикріплену на передній частині гранітної плити фамільної усипальні. Що було, якщо обійти цвинтарі, незвично. Як правило, чиєсь життя вписується між двома числами, які обмежують земну путь, прихід і відхід, із тим, аби математичним воскресінням розв'язати це, повне невідомості, затаєне у проміжку, рівняння. Перед могилою якогось аноніма ці дві дати сприймаються як виписка з рахунку, що, за браком інших даних, беруть його у сповиток любові, страждань, розмов, сплечених тіл, відлетілих пісень. Але тут — П'єр, 1947. Яка ж вона, ця історія?

Історія жалісна, наш батько бачив у ній повернення своїх нещасть, так ніби зустріч і одруження з його любою маленькою Лу, — так він починає свої листи, — були лише щасливою зупинкою у низці драм, власне, помилкою безрозумної недолі, яка раптом відпустила, але яку ця померла дитина привела до норми, до безлічі її покійників, братів і сестер, забраних при народженні або передчасною смертю, і одного по одному, у два перші роки Другої світової війни, його отця і неньку, тоді як він мав лише дев'ятнадцять літ і опинився сам у світі з єдиною супутницею — тіточкою-святеницею. Але цього четвертого липня сорок шостого, взявши під руку свою маленьку Лу в білому легкому платтячку, він вирушає назустріч новій історії. Цього разу все йде під добрим знаком, кортеж, який приєднується до новоженців на виході з церкви Ріає, нібито сповнений радісної певності — подивіться на усмішки на кожному обличчі, вони прийшли сюди не для участі в масовці, вони формують, ставши по двоє тісними лавами, веселий заслін проти недолі. Майбутнє виглядає, таким чином, якнайліпше, а втім, аби не спокушати долі, ця дитина, яка з'явиться через кілька місяців, прийде у світ у пологовому будинку, хоча за звичаєм, у ці героїчні часи і в цих віддалених куточках, і досі бажано, щоб діти народжувалися вдома. Але годі цієї обскурантської практики з дитятком-щастям. Для нього вогні міста, ми вже постараємося, авангард профілактики і прогресу. У цьому цивілізований Нант дає всі гарантії, навіть якщо відстань не дуже зручна. Сорок кілометрів вузької дороги під латаним бітумом, де машина ледве суне, крутити

бублика може хіба що акробат, а перемикання швидкостей, сіпаючи за високий, аж до бортового щитка, важіль, вимагає рук носія чавунних чушок. Отож, малоймовірно, щоб ми чекали перших переймів перед тим, як рушити в путь. Надто великий був би ризик, якби тряска машини і тривалість переїзду прирекли б юну породіллю на одне: розродитися на задньому сидінні. Отож довірмося великому Жозефу та його духові ініціативи. Ми можемо думати, що в прекрасну пору його молода дружина була на місці, зручно влаштована, бережена командою янголів-охоронців, а великий гінеколог, цей добрий бог, тільки без святих дарів, уже давно прибув стежити за потугами, обмацуючи шкіру туго напнутого живота і констатуючи своїм батьківським голосом, що все заповідається чудово, турбуватися нічого, все буде добре. Тому ми привітали себе з вибором пологового будинку з поблажливою думкою про тих, нещасниць, у кого під час пологів стоїть шаплик із літеплом, а владна баба-повитуха закликає кричати сильніше, щоб вибити кривавий чопик, що перекриває вихід. Щоправда, першорядного обслуговування не виходить, але батько на видатки не зважає, оскільки йдеться про комфорт і здоров'я його любої маленької Лу.

До того ж не можна сказати, щоб він у душі не страждав від того, що трохи понизив ранг маленької Лу, привізши її на камбонівські землі. Дім гуртовика посуду і господарських товарів поступався життєвим рівнем домові кравця. Взяти для порівняння хоча б сходи: одні, з жовтого дерева, описували широку спіраль і виходили на світлу площадку, ведучи до шести-семи кімнат у кінці двох звивистих коридорів, інші, підіймались похилою прямолінійною площиною і завершувались крутим коліном з уміло розрахованим спуском, дуже зручним тоді, як у вас зайняті руки, а втім, звідси ми іноді воліли з'їжджати, марш за маршем, на спині, аж до самого низу. Таким чином перелік, пункт за пунктом, розмірів, комфорту, естетики, чарів, принад, переваг при цьому паралельному зіставленні схиляє до оселі кравця — включно з садами (наш бідний садочок, витягнутий у довжину і, попри деякі флористичні прикраси, не приховував своєї приналежності до трудящого класу, як і склади, ангари,

коробки, скриньки, тачки, майстерня дрібних виробів, і, хоча ми ніколи не захоплювалися городництвом, грядки малини і кілька кущиків порічок для соусів, а також груша перед будиночком тітки Марі зі своїми неїстивними, хіба що для ос, грушками). Тоді чим же брав гору дім Камбонів? Близькістю до моря? Не для дочки Брежо, яка ще перед літом тридцять шостого проводила уже всі свої канікули у Префаї, курортному містечку на півдні естуарію, де її рідний вуйко по матері володів готелем, прибудувавши до нього казино, звідки походили всі ці світлини усміхнених дітей на пляжі, серед них і той, де мама, віком вісім-дев'ять років із чубчиком і стрижкою у кружок під Луїзу Брук, у легкому солом'яному брилику, збитому на потилицю, в сукні з високою талією до колін, здається такою щасливою в компанії свого кузена Фредді, збитошника, який видершись по щаблях якоїсь масивної драбини, підперезавши паском свої безформні шорти, корчить із себе клоуна перед фотографом, витягуючи шию з клиноподібного коміра светра, одягнутого на голе тіло, здіймаючи очі до неба. І ця мить, очевидно, не єдина. Радість почалася значно раніше, це її попросили на мить зупинити її політ, і усмішка, що свідчить про це на обличчях дитинства, так і не гасне.

Однаке треба знати, що ми були переконані, що наша неня не любила морські купання, адже вона, на відміну від братів і сестер, так і не навчилася плавати, а ми теж із тієї самої причини, оскільки, через свою упертість і здатність мовчки дутися, коли справи йдуть не по її, вона зуміла переконати свою нову сім'ю не відвідувати Сен-Марк, Сент-Маргеріт, Порніше, Лаболь, наші королівські пляжі, які даремно випинали свою верхню губу на півночі естуарію. Бо Луара, не так давно, перетинала уже ген-ген у верхів'ї, під нантськими мостами, естуарій, утворюючи демаркаційну лінію таку чітку, як між островами Галапагоського архіпелагу, змушуючи спільні види тварин, відокремлені морським рукавом, розвиватися по-різному. Сказати б, між північчю і півднем ріки, — але тільки птах, як от чайка, може відстань подолати змахом крил, — два світи. Однак це материнське вето не пов'язувалося з нашим батьком, бо в юності, як нам було відомо, він захоплювався плаванням, любив пірнати,

в заклад не побоявся навіть пропірнути під кілем баржі, що ходила тоді нанто-брестським каналом, тиском його мало не приліпило до форштевня, аж він уже зневірився піднятися на поверхню, і все ж вивернувся, але зрештою задля молодої дружини відмовився від свого улюбленого заняття. Але, хоча вона чатувала поблизу, батько іноді водив нас до моря.

Отож наша мама багато втратила, оселившись у домі Камбонів, на фасаді якого можна було прочитати, — як свідчить тодішня поштівка, — під карнизом, Руо-Клержо, праворуч кожного з двох вікон другого поверху — кераміка-скляні вироби, господарські товари, світильники, і над вхідними дверима крамниці і її вітрини, більшими літерами, Фаянс оптом. Впадало у вічі те (і, може, вона сама це сказала, перетинаючи на чоловікових руках поріг своєї нової оселі), що в цих вивісках не було нічого, що стосувалося молодої іммігрантки. Ні її ім'я (хоча у Клержо можна було бачити скорочення від Клер (Бре)жо, і молодий Жозеф, круглий сирота, можливо, знову шукав утрачену частину диптиху для утвердження патроніма, знайшовши його в підібраному імені дружини кравця, відновлюючи таким чином із кравцевою дочкою пару, ініційовану його померлими батьками, отож потяг до цієї маленької Лу залежав від чогось іншого, проти чого ця зустріч після розлуки з материнським ім'ям, Емільєніні чари не важили нічого), ні програма і ще менше ця родова назва: Фаянс оптом. Оптом — вона, така дрібна, така делікатна, така ювелірна, така запопадлива при виконанні найменшої справи. Оптом — ніяк не клеїться. Оптом — це кухня громадської їдальні, капці-шарантки (а наша мама завжди на корках), синтетична блуза, бігуді, погано випрасувана білизна, посуд, помитий нашвидкуруч та ще й ганчіркою, щоб усунути сліди осілого тлушу, скатертина, вибрана темного кольору з розпливчастими візерунками під тим приводом, що так вона менше брудниться, випадкові клієнти, приблизна довідка про якість якогось товару — оптом, це щось зовсім протилежне нашій мамі. Вона — це Лімож і Обюсон. Як вона могла знайти своє місце в такій околиці? А втім, як тільки вона взялася вести справи у крамниці, то почала малопомалу усувати все, що належало до залізного начиння,

бакалії і неблагородної частини торгівлі. На печатках, поставлених на листах і фактурах, вона веліла друкувати: списки весільних замовлень, подарунки, порцеляна. Але порцеляна, якщо ви, звичайно, вмієте, і без цього вести таку торгівлю годі, відрізнати її від фаянсу, з першого погляду, не перекидаючи догори дном тарілки, як це робить не стільки любитель китайських виробів, скільки той простак, хто бере чорне за біле.

Отже зрозумілий страх молодика після повернення з весільної подорожі до Провансу, де молодята з жалем виявили в якомусь готелі ліжка-двійнята, які вони поквапилися (як про це розповідала наша мати, а решту ми дома лювали самі) зсунути до купи, страх, що його молода дружина, потрапивши у нове середовище, не стала пнем і не затялася — як це можна жити не на широку ногу. Для неї прийшов кінець музичним вечорам, застіллю зі жвавими розмовами дотепних людей, послугам Мадлен Паюсо, музикуванням на піаніно. Овва, справді, як це так могло статися, що наш батько не подумав про піаніно? Однак, аби він про це не подумав, у це важко віриться, питання було поставлене рубя. Невже вона відхилила його пропозицію? За словами Дедет, усіх чотирьох дітей Брежо батько захоплював опановувати якийсь музичний інструмент, і Аннік була найздібніша. Виходить, що з кожним днем, у міру як змінювалося її тіло, вона занедбувала свою сім'ю, дім, край, спосіб життя, смаки? Сестричка Клер, осівши в Камбоні на десять років раніше, поквапилася придбати "гаво" на аукціоні, а засоби господарства, яке вона вела з вуйком Жаном, звичайно, не перевищували засобів молодої пари. Проте, фінансові перешкоди давалися взнаки, і, оберігаючи нову господиню від усіх цих домашніх клопотів, Жозеф, як тільки розрахував мачуху, яка доглядала за квартирою під час його відсутності, тобто два роки війни у рядах Опору, плюс рік служби в регулярній армії, незгодну з необхідністю ділити свою владу з юною нареченою, оточив її сонмом роботящих рук, ті для прання, ті для прасування, а ще інші для латання і нарешті оселив у домі няньку, майстриню на всі руки, порати решту. Отож треба погодитись, що питання про піаніно обов'язково ставилося, саме з його боку, перед

нашою матір'ю, яка в дівочому житті могла мати все, чого не було вдома, бо вона не відчувала більше покликання або вважала видатки недоречними, і питання про наше навчання грати на ньому ніколи не виникало. Або іноді, таємно, бо це було хвилююче крило музики, яке нас тільки торкнулося, а ми по-справжньому так і не зрозуміли, чому воно відвернулося від нас. А все тому, що одного дня вам сповнилося двадцять п'ять років і ви подзвонили у двері пані В. Н. у Нанті, учительки-піаністки, яка вас намагалася переконати, попри ваш канонічний вік, брати у неї уроки.

Виходить, що це вона поставила хрест на минулому. Згодом вона вже чути не хотіла ніяких розмов. Вона зникає до свого нового життя і забуває все, що було в минулому житті: отчий дім, Ріае, Мадлен Паюсо, подруг із Франсуази д'Амбуаз, батьківську майстерню, піаніно, занедбуючи все разом і з тих самих причин, що пов'язуються з її особистою вдачею, оживила в нас найкраще з її кращих років, ось чому з привілеїв її дитинства нам дісталася тільки якась вичищена версія, а саме морське купання, що нас, може, врятувало від загибелі у воді. Але невже в неї про це втрачене щастя збереглися такі болісні спогади, обернувшись для неї якимсь джерелом горя? Невже вона потребувала цього добровільного провалу пам'яті, щоб підтримувати свою мужність у боротьбі з похмурим сьогоденням? Чи вона все ще воліла зберігати при собі це диво, наче діамант, розблисний у серці темних днів, знаючи, як мовиться у Приповістках Соломонових, що журбу душі своєї всяке серце знає, і в радості його чужому не мішатись? Принаймні куди простіше вважати, що він уже й не такий рожевий, як нам уявляється, цей вимріяний рай дитинства, реконструйований на підставі кількох світлин. А, може, ностальгія була не її справою. Але, мабуть, щось інше прирікає її, як Орфея, не озиратися, а ми це взяли і знехтували, бо воно забирає так мало місця, достоту як ім'я в супроводі дат, вигравіюване на дощечці з білого мармуру, це якась мить у її житті, починаючи від якої їй не можна дивитися назад без того, щоб між її теперішнім і колишнім життям не поставала постать новонародженого, нерухомого у своїй колисці, образ Еврідики, забраної в пекло без вороття. Бо нантськийпологовий

будинок, урешті-решт, взірець досконалості, його директор тримає язика за зубами, але це він упустив у свої стіни холерний вірус.

Ось так малий П'єр став жертвою тисячолітнього лиха, навіть якщо його історія починається після Пастера, а це означає, що тисяча дев'ятсот сорок четвертого ми знали, що видимість оманлива і що вовк, розпалюючи наші страхи аж до цього дня замирення тисяча дев'ятсот вісімнадцятого, коли він підписав свою останню відмову від боротьби (жінка була розшарпана), серед живих організмів був не тим, що зробив найбільші спустошення. Проте озброєні цим знанням про невидиме, ми могли не боятися середньовічного жаху, коли в парі зі своєю подругою чумою холера змусила тодішніх бідних людей вибирати між ними двома. А проте саме середньовіччя, прокравшись аждо нас і, як вимазаний чорним командос, захопило цей сучасний кабінет зі страхуванням життя, куди воно стукало як у свої найкращі дні. Десятеро новонароджених померло, яких директор закладу волів принести в жертву, ніж ризикувати, оголошуючи про цю моторошну новину, заплямувати свою репутацію. В чому вона, репутація, ризикувала небагато, адже багатії не так стоять, як ми віримо, над законами, як над усякими підозрами. Проте перед цією гекатомбою йому довелося скоритися, тимчасово закривши заклад, вдаючи з себе, безперечно, людину відповідальну, свідому серйозності становища, ось чому всі повірили в його мужність та гідність і ні в чому його не докоряли, такі, як він, завжди виходять сухими з води. Зате нам можна уявити, як десять матерів покинули пологовий будинок із порожніми руками і розбитим серцем, і їх зустрічав якийсь зболений чоловік, позбавлений спадкоємця, неприкаяний, з одною думкою в голові, як би дати по пиці цьому охоронцеві честі. Але немовля вже не повернути, кому ж як не матері про це знати, але їй треба хоч поговорити про те, як страждала вона раніше, коли їй показували цю живу ще крихітку, що вийшла з її черева, і забувала цей щем, пригортаючи до своїх набряклих грудей цього вже не житця на цьому світі, все ще змащувала амніонним лоєм, пригладжуючи його ріденьке волоссячко на гулястій голівці, поговорити про

те, як ця мука знову поверталася до неї і в її нутро в міру того, як маленьке тільце випорожнювалося, хиріло, викидало з себе всю їжу, розпливалося, поринало у свої власні відходи, ніби прагнучи віднайти попередню стихію утробної теплоти, як обарвлювалася його бідна зневоднена плоть відливом блакитного пурпуру, як провалювалися його очі, як загострювалися його риси, і вона розпитувала усіх, що означають ці зловісні симптоми, які впали десятою карою єгипетською на цього малого П'єра, такого хирлявого, ладного зовсім розчинитися. Але це пусте, примхи годувальниці, відразу видно, що ми маємо справу з мамою початківкою, скоро все це минеться, тоді як у своєму кабінеті директор і його біла гвардія спішно скликають таємні збори: передусім, ніякого розголошення, наразі вишарувати всі кутки і закутки, скупати пологовий будинок у спирт, і коли п'яний вірус сконає, заявимо, що немовлята були нежиттєздатні, прикрий груповий закон, проти якого найсучасніші, найпередовіші заклади безсилі. Пояснимо, що це Господь востаннє виявив себе перед тим, як остаточно капітулювати перед науковим поступом, це він намагався показати нам, хто усьому пан, це він дає і він же відбирає, а втім, милостинник клініки допоможе нам розвинути цю тему, він щонеділі приходить до нас снідати, він триматиме під тайною сповіді язика за зубами.

Аби знати продовження цієї справи, досить поцікавитися тодішніми нантськими денниками, особливо "Резістанс де л'Уест", бо всі були в макі в ці перші повоєнні роки, аж наш батько, потерпілий у чорні часи окупації, скоро перестав відвідувати зібрання колишніх комбатантів, яких вийшло з підпілля куди більше, ніж туди ввійшло. На його посвідченні почесного члена руху Опору красується тільки одна печатка, інші подвиги сорок шостого року чекають ще своєї нагороди. Але навіть, оскільки виборці Камбона після Визволення переобрали тих, хто цілих п'ять років показував себе палким патріотом, навіть написав маршалові Петену, щоб привітати його політику і поклястися в лояльності своїй комуні, цього гнізда селянських чеснот, тоді як опозиціонери, всього лише жменька відчайдухів, повіривши у роль Історії і в прихід нових часів, надумали

боротися всупереч зовсім протилежній думці поборників традиції, для яких ці молоді півники завдають тільки клопоти під час цього вимушеного співжиття. Кінець кінцем під умовою ввічливого ставлення до нього окупант показує себе коректним, навіть якщо існують скарги на деяких ригористів, таких, як офіцер на постої у вуйка Жана і тітки Клер, який за час усього свого перебування не озвався до них ні словом, кладучи під час трапези біля своєї тарілки револьвер, а, втім, це ж свята правда, що він не стріляв у свій шматок м'яса, коли той, — надто нервово волокно, — чинив йому опір.

Отож можна закластися, що гортаючи тодішню пресу ми дізнаємося не дуже багато. І, може, краще утриматися, ніж читати про послужливість і героїство директора під час, наприклад, визволення міста: він прийняв у свою клініку вагітну, а зачала вона від загарбника, а потім віддав її, вичищену від плоду, п'яній юрбі, щоб її обстриг помічник перукаря. Отож нагадаймо, що П'єр, первісток братів-сестер, прожив лише кілька днів із недогляду цього чоловіка, і що наша епізодична мама покинула пологовий будинок порожнем, підтримувана великим Жозефом, який бачив у цій драмі логічне продовження своїх злигоднів, відтоді він грав у мовчуна, а вона все допитувалася: ось цей фантомний біль у ямці під моїми грудьми, чи може він відчуватися як ампутована кінцівка? У відповідь він нічичирк, і вона починала запитувати, чи поділяє він її горе, якщо тільки це прагнення помсти, висловлюване криком, з якою радістю він побив би морду тому, хто так дбав про честь мундира, не було набутком цих років Опору, коли ми чинили самосуд. Але ж тепер ми знаємо, завдяки свідченням тітки Клер, що це було веління часу, — і це дивно, бо раптом, хоч нас не було тоді на світі, ми знаємо те, що вони тоді не відали, ці слова передані від одного до другого, ці повернені емоції, ніби ми були передньою у часі точкою якогось комунікаційного трикутника, супутниковою точкою майбутнього, через яку передається інформація між двома нашими родителями, — ми краще розуміємо причини його мовчанки: як висловити це гнітюче відчуття прокляття, цього вічного лиха на його голову, таке враження, ніби він сам собі його

напитав, ніби йому до нього не звикати, ця сама недоля прирекла його колись zostаватися сином-одинаком — несправедливість, яка бісила його у перерві на шкільному подвір'ї. Як повідати сердешній любій Лу у своїй незмірній скорботі, що йому здається після цього короткого поліпшення від зустрічі, що смерть у ньому відновила свою підступну роботу?

А ще над нашими майбутніми дорогами витала, як вроджена пляма, ця маленька блакитно-пурпурова тінь, тінь мученика П'єра. Хоча особисто у вас ця історія, це непевне животіння, перерване помилкою лікаря, у вас, нащадків, досади не викликала. Це маленьке тільце, покладене в шабатурку, трохи більшу від коробки для взуття, ви без особливих переживань списали, як списують прибутки і втрати. І то з простої причини: не плачуть і не жалкують за тим, кого не знали. Та і як побиватися за втраченим старшим братом, коли так званий старший брат одномісячний, і ви вже старші за нього. А потім вам здається, що якби він вижив, то тільки вашим коштом. У цій гіпотезі порядок народжень був би порушений і про вас, народженого, наприклад, тринадцятого грудня п'ятдесят другого року, не йшлося б. Звичайно, якщо ви дорожите тим, ким ви є, або це було б у тій історії, викладеній так, даремно було б переробляти світ, винаходити машину часу, щоб доставити цьому маленькому хворому холерою розчин солей для регідратації, здатної перемогти цю недугу. Бо в разі його одужання вам кінець. Не граймося у добродіїв-чарівників. Звісно, це сумно, але визнаймо, що ми завдячуємо своє життя цьому П'єру, тритижневому метеориту. А потім він так мало залишив слідів, що ми можемо любісінько собі жити-поживати, ніби нічого не сталося. Без явних жалів. Принаймні так нам віриться. Бо, якщо добре приглянутись, діються дивні явища, як, наприклад, ось таке. Як ви, мабуть, пам'ятаєте дітей Бюргю, тобто Брежо, числом троє: є Марта, Анна і Люсі (Клер, Аннік і Дедет), тобто троє сестер. Що дуже доречно: троє, як чеховські сестри (які не щадили себе серед селян Меліхово, вражених холерою), троє, як парки, які вміли, як кравцеві дочки, снувати нитку, троє, як нас, якщо не рахувати цей брульйон життя, який вдовольнився

єдиною датою на могильній плиті сімейної гробниці. Тоді як насправді у цій розповіді є провал. Між Аннік і Дедет треба вставити четверту дитину від пари Альфред і Клер Брежо, Поля, що хтозна з якого дива вивалився з своєї власної історії, відчахнутий від своїх сестер, посланий у присінки раю, позбавлений плоті. Постає питання, чи не розплачується він за це дитятко-блискавку, чию пам'ять він відзначає усуненням його особи (а втім, П'єр і Поль у календарі згадуються в один день), чи це не сам маленький П'єр сигналізує так із-під землі, цим романтичним фокусом брата, про свою відсутність у світі.

І в трагічному там-тамі нашої матері на другий день після Різдва, коли вона гупала кулаками у простінок, гукаючи Еміля на допомогу, чого ж саме не можна було почути? Така була її манера, коли на її думку ми діяли не так, тобто щоразу, як ми вносили якісь зміни у наше життя і, отже, якийсь переверот у ретельно випрацюваний порядок її днів і думок, манера вдавати з себе скривджену жінку, натякаючи на свої минулі нещастя, так ніби нашим поведженням ми ятримо хтозна-яку там рану на її боку, ніби до швидкого переліку своїх драм (вона з числа тих, хто переставляє все навпаки, втрачаючи спершу дитину, потім чоловіка, потім батька, коли природно починати з вилучення найстаршого) треба було додати те, чого ми не знали. І тут ми торопіли, бо, крім цієї страшної таємниці, виявлялося, що до цього смертоносного побачення у пологовому будинку, у свої двадцять п'ять років, життя здавалося їй хорошим, навіть війна, відома у Ріае в послабленому варіанті, бо комуна не була окупована вермахтом і навколишні ліси, багаті на дичину, щедро постачали у цей період лімітування харчів стіл родини Брежо — за наполяганням мами рідні зуміли поділитися цим відносним достатком зі знедоленими. Тоді ж яким було це обличчя, потайливе, завжди рябе від сліз, явлене нам лише якимсь журним натяком.

Нам — можливо. Бо зрештою усім молодим жінкам, почувши, що вони при надії, сумно казала щось таке: Боже мій, як це страшно, як мені вас жаль, які це муки, ви не знаєте, що вас чекає, як це жорстоко, звичайно, я рада, що маю

дітей, але якби мені довелося народжувати знову, махнувши рукою на всі випадки з невдалим перебігом вагітності, з мертвими плодами, з матковими інфекціями, з дітьми, жертвами токсоплазмозу, — до речі, ви тримаєте kota? — з немовлятами, синіми від холоду, забутими під інфрачервоним промінням, засунутими в азотний інкубатор замість кисневого, яким через плутанину з флаконами вливають дезінфекційну речовину, яких оживляють при збої іригації мозку, а всі це монстри, народжені з ногою посеред лоба, мами, померлі при пологах, або інші, що корчаться з болю, чекаючи у передпокої на розкладачці, а акушер не йде, і в коридорі практиканти жартують із доглядачками, які вистромяють тільки голову у двері, мужайтесь, пані, доктор скоро прийде, або виходять паралітиками з пологового будинку через голку, встромлену у спинний мозок, або прибувають народжувати, а вертаються додому без руки, або розшукують, куди запропастилася їхня дитина, і знаходять її в кошику з білизною, а потім підміна немовлят, безсонні ночі, плачі, золоті стафілококи, підгузки, смочки (годівля груддю — це для тварин), нагла смерть годувальниці, отож, як треба майбутній мамі вірити у життя, щоб не бігти, після такої моторошної картини народження, облегуватися до “фабрикантки янголів”. Якщо жінка при надії зуміла вистояти під градом об’явлених катастроф, мама не вагалася засвідчити їй своє захоплення: я вас віншую, мої дочки не перенесли б десятої частини того, що я вам розповіла, і тут на вражену обраницю обрушувалися каскади її ущипливого й радісного сміху.

Вона мала цілковите право на стриманість, коли стикалася зі звичкою захоплено вітати кожну радісну подію. Щасливий віншувальник — це ви. Вона скептик, та й годі. Вона попереджала, що за благовісною картиною не завжди стоїть приємна розвага. Вона знала, про що говорила. Звичайно, про малого П’ера, але й про позаматкову вагітність, після Ніни, яку вона мало не привела на лутці, чи радше на кухонному столі, куди її поклав доктор для операції останньої надії, після якої, бліда як смерть, вона спливла кров’ю. Бо після трагедії у пологовому будинку потикатися туди не хотілося. Сучасне не обов’язково прогресивне. Переконавшись

у цьому, ми повернулися до давніх методів, але все відбуватиметься вдома (насправді, з обачності, у великому домі в Ріае для Ніни і це повернення до кустарної концепції — де вгадувалися муки сумління нашого батька, який після викрадення у нього дитини з відомими вам наслідками вернув свою дружину до її природної сім'ї, як покутник, так ніби сам виходив із гри: самі грайте, самі приводьте дитину у світ, а я, я тільки і вмю, що сіяти вірус смерті, — і Ніна житиме, і, розпромінений, він підніме її високо вгору на витягнутих руках, чудову обіцянку, тоді як молода мама, у постелі, перебитій її матір'ю чи Мадленою Паюсо, оговтається, і, мабуть, скаже собі, ух, зроблене добре діло, дивлячись на цей приріст самої себе, готовий відкривати світ, як марсовий на вершку грот-щогли).

Але, що не кажіть, а щастя ніяк не встигало прийти: через вісімнадцять місяців сталася ця рятівна операція на кухонному столі. Не було коли навіть погукати вуйка Жана, проте безстрашний водій швидкої допомоги, який, поставивши на даху автомобіля прапорець, потріпаний швидкісним вітром, з білого полотна, увінчаний блакитним хрестом, вибитим у жовтому кружку, не дуже зважав на дорожній кодекс і свої пріоритети. Право першочерговості, після піднятих кольорів, переходило до нього. Його прапорець правив за пропуск повсюди, і якщо жандарм на мотоциклі, обурений таким вільним трактуванням правил, зупиняв його сюрчком, непорозуміння притьмом розвіювалося, і мотоцикліст одразу давав йому зелену вулицю (безперечно, це був один із них, із савнейської бригади, в якого він добивався скасування штрафу в обмін на пляшку ганусівки). Звичайно, з умовою, що карета перевозить хворого, бо іноді водій піднімав прапорця, щоб не спізнитися на поїзд, або вибирався, у нападі нетерплячки, витягнувши руку над опущеною шибкою і вставивши держак стяга у трубочку, припаяну на даху, з вуличного затору. Але тоді, навіть такий лихач, як він, навряд, враховуючи тяжкий стан нашої мами, міг прибути вчасно до медичного центру Нанта. І тому славний доктор одразу розгорнув у кухні операційний блок, розчистивши довгий стіл, знявши з нього вазу для фруктів, рахунки чи відкриту пошту, щоб ця молодичка могла тут

розсипатися, яка потім із кімнати другого поверху спустилася вниз на його руках, бо цього дня великий Жозеф був відсутній, тоді як наша тітка Марі, після повернення зі своєї школи сестер, забрала Ніну до свого будиночка, ніби збираючись розповісти їй якісь там казочки або навчити її пісеньок, припасених для її учнів, передаючи їх по-своєму, а саме — без огляду на сюжет, вона вдавала з себе маріонеток, підіймаючи вгору руки і крутячи випростані долоні в закавращах рукавів. Але попри всі свої таланти, стара вчителька не здолала стерти з пам'яті дівчинки видіння її закривавленої мами, бо Ніна довго лякалася багрецю, питаючи себе про його походження, вбачаючи стидкий колір навіть у нитках свого гардеробу й потуплюючись перед полум'яним блиском вечорового сонця. Подібно до того, як таке почуття жаху можна було собі уявити, якби цим червоним махали перед її очима, як ганчіркою на піску якоїсь арени, так і це живе опудало витало в її мозку, як смертний вирок.

Страх такий, що перехоплює подих, ось чому його, подиху, дівчинці скоро забракло, — саме тоді, коли її легені наповнювалися чистим повітрям відкритого моря, коли її шкіра під дією ядухи раптом почала відливати блакитним пурпуром, як шкіра хворого на холеру, тоді як страх приводив її на берег Атлантики, куди наш батько, вічно стурбований тим, що ще не розрахувався з минулим своєї дружини, замовляв номер у готелі порту, пляжу чи мису, але з виглядом на море, приєднуючись до своєї сімейки наприкінці вересня. Кілька днів необхідного відпочинку, але для мами, коли вона пригадувала їх, ці дні здавалися нудними. Так само як і приїзди в Лабарбуль, куди вона три роки поспіль, і на періоди три-чотири тижні, привозила маленьку астматичку. Славний доктор приписував благодатний вплив арсенокислим водам курорту, і справді після того, як маленька курортниця заходила старанно пити магічну мікстуру з овернських гір, скоро подих до неї вернувся, але уявіть собі, як добрий батько знов намагався дати своїм те, що йому здавалося найліпшим, принаймні на його думку, те, що перевищувало його можливості. І, поки його дівчинка пила непридатну для пиття воду, а його дружина стежила

за тим, як крізь розлитий у долині туман збігає година за годиною, він, рахівник з кишнями, як бочка данаїд, подвоював зусилля, тобто, шастав по околицях, аби умістити свій вивантажений на вокзалі Камбона, де потяги ще робили зупинку, товар у великі решітчасті ящики, наповнені жовтою соломою, а, як цього не вистачало, найнадійнішим і найшвидшим способом перевірити ступінь довіри між собою було перепросити за тимчасову затримку.

Вогнетривка шафа, типу Босх, придбання її батька, який за розмірами цього броньованого монументу виношував мрії про велич, частіше ховала у собі векселі і боргові розписки, ніж бони державної скарбниці. А втім від бонів скарбниці чи інших знаків багатства не збереглося ніякого сліду, тоді як побурілі, у плямах від ветхості, папери, належно підписані обома контрагентами, зобов'язаними такою суму перед такою-то датою передати панові Х, або з підтвердженням отримання грошей від пана У, фінансиста, скажімо, весільної подорожі (місцем падіння шлюбіванців став один готель-пансіон у Ніцці), складали собою й досі основну пачку, покладену в цей сейф-бункер. Ось чому код сейфу ніколи не був секретом, і ми навчилися рахувати цифри вголос, чуючи водночас, як клацають з'єднані між собою якомось безладно чотири замки, які відкривали масивні двері. Але в міру того, як спливали ці похмурі часи, позички зростали. Марно було б розбирати їх, аби зрозуміти, що ж таке відбувається і чому якийсь місяць у Лабарбулі на повному утриманні, плюс видатки на лікування і дорогу, забагато для єдиної каси крамниці. Терміни боргових розписок переписувалися. Уявіть собі, як молодий батько, сам один у домі, ввечері перевіряє рахунки і питає себе, як йому звести кінці з кінцями. Чи ж дивина, коли невдовзі, як йому перескочило за тридцять, його волосся, в яке він, заклопотаний, запускав усю п'ятірню, побіліло, мов сніг.

Не встигли трошки перепочити, як через кілька місяців вернулися нездужання і млості. Звичайно, гасло лунало підбадьорливо: спокійно, все владається, моя люба Лу, ці родопомічні методи просто таки дикунські, тоді як він пригладжував рукою волосся і дивувався, що воно не чорне

(бо зрештою, куди подівся колір?). Але важко, ще раз, залазити в борги, тим паче, що друзям це може увіритися, треба у кожному разі спробувати векселі, — хоча це не в його дусі, — покрити. Інакше доведеться піти на останнє розв'язання, те, від якого довго відмовлявся, бажаючи жити з рідними, тобто передати крамницю малій Лу, а самому податися продавати свою робочу силу деінде.

У Лаболі, наприклад, бальнеологічний курорт, славнозвісний своїм довгим пляжем із тонким пісочком, на якому протягом літа п'ятдесят п'ятого він розшукував одного зі своїх бойових побратимів — єдина нагода, коли війна здалася йому не тільки марною тратою часу, окрім, звичайно, малої Лу. А з якою саме метою? Безперечно, йшлося про концесії, надавані морським клубам, про ліцензії для вуличних торговців, про розміщення кабін і водяних велосипедів, про посади економа і контролера, але принаймні нам відомо, що він мав сотворити істинне чудо і що пляж, безперечно, заслужив слави найкрасивішого в Європі. Бо скрізь, де він побував, виходило те саме (упам'ятку лист зі співчуттями, надісланий нашій матері директором Учительського дому, якому він п'ять років тому продав навчальні таблиці, об'їжджаючи як комівояжер вільні школи: ця нагла смерть нас дуже засмутила, бо ми відкрили для себе у вашому чоловікові висококласного фахівця і вельми симпатичну людину), отож ніяких клопотів не виникало: пляж Лаболь утримувався у зразковому стані, ми могли тільки вітати себе з цим. Але ідея про морські купання свідчить, що він сподівався ще й здійснити фамільну програму Альфреда Брежо, з таким самим успіхом дати своїй дружині оголошення подяки, укол нагадування, риму, багату на спомини про канікули (багату, бо Лаболь по-своєму вартий ще більше, ніж Префай). Але насправді дослід не був проведений, оскільки це повторення, це прагнення віднайти те, чого вже нема, часто незграбне і, може, навіть недоречне, якщо воно псує красу якогось спогаду, і, певна річ, ще й тому, що ми, — я теж робив подорож на води, але води навколоплідні, і якщо вдатися до швидкого розрахунку, народження тринадцятого грудня, а, отже, зачаття у середині березня, на великі канікули я мав розмір не більше двадцяти

сантиметрів (який тут уже спогад), — копили губи (пісок у черевиках, вогкість, і ці *bathing beauties**, які крутилися навколо нього).

А втім, ми більше ніколи не мочили ніг у воді. Побажаймо, щоб це заняття дозволило нашому батькові кинутися сторч головою у прибійнні хвилі, ввечері, спершу склавши парасолі й матраци. Бо після цього, прощайте купання.

Але з цього випливає, що в матчі море-гори наша матір зараховувала непримиренним прихильникам того і того нічю (наприклад: Шатобріану з Сен-Мало і Руссо з Савої). Вона була не з тих, хто здатен заколисувати себе романтичними ілюзіями. Споглядання океану поглинало її не більше, ніж п'ять хвилин, не викликало жодного цікавого зауваження, зводячись у неї десь до такого міркування: ну що ж, визнаю, він величезний, у безперервному русі, але це ж тільки вода. Навряд чи можна було уявити, як вона, з розпущеним на вітрі волоссям, міряє морське узбережжя, підставляє обличчя бризкам, або як, користуючись із перебування на бальнеологічному курорті в Пюї-де-Дом, забирається в навколишні гори і на вершині однієї з них, охоплена якимсь онтологічним запамороченням, відкриває хмарне море під ногами, переглядаючи своє матеріальне бачення світу. Як тут, так і там, позбавлена свого звичного проведення часу, вона б страшенно нудила світом, і вся література на цю тему не змусила б її передумати. Світ, ми його пізнаємо, як це підтверджують її добре продумані міркування, до того ж, для завершення її емпіричного пояснення всесвіту, треба додати кілька неспростовних істин, про які навіть годі сперечатися. Своїй сестрі, в чиєму супроводі вона в неділю робила прогулянку аж до кладовища, на могилу того, хто був її чоловіком, вона сказала, вказуючи підборіддям на гранітну плиту: для мене тут більше нема нічого, і це після тридцяти років неухильного дотримання цього самого ритуалу удвох. Зараз було б марно перед нею розсипатися словами, впадати в лірику, вона не розкривалася. Це був спадок її матері, яка витрачала чимало зусиль на те, щоб надолужити брак практичного розуму її дивакуватого

* Кралі в купальних костюмах (*америк.*).

чоловіка. На всі спроби помріяти, не те щоб переконувати, а просто вирватися з лещат реальності (можна ж бо в майбутньому займатися, наприклад, чимось не зовсім звичайним), вона тільки мовчки стенала плечима. Отже навчіться бути простими. Це вимушена необхідність, утримуйтеся від поривів, хапайте себе за поли, не дозволяйте діяти навмання, зате на практиці відкривається стратегічно вигідна позиція. Варто почати мріяти про казкові канікули на морі чи в горах, як вам одразу згадується сердешна ненька, ні, вона не дасть вам баки забивати, зітхаючи на краю молу чи в глибині долини.

Проте нам подобалося, попри це царство нудьги, коли вона наводила лабурбульський спогад про наше спільне щастя, і щастя тим більше, чим легше дихалося малій курортниці, спогад про прогулянки по навколишніх полях, розмови з дитиною, про її дотепи, про спільні трапези у ресторані, про історії, розказані на сон грядущий у готельному номері, коли западала ніч і дитина засинала, не дослухавши до кінця пригод Золотоволоски, і ви ніжно цьомали її в кутик рота, перш ніж сунути під грубий пуховик розгорнуту догори горбом книжку, прислухаючись у тиші, порушуваній іноді проїздом автомобіля, до рівного відголосу зовсім легкого подиху. Все це було так, але не достатньо, щоб заповнити порожнечу цих днів.

Є світлина, знята на подвір'ї в Камбоні, де вона з дитятком на руках — Ніною, якщо глянути на дату, написану на звороті, уже з першого погляду видно, що страхи нашого батька були слухні і нічого не дав його вчинок, тобто цей непомітний переїзд із дому в дім. Наша матір у блузі, можна подумати, що в Ріае вони фотографувалися тільки в недільному одязі, це щось нове. Довірмося їй, хоча ніг її не видно, вона, звичайно, на низьких підборах, але мимоволі, перед цим відносним розжалуванням, виникає думка про те, що між її давнім і новим життям, тільки судячи з манери одягатися, вона програла на обміні. Зачесана вона не так уміло, не так дбайливо, якщо порівняти з її зачіскою у пору заручин. На її виправдання, мода змінилася, волосся вже не завивалося, як у студії Аркур, і комуна взяла на облік двох перукарів для чоловіків, один з яких черевичник, що виготовляє дерев'янки,

а другий городник, — так би мовити, щоб підстригати волосся, як ріжуть оцупок або гілля черешні, результат дається взнаки, — і перукарку для жінок, перукарку незрівнянну, надто для нашої білявої тітки Марі, яка виходить від давньої подруги, чий салон сусідує з пивницею, з ліловим волоссям, таким гарним, що раз у два-три місяці, у четвер, мама сідає в автобус, що човником снує між Камбоном і Нантом, керований його власником, чие виведене каліграфічно ім'я красується на кузові, звідки вона ввечері повертається з цупким перманентом, що зберігається майже так само довго, як упертий запах маленьких напахчених календарів салону на Верденській вулиці, яким просякла шкіра її ручної торбинки. (Згодом вона водитиме туди дочок, а до мене, оскільки тато мав інші звички, городника, якому не треба було передавати наказ: відкривати високо вуха це було заведено в нього, тим паче, що він любив давати волю рукам, позираючи одним оком через відчинене вікно у сад, поставивши рушницю біля крісла, готовий прикласти її до плеча, помітивши дрозда біля своїх фруктових дерев).

Проте блуза і зачіска, це було ще нічого, як і емальована миска на підвіконні, яка навряд чи правила для прання тонкої дитячої білизни, як стіна, уся в патьоках води, що текла з даху. Досить було усміхнутися фотографові з апаратом чи засміятися до дитини і все зітреться цими маленькими знаками примирення з життям. Ось вона повернута у профіль, нахилена над своїм немовлям, завдяки цьому плану ми можемо розгледіти ніс і закриті очі у затінку бавовняного чепчика, можна цій юній мамі дарувати відсутність достатніх доказів, але даремно шукати якусь зморшку в кутику уст, рисочку тіні, як знак якогось блаженного виразу. Можливо, винний тут її подив. А втім, вона тримає дитятко невміло, зразу видно початківку, бо ще не вироблені рухи, відповідні почуттю ніжності. Трохи незграбна, трохи випростана, може, вона стримувала свої почуття, ще не звикла до свого материнства, ще не усвоїй стихії. Очевидно, це талант — уміти голубити дитятко, вколисувати її, вигадувати безліч пестливих імен, співати ніжних пісень, терпляче чекати, поки воно прожує, а потім піднести нову ложку, це такий самий дар, як малювати, писати вірші чи освоювати щось інше.

Тим паче, що її прикрощі не скінчилися. Потім ця ніч тринадцятого грудня, вітер з Атлантики, розрив електричних і телефонних дротів, і батько, змушений бігти по лікаря, тоді як його дружина корчиться в муках (а що таких мук і найлютішому ворогові не побажаєш, то зрозуміло, що треба діяти швидко) у кімнаті на другому поверсі, повернутій на вулицю, мало не позбувшись голови під зірваним шифером, принаймні, якщо вірити її розповіді, бо ми чули свідчення тільки з її уст, але можна сказати, що перед цією жінкою, яка важила своїм життям четверте, він намагався підкреслити свою роль фактотума, роль зрідні майже викраденню, хоча, зрештою, це не так. Отож завдяки цій маленькій розповіді саме він став раптом людиною, яку смерть не бере. Але що нам здається уже знайомим, то це горобина ніч, принаймні ми про неї читали, де одначе виступав хтось інший, буревісник, а саме Клотільда, Емілева матір. Бо справді всупереч тому, що було написано про цей другий день після Різдва, коли нагло відійшов геройський батько, ніч його смерті була гарною ясною ніччю, напрочуд лагідною на цю пору року, тим-то ми мусили констатувати, що був проведений якийсь нічний обмін, що для підсилення драматичного колориту змінили задник, але з цього часового зіткнення виходить раптом так, ніби батько відійшов у ніч народження свого сина. Очевидно, в цю драматичну годину смерть і народження зіграли між собою в довгої лози. Але насправді на кожну річницю ми пригадували про цей прихід у світ у пригашеному світлі оранжевого полум'я олійної лампи посеред виття віхоли. А потім, усупереч незвичайній картині, це народження в отчому домі завдало мороки у момент оформлення метричного запису. У згадці про місце народження для другого я було б краще вписати Нант, Париж чи Нью-Йорк, ніж цю появу посеред піль, цей натяк на глухомань. Проте важко пояснити тому, від кого вимагається тільки цей вибір, як несучасно відсилати його до жорстокого краху сучасності, з відтиснутим на ній хирлявим блакитно-пурпуровим силуетом хворого на холеру малого.

Потім вона, наша матір, знову повертала до цього, до життя і всього, що сталося через шістнадцять місяців з останньою

дитиною, не дуже бажаною, так що батько, якому вона помстилася показною мігренью за його виявлену одного вечора неухажність, подався цього разу галай світа замість вдовольнятися службою в сусідньому містечку.

В останні дні життя, коли вона лежала, саме тіло і кості, на шпитальній койці, постарівши просто на очах, так ніби час вирішив крапельними вливаннями прискорити свій плин, додав їй за кілька тижнів два десятки років, хоча ми були переконані, що вона з тієї самої дужої породи, яка бачила, як її мати і бабуся легко подолали дев'яностолітній поріг, ми наперед уявляли, якою буде наша матір у ці роки, вона, серед останніх слів, у схлипах, призналася, що все її життя зводилося тільки до виконання обов'язку. Це було висловлене в майже запитальній формі, так ніби вона вимагала за це подяки. Що протягом усіх цих років праці, сама у своїй крамниці, вона звершила цей подвиг, безперечний для нас, і що так, по-своєму, без словесної тріскотні, довіряючи тільки ділам, вона довела свою любов. Так нібито вона боялася, щоб наприкінці ми не завели на неї книгу скарг, де вона могла б прочитати в колонці дебету, що не мала права, наприклад, твердити, що діти не її сильна сторона і що вона скупиться у проявах ніжності до них. Так ніби цією вимогою обов'язку, виконаного коштом тяжкої праці, навіть коли не можна нарікати на брак результату в якогось серйозного і старанного учня, вона намагалася застрахуватися, відводячи таким чином усі минулі, нинішні і майбутні докори. Зате в доход записувалося визнання, зроблене для доказу нам, що її життя, це злиденне життя, не було розвагою і що ми завдячуємо їй чимось.

Для якоїсь значної його частини це так і було, і нема чого його ятрити її рани. Всі свої сили, природно, вона віддала на наше виховання. Але з другого боку, ось уже двадцять років, якщо вона спевняла й далі свій обов'язок, то навряд, аби вона намагалася відбуватися за нас. Ми вже не значили для неї нічого. Ні бенефіціанти, ні прохачі. Навіть якщо в цей період вона виявляла якусь турботу про сина, з побоювання, як би той не накоїв більшого, його переступ, хоч би який зухвалий, не доходив до суду, хай навіть з іншої або дуже банальної причини, якщо вважали, що не один

він переоцінив свої таланти, і тому заслуговував хіба що трьох рядків у графі про малого бешкетника. Зриви можна теж вважати за закон роду, тобто роду людського. Нема чого робити з цього драму. Якщо тільки вона виконуватиме свій обов'язок і тим, хто свідомо чи несвідомо, сподіваючись, може, її спантеличити, розпитували про її велику дитину, відрізатиме: він живе своїм життям, супроводжуючи свій короткий відгук ухильним жестом, не позбавленим водночас якоїсь мрійливості і легкої непевності. Після такої непрямой відповіді розпитувач одразу змінював тему розмови.

А в дійсності, відтоді як вона взяла крамницю у свої руки, з почуття обов'язку чи ні, вона не збиралася відійти в тінь, відчувачи навіть усе більшу втіху в міру того, як процвітали її справи, і ми все рідше зверталися до неї за порадою, отождали їй перейти пенсійний вік, заперечуючи тим, хто хвилювався, бачучи порушення трудового законодавства, так ніби її впертість ставила під загрозу всю соціальну систему: яка там пенсія? Ніколи. Саме ця її відверта манера діяти без обрізків ставила її співрозмовника на місце і він поступався: що ж, поки є здоров'я, а втім усе залежить від календаря, нині ми ще нівроку, а завтра тільки на сонечку сидіти, і, отже, на її виходило. А втім, раз уже зайшла про це розмова, вона допускала, що колись відійде від справи, якщо, звичайно, стане цілком зрозуміло, що навряд зможе тягти цю лямку аж до вісімдесяти, але в абсолюті, оскільки вона щороку збиралася призначити цей термін наприкінці того року, існувала дуже велика імовірність, що вона розміняє нове тисячоліття за штурвалом свого торгового судна.

І через цю зятятість вона втратила бажання пальцем кивнути, очевидно, вважаючи, що обійдеться й так. Народжена на другий день після Різдва у сорок один рік, надія вижити була сильно підірвана. Це дає вам життя Ісуса чи Моцарта, проте без юності, отож ви не маєте права на помилки, сміливі експерименти, одразу досягай зрілості, утверджуйся, отож швидкість, з якою наша матір оббулася з новими умовами, робить її генієм, ще ранішим, ніж усі ці в пантеоні слави. Підрахуймо: десять років на те, щоб впливти,

віднайти свої сили, позбутися родинної опіки, відчутти свої можливості, піти на правові нововведення, і, коли машина рушила, призначити собі законний вік для виходу на пенсію, нашій матері залишилося чотирнадцять років, аби повністю реалізувати себе. Зрозумійте, що в той момент, коли вона пожинала плоди своєї праці, було б жорстоко урвати її політ. Як, уже пора? Ніякої пільги для тих, хто живе активним життям?

Відставку, навіть через траур, за її засадою зворотного життя, вона визначала заздалегідь: сорок один рік зразкового життя, присвяченого молитовному усамітненню, тобто покликаного шанувати засади і повеління добрих батьків, свого отця і отця своїх дітей, одно під одним, не маючи часу у проміжку між двома побачити світ, або навіть часу, шістнадцятого вересня сорок третього, в Нанті, прийняти небо на свою голову, уже б давно розлучившись із життям, якби кузен не потягнув її у підвал кафе Мольєр. І справді, якщо ти не можеш виткнутися надвір, не діставши мільйони тонн бомб, якщо це зветься життям, куди безпечніше зостатися в сховку, вона так і зробила, мати і зразкова мовчазна дружина, чиї тисячі вчинків і манери здавалися такими природними, що їх ледве помічали. Бо, звісно, перед смертю є життя, але життя в якомусь зворотному розвитку, як того вечора двадцять шостого грудня, коли нагло пробила її година, коли в сусідній ванній кімнаті її чоловік почав умирати, і вона стукала в простінок, кличучи на допомогу вуйка Еміля, який, хоч і з телевізором, від якого його не відірвеш, але без телефону, ось чому вона, звичайно, після марних спроб викликати лікаря, вдалася до цього первісного способу, гідного їхньої глухомані, до цього воєнного барабанного бою. Бо, який міг бути сумнів, час грізний, ще до свого оголошення ця війна принесла свою жертву, навіть якщо, почувши падіння великого тіла, не знаєш звідки цей шум. Але вона трималася наготові, як усі ці жінки, які підбирають зброю полеглого чоловіка і раптом виявляють дивовижну відвагу, нечувану енергію, хоча вже з їхніх манер і вчинків усвідомлюєш їхню феноменальну могутність, ніби треба було падіння того, хто був затулою, щоб помітити це. Але цього разу до нас це дійшло.

Ступор був такий, ніби ми стали свідками неминучості кінця світу. Нам здавалося, що падіння її володаря потягне за собою і її, або, як колись, від неї зажадають принести себе в жертву і лягти зі своїм принцом у могилу. Її кулаки, глухо гупаючи у підпірну стінку, її крики, хіба не стривожишся цим видовищем нашої замурованої?

Проте даремно ми сумнівалися в її силах. Заряджена за довгі роки відлюддя, вона могла гори звертати. Це грюкання в'язня, який сповіщав про себе світу живих, заповідає неминучість його втечі. Тому вона кличе на поміч Еміля, чудотворця-мага, здатного дематеріалізувати монетку, замінити її самим клацанням пальців новою монетою, іншої вартості. Ми будемо свідками чудового фокуса, ще вправнішого, ніж фокус із вагоном прямого сполучення Лондон-Марсель-Індія. Уявіть собі вуаль, накинуту на хрест, глядача, запрошеного вистрілити з пістолета, і, о диво, замість розп'яття, звідти випурхує голуб. Ми не мали права сумніватися. Тепер нам зрозуміло, як, дозволивши йому утекти, вона зруйнувала в'язницю Едмона Дантеса, тобто графа Монте-Крісто, скинувши на Нант, шістнадцятого вересня сорок третього, тонни бомб, які розбили вщент замок д'Іф, кінотеатр Каторза і все місто. Через двадцять років, достоту як Едмон Дантес, що заліз замість абата Фаріа у мішок, який стражники фортеці прийшли кинути у море, як Едмон Дантес, аби вийти з тіні, вона займе місце мертвого.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Цих рядків вона не прочитає, маленька вперта постать, яка все наздоганяла втрачений час, йшла через життя завжди похапцем, дрібочучи на своїх низьких корках, голова ввібрана у плечі, вольове чоло, руки майже завше обтяжені пакунками, так ніби надолужувала якесь запізнення, виявляючи при цьому щиру запопадливість, а не вдаваність, коридором тоді проносився вихор, так нам здавалося крізь відчинені двері кухні, де ми сиділи за столом, а вона кидалася в комору за склянкою з проданого десять років тому сервізу: починайте без мене, або, мене не чекайте, і, розуміючи, чим це обернеться, ми обережно накривали її філіжанку мисочкою, щоб її кава не охолола, але вона все одно пила її холодною, бо верталася нешвидко, а підігріта кава їй не смакувала, але тепер, коли крамниця відчинена, ми повинні аж до пори її закриття уживатися з нашою трудящою кометою.

Що нас довго дратувало, так це враження, що вона не мала необхідних даних для комерції, бігала по мадам Х і по розбиту склянку зі свого сервізу, такою дорогою для неї, бо на весілля її подарували дядько і тітка, ті, що жили в селі, як підкреслювала цю інформацію першої ваги мама, тоді як у проміжку між двома дзвінками на вході до крамниці, стоячи біля білої емальованої плити, вона з гримасою ковтала холодну каву, готуючись прожогом вернутися до своїх обов'язків, зриваючись із місця, ще добре не приземливши горнятка й мисочки на столі: гаряча все-таки краща, перш ніж летіти назустріч новому прибульцю, а, може, як вона гадала, і прибулиці, оскільки в коридорі, штовхаючи дверні стулки, що вели до крамниці, вона гукала: хвилинку, пані, іду, і тільки, побачивши, що це клієнт, зі сміхом поправляла приціл, о, перепрошую, пане.

І що ж, ніхто за це не мав серця на неї. Хіба що ми, та й то трошки. Хто її супроводжував у цей похід у пільму, хто, по-своєму, спускався з нею у могилу, де все понуре й мовчазне,

як смерть, звідки, як ми вірили, та й вона теж, що їй уже не вийти ніколи, хто побачив, проте, зітхнувши з полегкістю, як вона вернулася на земну поверхню, після десяти довгих років сходження, і розсміялася гучним сміхом, ухопила життя, як беруть пакунки, в оберемок, і полетіла, полетіла, тоді як ми, причинуваті, мабуть, куди більше, ніж вона, ніяк не могли випростатися на повен зріст. Бо загрозу, почуту маленькою дівчинкою після повернення зі школи, тоді як вона перетинала вистрибом крамницю, молода вдова висловила інакше перед сірою гранітною плитою, місцем нашої недільної прощі, де ми трохи садівникували, виконуючи бур'ян під бегоніями, посадженими у квітнику перед усипальнею, міняючи воду у посудинах, в яких вірні померлого ставили й далі свіжі квіти, завершуючи наші відвідини хвилиною зосередженого мовчання, під час якого над головою нашого батька витав німб святого. Саме такий момент, сповнений поваги, пронизаний думкою про смерть, вона й обирала, щоб підказати нам, аби ми, як прийде її черга, вирізьбили їй ім'я, симетрично до імені померлого, по той бік підніжжя лежачого хреста, нагнувшись, аби краще показати місце, ліворуч, чисте від будь-якого напису, майже сповіщаючи нам під датою свого народження дату її майбутнього відходу.

Але вам десять-п'ятнадцять років і після того, що вам довелося пережити в останній місяць-другий, можливо, після цього страшного удару, що упав на вашу голову, вам здається, нема чого хапатися. Вам здається, ніби сподіватися на відстрочку милосердя не таке вже й велике жадання. Тому, прибираючи очужилого вигляду, ви заявляєте, що не спішите, і озираєте всіх з усмішкою, так ніби цим нікчемним словом, що спало на думку, ви зовсім даремно відтягували б установлений термін. Але хто має вуха, той чує. Відчуваючи нутром, що щось не так, із цим вимаганням відстрочки, ви організовуєте пильне стеження, стежите за уцілілою, як за кандидатом у самогубці, влаштовуєте перевірки, не залишаючи її на самоті, і навіть канікули, а це ж ваша альтернатива клятому пансіону, ви проводите з нею, і не просите навіть кудись піти, на пляж чи на сніг, де була б така нестерпна нудьга. Отож, починаючи з другого дня

після Різдва, ви сидите ніби в тіні, а навколо золотіє під сонцем життя. Ви не знайшли нічого кращого, як усамітнитися, принаймні тоді не треба виправдовуватися. Це данина, ви здобули цю самотину, щоб не признаватися, що ви свого не добилися. Навіщо? Щоб звикати.

Отже канікули ви проводите зачинені вдома. Подій небагато, а вам треба якось розважитися. Три перші тижні літньої відпустки можна розраховувати на велогонку Тур де Франс, обов'язкову щороку, — тільки війна може її зупинити, зрозуміло чому, але завжди знаходиться стрілець на даху, щоб вистрілити в жовту майку, — проміжний фініш якої транслюється з місця події єдиним каналом телебачення, яке, за порадою вуйка Еміля, скоро ввійде в дім. На честь події Марк-Антуан Шарпантьє спеціально сотворив *Te Deum**, чиї заливчасті дзвінки сповіщають, що гонщики уже проходять відмітку останніх двадцяти кілометрів. Однак з нашого погляду цього ще недостатньо. Наша єдина надія на те, що через утому чи поганий настрій пелотон філонитиме по дорозі, прибувши пізніше, ніж передбачено, пересуваючи кінець трансляції аж до початку вечірніх програм. Словом, як усе складеться ідеально, ваше обличчя ввечері врятоване. Оскільки ви дивитеся все, аж до останнього зображення, близько півночі проблема зайнятості кінця дня врегульована. Хай співці співають, хай фараони збивають із ніг гарсонів кафе, хай фокусники умикають Джоконду, або хай із Нельської вежі скидають коханців королеви, байдуже яка там вистава. У цих засобів порятунку від нудьги ви не дуже перебірливі. Все годиться для того, щоб убити час. Він не пливе сам собою у пустці канікул. І от, як фінальний букет вручений переможцю велогонки, і його востаннє цілує королева краси, за півтора місяця до страшного повернення до коледжу, вам залишається тільки сподіватися на дощі в Парижі і, отже, щоранку вивчати у “*Резистанс де л'Уест*” карту погоди. Бо єдиний канал вирішує тоді, для втіхи, відкривати незвичайну програму, щоб показувати для кінолюбителів раритет типу “Білий Дрозд”, здатний цілком заступити сонце і дати вам нагоду обговорювати

* Царю небесний (*латин.*) — церковний гімн.

з вуйком Емілем сильні сторони Жана Тісьє, але відзначаючи при цьому, що погода в паризькому регіоні краща, ніж на Заході і що привілеями користуються тільки багатії.

Звичайно, від цієї крамниці, цієї торгівлі нікуди не дінешся, нас привчили до цього змалку, але тепер ми човгаємо ногами, ми цураємося провадити всі ці меркантильні оборудки, нам принизливо дотримуватися цього обряду — догоджати клієнтам, ніколи не дратуватися, завжди задовольняти їхні вимоги, терпіти, якщо іноді, з огляду на те, що ми живемо у глухомані, нам зауважують, що тільки в місті можна знайти екстрактор для равлика-п'явушника, такого необхідного в користуванні, і тепер ми повинні посипати голову попелом, і як можна обійтися без цього екстрактора, а якщо до вас прийдуть гості сюрпризом, — так ніби сам наш торговий заклад виник сюрпризом, — то подасте ви їм страву з дарами моря чи ні? Отож-бо ми сидимо сиднем у кухні, чекаючи, щоб у Парижі заторочив дощ, тоді як у дитинстві це була майже гра — кидатися, як тільки різкий електричний бренькіт від магазинних дверей сповіщав про клієнта, предмет тодішніх наших гордощів, коли більшість магазинів вішали ще дзвінки, вміщені над дверною луткою, з кількома калатальцями.

Але цей сигнал був не бездоганний: іноді через неповний контакт або відключення струму він німував, поки нетерплячий клієнт, витримавши розумну паузу, давав знати про себе підкашлюванням, спершу тихим, схожим на прочищення горла, відтак, дратуючись від такої неуваги до його особи, дедалі сильнішим, аж поки, зриваючись із місця, ми вже думали, — звичайно вжарт, — чи не потрібне тут втручання лікаря, а іноді нещільно причинені двері блокували дзвінок, викликаючи гострий безперервний дзвін, аж нам лопали слухові перетинки, і ми злилися на того, хто не поспішав прибивати двері й зустрічав нас широкою усмішкою і, задоволений, що ми не накидаємося на нього, штовхав їх злегка, спершу ухопившись за дверну клямку, а потім ривком припиняв це бовкання. Проте ми не ризикували робити бодай якесь зауваження, натякати відвідувачеві на те, що він оглух або що. У ті часи праці нам не збувало і тільки обслуживши останнього клієнта ми могли зачинити

крамницю. А саме цей пізній клієнт домагався нашого співчуття, бо цей нічний прихід, — він усе бідкався перед нами, белькочучи якісь вибачення, коли вважав за потрібне перепросити, — треба ставити на карб його довгій роботі і гнучкому графіку, через що йому доводиться чекати дев'ятої години вечора, щоб робити закупки і запастися конче необхідним зараз для нього, — тоді як ми із шкури лізли, втішаючи цього щоденного плаксія, — гіпсовим яйцем (чи, може, дерев'яним, воно, мабуть, дорожче, зате має ту перевагу, що не б'ється), цією приманкою для заохоти курям нестися і класти яйця на одному місці, — ось тільки о цій порі, коли ви нас турбуєте, хіба вони вже не на сідалах? Невже ці кури не сплять? Гаразд, щодо курей ви нас заспокоїли, а як же бідолашні люди, ви ще не обідали? Бачите, ми теж. Але він цього не бачить, йому байдуже. У його, як і в більшості людей, уявленні торгівці належать до іншого табору, де можна ліньки справляти, а їсти на скатертині-самобранці. Бо зрештою стояти за прилавком, удаючи з себе продавця, давати решту, так щоб десять і ще так скількись було сто, це під силу всім маленьким дівчаткам, дитяча гра та й годі. А втім, не хвилюйтесь, розрахуетесь іншим разом. Кому як не нам розуміти, що часи нині скрутні, що ходіння по кав'ярнях влітає в копійчку, і ми ладні чекати, поки не розбагатіємо, зробивши вигідну ставку на ближчих верхогонах.

Ось так ми й обслуговуємо кожної, проти Різдва, ночі — майже завжди одних і тих самих клієнтів, було б дивно, якби іноді вони не явилися, розчарувавши нас, — ці неуважні чоловіки лише з дзвонами опівнічної меси похоплюються: о, про різдвяний вертеп і капці з подарунками забули, ох, ця вже морока, щорік одне й те саме, обов'язок щось дарувати, отож виходить, у неї — дружини — є все і навіть ще один День матері на святого Миколая, що їй ще треба, може, ви щось мені порадите? Проте загалом, що вибрати не вагаються, вибирають каструлю чи начиння, ось це підійде, просять загорнути, поки самі гайнуть на месо, позирк на годинника, йдуть на проповідь, а, отже, подарунок заберуть при поверненні, ви ще не закриєтесь? Що за питання, авжеж ні, як завжди, до першої ночі, а коли

вони, бажаючи уникнути зловживання, починають уточнювати, що їм тільки потрібна обгортка, не більше, ніяких зайвих витрат, тут уже наполягаємо ми, все-таки це надасть чогось святкового, тим паче, що з цієї нагоди ми наліплюємо на стрічці етикетку у формі омели, камедь якої лишає на кінчику язика смак гіркого мигдалю, на якій золотими літерами на зеленому тлі можна прочитати — Веселого Різдва, ці етикетки завтра ми приберемо в шухляду прилавка аж до наступного двадцять п'ятого грудня. Коли з'явиться в них потреба.

У неділю, і це цілком офіційно, після обіду ми влаштовуємо для себе вихідний. Але постукайте і вам відкриють, аби не позбавити, в разі необхідності, кількох перехожих поздоровлення зі святом чи вияву дружби, не вельми ними заслуженої. Бо в неділю після обіду — Бог не лише всюдисущий, а й предвічний — правляться вечірні, а це означає, що після виходу потрібні гіпсові (або дерев'яні) яйця, стаючи раптом дефіцитом, або каучукові прокладки для консервування стручкової квасолі з городу, які не можуть чекати, або сторож для молока, такий собі монокль для циклопа, від якого вимагається уміння відвертати, і то притьмом, збігання молока, або чайник, бо його попередник через цей холод вибухнув, заливши матрац, чайник був дуже повний, із надто гарячою водою, ставимо ми науковий діагноз, влаштовуючи урок фізики, пара набирає більшого об'єму, якщо їй не вистачає місця, згадайте Дені Папена та його казанок. Або ще, сюрпризом, без особливої потреби, після впертого натискання на кнопку дзвінка, невже святково вбраному невинному відвідувачеві не відкриють? Звісно, якщо я вас не потурбую? В такому разі, я хочу спитати, чи не маєте ви — і тут, ми зараз же нашпорошуємо вуха, відмітаючи наш злий гумор, нам кинуту серйозний виклик, чи не маємо ми? Ми намагаємося завжди відгукуватися на попит, цілком законний для села, окрім харчів, одягу, насіння і сільсько-господарських машин, іншими словами, який може бути сумнів, що в нас нема якогось артикула, у нашій крамниці такий довгий список усяких скарбів, вам тільки видно верхню частину айсберга, у нас ще стільки запасів у складі в саду, ось ми збираємося їх викинути на продаж, стривайте,

я зараз побачу, чи в мене щось залишилося, і наша матір летом летить у коридор і через кілька хвилин вертається, з полегкістю в душі, несучи, — як уже не екстрактор для равликів-п'явушників і страви з морськими дарами, — цей черговий раритет.

Бо після драми вона, дбаючи про збереження часу свого чоловіка, готового дати себе вбити тільки б уникнути мороки домашнього порання, мала віднині крутитися сама, — вона натякнула молодій Марії-Антуанетті, що та більше їй не потрібна, — між домом і крамницею коштом безперервних рейсів туди-сюди, прохаючи клієнтку хвилинку потерпіти, закликаючи її подумати, поки вона вкручувала полум'я під каструлю або вимикала праску, або закладала білизну в пральну машину, повертаючись бігом, аби поставити фатальне питання: ну що, зважилися? на яке знала вже відповідь: я ще вагаюся, а вона: не поспішайте, а то навіть пропонуючи: візьміть з собою дві моделі, щоб показати чоловікові, дітям, матері, молодому подружжю, і залишіть собі ту, яку виберете, але це вас ні до чого не зобов'язує, ви можете принести назад обидві, як ні одна вам не підходить, і всякі такі зобов'язання відповідно до прийнятої у неї своєї рідної концепції торгівлі, коли якість товарообміну і надані послуги цінувалися вище, ніж реалізований товар. Сидячи за кухонним столом, ми стежили за її мовчазним поранням, за її зосередженими зусиллями забезпечити, заради благополуччя своїх дітей, для неї головне: харчі, білизну і оплату навчання, а там уже хай ми самі даємо собі раду.

Тільки не намагайтесь, наприклад, обговорювати з нею вашу майбутню орієнтацію, законність ваших шкільних уподобань, вибір подач на конкурс, порівняльні переваги різних можливих шляхів. Чи це щось дає — бути сиротою без батька: такими запитаннями нема чого сушити голову. Звичайно, хіба вже так нерозумно чекати від удови, щоб вона підхопила естафету і, взявши на себе прерогативи померлого, по-справжньому турбувалася про підлітка: ти вже думав над тим, що ти робитимеш згодом? що треба вчити, щоб цього досягти? як це, безперечно, має місце деінде. Але пожежний порядок, у якому діяла ваша матір після наглої втрати чоловіка, не лишав їй часу для таких

клопотів. Не те щоб її не обходило ваше майбутнє. Але як звеліти своєму розуму заглядати далеко вперед, коли злоба кожного дня це дожити до дня завтрашнього? І ті, хто підтримував знайомство з молодого вдовою, знали, як цілі роки билася вона, як риба об лід, перемагаючи спокусу покласти край своїм мукам. І оскільки ви вже самі побачили, як важко заповнювати цей розрив часу між кінцем даного періоду і початком вечірньої програми, з цими розпитами про ваше далеке завжди можна встигнути в слушну годину, тобто, на Миколи та й ніколи.

Отож, на Миколи, не відчуваючи жодного потягу до чогось схожого на роботу (в чому вам неабияк прислужиться заняття літературою, не обіцяючи вам нічого конкретного), ви роззявите рота, почувши, як ваші товариші серйозно обговорюють своє майбутнє, розглядають цілком серйозно перспективу пошуків служби, або сподіваються посісти місця наглядців і їхніх заступників у колежах, вивішуючи у булочній оголошення, або, як успішні студенти, зголошуються підготувати учнів до всього, чого тільки побажають, чи то для праці в дитячому садку, чи то для здачі іспитів на медичний факультет, доглядаючи вечорами дітей, пропонуючи себе в читці для старих дам, розповсюджуючи рекламні каталоги, подаючи в барах, миючи машини, а найзавзятіші з них навіть переглядають програми, пов'язані з розносом листів, аби здобути максимум шансів на конкурсі пошти. Це справді для вас несподіванка. Мама нічого вам не каже (її єдина порада зводиться ось до чого: робіть, як собі знаєте, тільки в комерцію не лізьте). Отож, розважмо, що у вас таке за душею, щоб на вас зважали, щоб ви зуміли вийти в люди? Правда, на обрії маячить не бозна що. Список куций. Три акорди на гітарі під фальшиве курникання якоїсь мелодії, і, оскільки ви з утіхою відкриваєте, що любов рима до знов, сточуєте їх між собою і вже мрієте: а чом би й ні? Ваша мама, якій ви нічого не звіряєте, свої думки ще не висловила, і, слухаючи ваші артистичні потути, не розраджує вас і не підбадьорює, і коли ви для натхнення заплющете очі, а потім розплющете, то читаете на її обличчі, що завгодно, тільки не співчуття.

Так само і щодо гострих питань, таких невідчепних. Вам не спадало на думку торкнутися цього у двох словах. Усе ще витає тінь Анрі Бордо, постаючи між ними при кожній спробі зближення чоловіка і жінки. Наразі годі зрозуміти, що відбувається між ними. На прикладі вашого батька це не дуже видно, але принаймні ви згадуєте, що бачили його при жениханні. І, очевидно, не дуже боязкого. Він мав підхід до жінок, умів їх розсмішити і не вагався за них вихопити з-за пояса кинджал. Розуміється, в ім'я доброї справи. Так було і під час недільних прогулянок та походів до зоологічного саду. Ось як у Лафлеш, де під мжичкою чоловік із парку демонстрував орла, посадивши його на плече, укрите шкіряною накидкою. Звіринець, певна річ, не обмежувався виставкою хижаків, там ми бачили все, що з огляду на його дикуватий вигляд можна було тримати за ґратами, але варта уваги була і славна пам'ятка цивілізації, на алеї, де безперервні зливи розмили ґрунт, і відвідувачі мусили стежити, куди ставити ноги, аби обійти калюжі, а одне дівча загавилося, задивившись на хижака чи на його приборкувача, чи покладаючись на подругу, яка тримала її за руку, послизнулося, і, коли ми уп'ятьох порівнялися з нею, грюкнуло в баюру. Вона була вдягнута у літню квітчасту сукню-кльош, при падінні поли її закотилися так, що вся ліва нога аж до клубів умазалася болотом. Підвівшись із допомогою подруги і бачучи розмір своїх збитків, вона стала, як укопана, сміючись і лементуючи водночас, не сміючи більше ступити ні кроку, з піднятою і роззutoю ногою, скинутий білий черевичок лежав на боку посеред дороги, наче викинутий на берег кораблик, так вона стояла, правицею спираючись на плече своєї утішниці, а та теж сміялась і побивалась, тоді як перехожі, спинившись, обмежилися співчуттям.

Тільки якийсь високий білоголовий добродій, збагнувши миттю, що й до чого, спонукуваний своїми рефлексами ділової людини, добув, ніби з сумки першої допомоги, ножа з кишень, з тих славетних, із нержавійки, необхідний помічник комівояжера, яким махом відтинають шнурки на пакетах, відкручують гайку, протикають дірочку на шкіряному паску, а в разі потреби виймають корок чи зривають кришечку з пляшки. Ось тільки цього разу, хай навіть ми

знали безкраї можливості його зброї, при всій її довершеності, ми не уявляли собі, яку допомогу нею можна надати. Не ампутувати ж дівчаті ногу лише тому, що вона забруднилась. А проте ви бачите, як він витягає з колодки нержавійки, запустивши туди ніготь палюха, велике лезо і, примовляючи щось лагідне, ступає вперед із ножем у руці. Ось він присідає навпочіпки перед дівчиною, а та, презирнувшись із подругою і стримуючи сміх, завмирає і зрештою здається, заспокоєна, мабуть, думкою, що це ж не в дебрях темного лісу, та й навколо неї вже юрма, і було б негарно вити вовком чи кидатися стрибати на одній нозі, тоді як батько, біля її колін, заходжується тихенько шкребти бруд на нозі, підставленій йому, як на сеансі гоління. Почав він із верхньої частини стегна, ретельно все підчищаючи й витираючи лезом об дорожній камінь, аби відкласти цілі грудки багна, — просто голярська робота. У цьому йому допомагала й дівчина, іноді, для утримання рівноваги, вона клала вільну руку на білий чуб свого рятівника, тримаючи поділ своєї піднятої сукні, й опустила його тільки тоді, коли з її ноги зникли всі сліди бруду. Тільки тепер, після завершення казкової чистки, вона помічає на узбіччі, осторонь, жінку з трьома дітьми, з того, як вона пильно спостерігає за сценою, у ній можна впізнати дружину цього чоловіка з ножем, чим пояснюється і цей трохи кривий усміх, що зміїться на її тонких устах, коли її чоловік береться ще й надіти білий черевичок на ногу цієї ковзанярки.

Її невдоволена міна одразу виказує, що їй ця пригода не до вподоби, що для цього імпровізованого театрика, для цього публічного кривляння краще б уже її чоловік обрав іншу роль, ніж роль служника біля ніг субретки. Ось що значить заразливий вплив Паспойля чи Планше. О, звичайно, вона не зробить йому жодного зауваження, жодного докору, тим паче, що за звичкою він пожинає свій успіх, жартуючи тепер із глядачами, зібраними довкола. А дівчина, повиснувши на руці подруги, поспішає додому — переодягнення не уникнути. Але з нашою матір'ю не треба пуд солі з'їсти, щоб угадати її невдоволення. Сівши біля водія, — вуста склеплені, брови насуплені, — вона гордо замикається в собі, аж поки її німота не прорветься, як

пройде період інкубації, якоюсь ледь стримуваною злісною шпилькою, при цьому підборіддя її нервово сіпається, і це тільки жалюгідна часточка її пересердя, на зразок тієї, коли під час перерви на шкільному подвір'ї безпорадна дитина, близька до плачу, може протиставити своїм ворогам убогий захист у душі: ось я скажу про це матері, ото ж наша матір, привчена давати подібну словесну відсіч, визвірилася раптом так: я добре знаю те, що я хочу сказати, фразою для нас не вельми вже несподіваною, бо поки вона вперто відмовчувалася і під її наморщеним чолом велася глуха боротьба різних думок, ми відчували наближення цієї загрози і трималися насторожі, та й зрештою про що тут йшлося?

А й справді, навіщо нам було розігравати подив, якщо ми й так знали, про що йшлося. Було два терени, де вона збивалася з ноги. Як тільки в гру входило її прагматичне бачення речей — була б марна затія переконувати її в існуванні інопланетян і всього того, що суперечило її здоровому глузду, — у чому успішна робота в крамниці, відколи вона перейшла до її рук, утверджувала її у слушності своїх висновків (ось приклад: краще пропонувати товари зі знижкою, ніж улізати в борги, проводячи дороге переобладнання вітрини, яка вабитиме своєю сліпучою облогою тільки комівожерів) і сексуальності. Щодо сексуальності, то в неї це поширена модель, що зводиться до парування жінки і чоловіка. Щодо решти, ці ігри з перестановкою, ці різні асоціації, Ахіл і Патрокл, Леда і Лебідь, Геркулес і його туніка, Пенелопа і її пряжа, про це навіть не варто говорити, просто вона в це не вірила. Її обманюють. Ви обманюєте мене, і вона знизує плечима і повертає на три чверті голову, здіймаючи брови і приплющуючи повіки. Сексуальність — це вид угоди, обряду, який починається першої ночі між молодим подружжям у силу неминучого обов'язку. Відтоді все повинно відбуватися винятково між ними, відкритими одне одному. Про нашого батька, навіть якщо цим твердженням вона видавала ще й природу своїх сумнівів, вона доводила, як запоруку його чесності і, отже, його вірності, завжди при ньому, де тільки бував, у ресторанах і готелях, відвідуваних під час його бретонських турне, а, отже, виходило,

що він не мав чого приховувати, що його поводження було усіма сторонами бездоганне, — і ніяке злощасне шпиряння ножа в їхній союз не може змусити її передумати, — отож, знайомтеся, це моя дружина. Що не передбачає противного (звісно, вона мала рацію, навіть якби нам хотілося зустріти цю жінку, певного віку, тепер, але яка ще нога під нею, на згадку про великого чоловіка вона розпромінилася б і легко зітхнула: о, Жозеф, при цьому її очі поступово затуманюються, і не в силі приховати свого збентеження вона перепрошує, змахуючи кінчиком пальця сльозу, набіглу в куточку її делікатно підсиненої повіки: даруйте, але я так любила вашого батька), і тут не треба підозрювати її в якійсь мак'явелівській казуїстиці, але й жодного прямого доказу нема. Бретань досить велика, щоб там не могли сховатися таємні коханці.

Але для коханців не дуже зручно там застрягати. Отож можна було боятися, що цей роман, початий п'ятого липня, зі смертю зразкового мужа не закінчився. Афішована суворість, цей ще один зручний спосіб не виправдовуватися за своє нове самотнє життя, в якому вона почала бачити вигоди, навіть якщо у ході свого повільного воскресіння іноді матір заявляла нам про те, що якийсь торговий представник запросив її на сніданок, і це запрошення вона вряда-годи приймала, але виставляла це так, — ми працювали цілий ранок, склади з товарами були зачинені, а холодильник порожній, — що уявляти її з п'ятої до сьомої з приїжджим чоловіком не треба. Цим вона хотіла сказати, що порвати з таким життям можу тільки я. Час минав, проте ми, поки приходила підміна, дуже добре справлялися зі своєю роботою. Слава незамінної людина починала нам дошкуляти.

Так скажімо, вам шістнадцять, сімнадцять чи вісімнадцять років, ви готуєтеся жити разом з вашою матір'ю, якої не хочете покинути наприкінці року, в період цієї моторошної роковини. І саме цього вечора, підсумку поточного року і переходу до року нового. А ви знаєте, що в цю саму мить усі хлопці й дівчата ваших літ гарячково готуються відзначати свято, тобто впасти в обійми одне одному, під гілочкою омели чи ще там чогось, п'ючи те, що під руку навинеться, аби лише кілька градусів алкоголю вас захмелили,

тоді як Земля починає новий виток навколо Сонця і все буде зовсім інакше, ніж досі. На відміну від вас, бо ви відхилили запрошення, щоб зостатися з матір'ю, або (що імовірніше) ніхто й не думав вас запрошувати, це виглядає дивно, в якомусь зовсім похмурому реєстрі, уже відомому вам. Тобто якийсь телевізійний вечір із тією тільки особливістю, що на екрані ведучі одягнені в костюм, гідний пана Лояля в Зоряному Шляху, коли у вуйка Еміля ви бачили виступи канатохідців, приборкувачів, гримасників-клоунів, ілюзіоністів, еквілібристів, обсипаних блискітками, у смокінгах з атласними вилогами, у налощених циліндрах, хоча тут парад передусім потрібний на те, щоб убити час, що відділяє вас від цієї злочинної години наостанку року. Зворотний відлік часу, страшний для вас фіналом, коли ведучі, яскріючи, як різдвяні ялинки, збуджені так, наче були присутні при народженні всесвіту, закликають обійняти свою даму в мить приходу нового року. Або ви самі з вашою матір'ю і вам нічого іншого не залишається, як нахилитися і поцілувати її, бажаючи їй — чого: всього щастя світу? Це побажання сором'язливо передається десь так: передусім здоров'я. Але, передусім, це — любов. Бо в сімнадцять ви ні на секунду не вірите, що печінка в доброму стані куди краще, ніж щастя стискати кохану жінку в обіймах. Але годі про здоров'я, оскільки ми не можемо сказати нічого істотного, до чого ваша матір натомість не додасть найкращих побажань, маючи на думці навчання. Отож, у цьому році нічого не світить. Але принаймні найважче, ця церемонія лицемірства (оскільки не треба нічого чекати, оскільки життя таке, як воно є, оскільки завтра буде такий самий день, як напередодні), залишилося позаду. З якого дива сопти аж до наступного року.

Після чого, підбадьорені, сумні, що не знайшли нічого кращого, як запропонувати іншому телевізійний вечір, коли повсюди вибухають петарди, ми мовчки терпимо появу ряду запрошених акторів, які, з келихом шампана в руці, покладають великі надії на новий рік, так гарно, відразу видно, розпочатий, і дають самітникам перед екраном все, чим життя їх обділило. Очевидно, таке велике щастя, подане в стількох маленьких кульках, зберегти тільки для

себе вони не зуміли, нам доводиться бути щасливими, щоб не псувати їхньої радості. Відтак нам нічого іншого не залишається, як чигати на слухну нагоду, наприклад, на зміну передачі, щоб плюнути на цей маскарад і піти спати.

Але через рік, бачучи, що нічого не змінюється, ви надумали взяти вашу долю до своїх рук. Усе має відбуватися інакше, тобто не так, як цього року і як року попереднього. Годі грати роль сумної маріонетки в якомусь вертепі. Віднині все буде по-новому і на життєвій дорозі ще трапиться стільки несподіваних радощів. Але для вас марно сподіватися, щоб усе було по щучому велінню. Треба самому перейти Рубікон, сказавши: жереб кинуто, і йти далі тільки вперед. (Згодом ви розкажете, як усе, що принесло вам добро і славу, залежало від цього вирішального моменту). Отож, ви, зачаївшись десь перед північчю у вашій кімнаті, лишивши матір перед телевізором, налаштовану святкувати цей день завжди однаково, ніби можна було чекати чогось іншого, ніж простої зміни учасників, готуетесь, єдині у світі, переступити поріг нового року, ставши з ніг на голову (до чого ви зовсім нездатні — ви навіть провалилися перед журі під час гімнастичних управ у середній школі, — отож-бо, дбаючи про своє майбутнє, ви вдаєтеся до допомоги простінка, того самого простінка, в який кілька років тому мати гупала кулаками, кличучи на допомогу вуйка Еміля, так ніби справді існував тут якийсь таємний лаз, отвір для втечі), але поклавши собі, через цю переорієнтацію, перевернути все догори дном, так, аби сум обернувся радістю, бездіяльність пригодами, а самотність приємним жіночим товариством. Ви стоїте тепер на голові, впершись лобом, намагаючись тремтячими руками утримувати загальну рівновагу, щоб ноги залишалися вгорі, не кажи ти святий Петро на своєму хресті, небесний ходак, рахуючи дванадцять урочих ударів бою на сільській дзвіниці, силкуючись не впасти додолу після дванадцятого, побоюючись, що вашого пророцтва вистачить недовго, що ліжник у жовті квіточки і підлога, застелена червоним лінолеумом, і картина “Сніданок на траві”, почеплена над подушкою, де одягнуті чоловіки заслужили таке неймовірне щастя — проводити пікнік із голими жінками, і пластмасове бра на стіні з геометричними

лініями, таке вам любе, бо свідчить про сучасний смак, і умивальник, і комода, змайстрована вами, аби довести, що ви майстер не гірший за вашого батька, все одно не здатні охопити всього масштабу проведеної зміни. В чому ви справді починаєте сумніватися, коли, вже після того як ви повернулися в кухню, стурбована вашою відсутністю і здивована вашим кровистим обличчям, з якого ще не відступила кров, ваша матір тривожиться: чи ти не захворів? Потім у відповідь на вашу невдоволену гримасу зичить вам доброго здоров'я в цьому році. І ви на неї вже дуєтесь, хоча вона нічого у вас не просить і не вимагає від вас не відлучатися ні на мить, ви сердиті на неї за те, що відтепер усе знову покотиться найждженою і зниділою колією.

Ми можемо майже точно визначити дату її виходу з довгого тунелю, досить заглянути в книгу записів громадянського стану, віднайти його там, колишнього щойно померлого бухгалтера, і підтвердити, що віднині наша мати вирвалася на іншу смугу свого життя. Але цей радісний після скорботних десяти років вихід, ознаменований нестримним, світлим сміхом, на честь її повернення у світ живих (небіжчика вона відвідувала, спершу дочекавшись закриття крамниці), вона намагалася, між двома веселими заводами, притлумлюваними трьома притуленими до рота пальцями, пояснити тим, що замість померлого, простягнутого на ложі, пузатого, огрядного, такого, як ми його знали, їй привидівся, безперечно, через сутінки, але перед тим, як їй розтлумачили хто є хто у славетному американському дуєті, чомусь їй здалося, ніби на смертній постелі спочиває не худорба Лорель, а Гарді, коли їй впала в очі ця подібність, уже майже несила була зберігати поважність, і поки інші відвідувачі, змінюючи один одного біля гробу, удавали собі належну міну, вона, тримаючись темного куточка кімнати, тьмяно освітленої тремтячим полум'ям двох свічників при узголів'ї, вдала, ніби ввічливо поступається місцем новому прибульцеві, аби тихенько вийти за поріг і вже десь там тіпатися від німого божевільного сміху, — та і як серйозно можна уявляти Олівера Гарді, приреченого терпіти таку тарапату, як власна смерть, —

питаючи себе, як же їй вибратися, бо страшно було подумати, що ця так довго утримувана видимість прорветься якоюсь дикою грою пальцями на носі, пурханням перед носом череваня вилізлої з подушки пір'їни, змусивши його гучно чхнути (свічки під цим потужним апхчи погаснуть, у кімнаті пітьма), або, чого доброго, раптом підхопитися на своїй постелі, обваливши її власною вагою. Але найважче було для неї потім, належно поводитися перед небіжчиковою донькою, Терезою, прибитою, ошелешеною відходом того, кого вона ніколи не покидала, хто, може, розраджував її так робити, але це не давало їй права радіти його кончині. А тепер, перед нами, вона кусала собі щоки. Звідси ми зрозуміли, який нелегкий цей обряд — перед невтішною сиріткою перебирати, як пацьорки вервечки, усі ці вирази співчуття в її горі і не подавати навзнаки, що вам начхати, а самій ще й відзначати, що мертвим покійник здається ще гладшим, ніж живим, і тут нас теж розпирає нестримний сміх, повислий на губах нашої матері, з яких має сходити слово потіхи, але сміх сильніший за неї, і вона, од реготу беручись за живіт, пояснює нам, що це ще не все, що Тереза, тілесами ще неосяжніша за свого батька, а сукня на ній не сукня, а якась салонна штора, та й нашмарована далі нікуди, а від розмазаної слізьми туші очі в кільцях якоїсь машкари, як у підземного гірника, от наша мама, обіймаючи її і зумівши за мить перед цим прибрати цілком похоронну подобу, сказала собі: Боже, та це божевільна з замку Шайо, тут ми вже не витримуємо, це вже занадто, нас поймає веселість, уявивши ще й цей твар вугляра.

І як же вона поводитись далі? Як ти виправдувалася, мамо, за цей незбагненний напад щирої веселості у таку мить? Бо особисто ми, якщо триматися такого сценарію, витягти з клопоту героїню можемо тільки одним: увімкнути сирени тривоги над похмурим селом, накликати армаду летючих фортець і скинути бомби, сиплячи їх роєм перед жовтим диском місяця, ніби стовпчик машкари біля розвішаного простирадла з променистим кружком, виписаним прожекторним променем, роздовбати до надр площу, розбити колодязь під ручною помпою, уміщеною в його центрі, вирвати з корінням три тополі, вирості на краю скверика,

поховати у вирві пам'ятник полеглим, знову засипавши його землею, висадити в повітря щит станції обслуговування Азюр, переорати головну вулицю, підпалити мерію вкупі з її книгами записів, зітнути куксу церковної дзвіниці, ось уже три чверті століття у чеканні на свій шпиль, викликати мимовільну гру дзвонів, пошкодити дзигарі вуйка Еміля, вибити вітражі — що сталося з одним із них шістнадцятого вересня сорок третього, коли американський бомбардувальник, відбомбившись над Нантом, з охопленим полум'ям двигуном, безперечно підбитим ППО, розбився поблизу селища, між фермою і школою братів, на тодішньому пустирі, відкинутий на сотню метрів уламок кабіни розтер у порошок вітраж зі Страстями Господніми, при цьому, неймовірно, але з купи залізаччя від літака виліз майже неушкоджений кулеметник, і на подяку чи на подячний молебень через кілька років підніс церкві дар, яким можна й досі милуватися і який удостоюється трьох рядків у туристичному путівнику, а іноді здивованої усмішки кількох роззяв, вони ладні забрідати сюди з пляжів, аби поглянути на наше диво дивне, на вітраж, призначений, певна річ, замінити давній, де в гурті жінок біля підніжжя хреста зображена індіанська принцеса. помітна своєю пов'язкою на голові, шкіряною сукнею і мокасінами на ногах, біля яких повзе гадюка, тим-то трохи обізнаному з життям того, хто залишився паном становища з висоти символічного дерева, — диво та й годі, бо зрештою, якщо він ходив по водах, чому ж тоді Ісус не скористався цим, аби відкрити Америку, — виходить одне з двох: або вітражист іконоборець, або скрутився з глузду. Ба ні. він вволяв волю літуна-кулеметника, який, перш ніж літак розбився, покликав на допомогу свою матір, тобто цю індіанку з племені на півдні країни, а ця гадюка під її ногами не що інше, як втілення зла, яке треба безжально топтати, а ця блискавка, вбившись у плоть після того, як з'єднала зигзагом небо з землею, це була вона, індіанська матір спасителька, вона, так само як Марія, присутня при смерті свого сина, вирішила будь-що врятувати його від цієї халепи, і вона, тільки вона, його врятувала. І щоб ми не забували, якій обставині завдячуємо цей чудородний вітраж, позаду Голготи, інкрустований в

узбіччя вохристого пагорба, схожого на стіл із вулканічної лави, маячіло хвостове оперення літака та ще й у формі хрестика, наче хрестик вигнаного, відкинутого розбійника, якому відмовлено честі складати сторожу, наближену до Спасителя, бо той, розкинувши руки, забороняє будь-кому підходити до себе. Але, якщо я вам не до вподоби, мені байдуже, розбирайтеся самі з вашими текстами і вашим сумлінням, здавалося, говорив чудом зіцілений, тоді як угорі над рештками літака ширяє в блакиті вітража чи не орел: гляньте, я прийшов із надією. Навіть якщо великий Дух, розгорнувши крила над своїми, не зумів відвернути різанини свого народу. Але ж нам відомо, і наша доба ще більше цьому підтвердження, що вчителі Тайни можуть небагато.

А тут, приснувши в лице скорботної Валькірії сміхом, мусила б вибиратися з клопоту наша матір, якби сирени повітряної тривоги не погнали до підвалу весь цей заплаканий люд. Нам не було чого непокоїтися, що що, а дорогу вона знала. Хапати її під руку й тягти до глибки, як це робив її любий кузен, не доводилося. І тепер, ух, вони врятовані. Хіба що в цей момент, поки всі переводили подих і обводили лъох покійника круговим сторопілим поглядом, яким краще міряти те, чому він завдячував свою повноту, поки під вогнем вибухових зарядів тремтіло, як величезне ошелешене тіло, селище, поки товклися між собою вишикувані сотнями пляшки, поки поволі зріла у її свідомості ця думка, ми могли б, певне, відіткнути одне з цих чудових марочних вин, припасених для урочистостей, — і тут хтось знайдеться, — якийсь мораліст, безперечно, обуриється: Ісусехристе, який жаж. Що? Не будьмо правовірнішими за самого Магомета, заперечує той, хто, пускаючи слинку, розшифровує, з пляшкою в руці, етикетку. Якби ж воно не ця обставина, відповідає інший, піднімаючи пальця до стелі, що ходить ходором від вибуху: ми забули про смерть. Нараз ви помічаєте, в який ступор упадають поховані, а потім, помовчавши, хтось кидає, що не такий страшний чорт, як його малюють, і тут, наче блоха, перескакуючи від одного до іншого, присутніх починає розбирати сміх, аж ось коли настав час і для нашої мами, щоб можна було теж, без оглядки, вилити нарешті свою радість.

Але цього разу вона вибралася з клопоту інакше. Не так, як того шістнадцятого вересня сорок третього, коли, аби визволити Едмона Дантеса з тюрми, вона пролила дощ попелу над Нантом. Вона обрала сценарій простіший, нараз припавши до грудей заплаканої діви, і, ввіткнувшись носом у згортку салонної штори, чи то пак сукні, утопила вибух своєї веселості в тому, що могло зійти за ридання. Після того, як Тереза гучно приєднала свої сльози до цього хору плакальниць, які порозмазували ще більше вугіль довкола своїх очей, обмінявшись двома-трьома словами, з яких було знати, що вони порозумілися, лаконічність тут цілком доречна, наша мама щезла цілком безкарно й, опинившись надворі, скористалася сутінками між двома ліхтарями, щоб відвести свою душу гучним реготом аж до зір.

А сміялася вона до нас, уявляєте. Про наш вихід на світло — ось про що говорила ця її так бурхливо висловлена радість. Мовляв, рана від смерті загоїлася, але, загоївшись, змінила кут видіння примари, так ніби горе, відступаючи, залишило на її обличчі шрам, на обличчі людини, яка сміється, так ніби віднині в її очах утратили всяке значення маленькі прикрощі буття і вже ніщо не могло дорівняти пережитому, якщо воно, звичайно, не пов'язується з важкими катастрофами, суть яких ми любимо роздувати, чортихаючись або пережовуючи їх, ото ж, від цієї миті не варто більше домагатися її співчуття від ламання велосипеду, нігтьоїди чи збіглого молока. Вона як скеля, невблаганна. Після викладу своїх проблем, усупереч ефекту, якого вони від цього чекають, усі мусять приєднувати збентежену усмішку до радості цієї маленької дами перед ними, уважної і не дуже враженої: той, хто в дощовий день заходить у крамницю мокрий, із виразом побитого собаки, кого вона зустрічає словами: ах, мій бідолашний пане, що таке з вами, заступаючи йому шлях і прикриваючи уже трьома пальцями свого рота, ось оцей добродій починає пояснювати їй, що його, після втрати ключів від машини, затримали жандарми, здивовані тим, що він зламував замок на дверцятах, а ось отой явився з перебинтованим лобом, бо з бритвою в руці послизнувся на плитковій підлозі ванної кімнати, а ще третій добродій зголосився піднести своїй дружині

вазу і зупинив свій вибір на салатниці, заявивши, що йому тільки доведеться підрізати стебла. Бо це здебільшого чоловіки стають мішенню її шкулких слів. Так вона висловлювала по-жіночому свою солідарність, ніколи не помиляючись і зводячи, мабуть, якісь порахунки.

У такому самому дусі, коли ми приходили вона розповідала нам про всі події, завжди однаково, заходячи здалеку, з неодмінним зачином: я була у крамниці. Де, наприклад, вона готувала пакет для пані такої-то, призначений для її небоги, відданиці за хлопця, зустрінутого в готелі альпійської бази, де вона проводила зимовий сезон, директор якої служив колись у тому самому полку, що і її вуйко, у Нанті, звідки він привозив бергамоти, які так подобалися її бабусі, котра померла трохи згодом, жертва не якогось там нестравлення, а глибокого, безпробудного сну, але ми вже виявляли своє нетерпіння, ну що ж, гаразд, обійдемося без преамбул, перейдемо до суті, бо, щоб принадити нас, вона оповіщала про якусь дивну історію, кумедність якої вгадувалася з її смакування наперед: ви можете мені не вірити, хоч вона ніколи в житті своєму не брехала, окрім того дня шістнадцятого вересня сорок третього, коли прогуляла урок бухгалтерії заради гарних очей П'єр-Рішара Вільма, а це, з огляду на наслідки, відбило їй всяке бажання відступати бодай на йоту від істини, проте перед нашими протестами вона починала трохи нервуватися, дутися, шиячи губи і трясучи підборіддям, так ніби ми позбавляємо її всіх ефектів, тоді як кожен етап її історії має свою вагу, і, якщо ми пропустимо бабусю, бергамоти і Куршвель, то нічого не зрозуміємо з того, що буде далі, отож так важливо взяти до уваги, що, запакувавши подарунок для небоги, вона закрила крамницю, бо минуло вже опів на восьму, і заходила вибирати касу, думаючи про те, щоб не забути у Королівських закладах порцеляни замовити тарілку з мотивами Страстей. Інакше, шкурка вичинки не варта. Краще вже урвати на цьому. Гаразд, почнімо спочатку. Отже, ти була у крамниці.

Крамниця — це її орієнтир, її лігво, місце її зустрічей та обмінів, її вихід у світ, її бюро плачів і радощів, її вотчина, її правдиве життя. Щодня протягом тижня, окрім неділі після обіду і понеділка, вона тут приймає. Вона тут нерухомий і

завжди у русі центр, такий собі вібруючий кварц для відліку часу. Навколо обертається Всесвіт. Звісно, колись вона мріяла про інше життя, проте доля, а з нею не сперечаються, привела її сюди, звідки тікати вона не збирається. Тільки смерть зможе її вижити, відганяючи її, вона утримує її на відстані, як відганяє вона і думку про можливу відставку. Оскільки часу в неї обмаль, вона виробила спосіб сповільнювати його хід — ритуальним повтором одних і тих самих жестів, без показухи, без забігання в майбутнє, просто виходячи з необхідності робити свою роботу і добре робити, тому вона мие посуд, прасує білизну, складає її до шаф, підрублює чи строчить на машинці, заповнює бордери, виписує колонки цифр, виготовляє етикетки, витинаючи їх із білого картону припасених для цього коробок, зі старанністю відмінниці виписуючи ціну, категорію товару, рекомендацію, не виявляючи найменшого знаку нетерплячки, коли рука трохи схибить, нічого в її жестах не повинно видавати втому чи покваліве бажання упоратися з цим, жодного зітхання, завжди рівний настрій, відколи вона взялася за справу, нейтральний, цілковито такий, з яким вона робить усе, зберігаючи байдужий вираз, і коли нам здається, ніби вона десь за тридев'ять земель, небало кидає: я з'їла порцію морозива, тихо плямкаючи губами, знаючи, що ніякого шуму не було, але краще попередити нас про всяк випадок, або, чистячи латук і безжально обносячи зелене листя, з розгону зриває його, добираючись до білої і ніжної серцевини, і раптом чується її голос: а кроликів немає, супроводжуваний вибухом сміху. Що її рятує, то це її думка, яка у вічному бродінні, на відміну від тих самотників, в яких назавжди вироблене про все поняття й тверде бажання дотримуватися його і ні на міліметр не відступати від своїх приписів. Тоді як вона, беручись за якусь роботу, супроводжує її якимсь безладним киданням на всі боки, дивуючи відвідувача тим, що змітає цілі купи паперів, аби посадити його у своїй конторі, навіть не помічаючи, що залишилася керувати нею сама, тому не бажає будувати далекосяжні плани.

Отож її система була замкнута сама в собі. Ніхто не міг спробувати замінити її, втікши з касою, йому було б невтямки,

на чому тримався в неї порядок. А що про майбутнє вона не думала, поглинута своїми щоденними справами у міру їхньої появи, і робити щось наперед уникала, наріжним каменем її світобудови була тимчасовість: приставні стелажі, складені з нагромаджених на купу картонок, укритих липким пластиком, не для краси, а тільки тому, щоб не пропадали кінці рулону, — так моряки-рибалки знову фарбують свою барку рештками фарби, осілої на дні банок, — підставки, змайстровані за мірками, знятими з кадубів для зоління, аби знов утвердити ззаду якоїсь полички вазу або фігурку у стилі Помпадур, самі кадуби, в доброму стані й перекрашені, тепер замість контейнерів для ручок мітли, рулони подарункового паперу, обрізки церати замість стели для якогось ящика, повного губок чи пакетиків із засобом проти молі. І скрізь відривні аркушики, рахунки упереміш із розірваними старими конвертами, завжди напхвату, щоб писати на них, погнуті скріпки для всіляких потреб, мотвила клейких стрічок, перероблені в преспап'є, маленькі коробочки без покришок, напхом напхані всякою всячиною, від кнопок до етикеток проданих товарів, які перехресчують зав'язками з прозорого пластика, укріпленими двома тонкими металевими паралельними нитками, барвистими резинками, відколи перестали вдовольнятися малиновим жовтогарячим кольором каучуку, гайками і болтами від ручок каструль, пружинами від прищіпок, ковпачками від ручок, голками, саморобними гачками, тут може трапитись лезо від бритви, циферблат годинника, скельце окулярів, а також інші невідомого призначення речі.

Невже їй було важко упорядкувати у своїй конторі папери (вона зберігала все: фактури, записники, ордери замовлень, доставок, проспекти, каталоги, корінці чекових книжок, виписки з рахунків, — з самого відкриття крамниці не бракувало жодного документу, — великоформатні календарі, подаровані їй постачальниками, поштові календарі з зображенням цілих колекцій кошених, квітів, замків за піввіку, віншувальні картки, специфікації, повторно використовувані конверти, зужиті копії, розклади руху поїздів Париж-Нант після війни), папери, які вона, з огляду на таке розмноження, тицяла в успадковані канцелярські

меблі, маленька картотека виростала на своїй попередниці, замовлений рік тому, тепер дерев'яна, хоч інша була картонна, так тривало щороку, аж поки почало здаватися, як її площа потроху звужується, сідає, ніби під дією всюдисущої цвілі. І, звичайно, це намагання зупинити час не обмежувалося тільки конторою. Марні і давно вже занедбані речі переповнювали шафи і буфети, але списати їх вона не наважувалася. Мало чого може статися. (Жаль їй було розлучитися з костюмами нашого батька, дарма що вони зійшли з вішалок уже тридцять років тому, і їхня матерія стала цупка, рипуча, як старий, незахищений від негоди брезент. Щодо посуду, то у нас, на превеликий жаль, назбиралося з нього те, що стало неліквідне: філіжанка з відбитою ручкою, щербата ваза, розрізнені склянки, чайник без накривки, двійня сіль-перець без сільнички. Тут вона поводитися як та білка, демонструючи не обачність вкладника, а безтолковість заклопотаної людини, яка, ховаючи припаси на зиму, врешті сама про них забуває. Звідси і несподіванки: шукаючи чогось іншого, натикатися на завали конвертів, картонних фішок, олівців, куплених у коробках, знаходити у блокнотах марки (випущені для колекціонерів, чия вартість уже не відповідала їхньому номіналу). Але цей доказ негаразду в її господарстві ще не давав вам підстав робити їй якісь зауваження. Ви що, хочете її розсердити? Тоді запропонуйте їй усе пропилювати. Вона одразу насурмить, втягне голову у плечі і муркне щось, відбивши назавжди вам охоту лізти не в своє діло.

Дивитися далеко вперед — це вміння нашого батька. Саме він вирішив розширити крамницю, захопити пивниці і влаштувати там підвальний поверх, факт незвичайний на зорі шістдесятих у селищі міського типу. Але спроби затримати перебіг часу його не обходили. Навпаки, усвідомлюючи, що в теперішньому йому нецікаво, що заслуг за ним небагато, він рвався вперед. Гляньте, як цей великий чоловік намагається сповна реалізувати відпущене йому життям, замовляючи у фаянсового фабриканта в Кемпері набір попільничок із написом: *Вам у дар Дім Руо*. Та й що це йому дасть, якщо він сиднем сидітиме в цьому закутку? Ось чому він зникає, об'їжджає Бретань і, в вогкій жарі своєї машини,

заповітrenoї димом сигарет “Житан”, надумує, як йому розбудувати дім, сад, крамницю. Хіба вогні міста не можуть світити й для нього? За прикладом “Горбаня” і його гордого гасла він запросить місто до себе: два поверхи будуть відведені під великий магазин. Не встиг він звести башти свого нового ділового обзаведення, як йому захотілося її змінити. Йому раптом спала думка переставити простінок, і він схопив молот і о десятій вечора заходився його ламати. Поряд із цим духом неспокою уявіть собі того, для кого життя як тиха сага. Вона ступила у його слід, трохи попірхавши, але не пустивши пари з уст.

Після смерті нашого великого керманіча повисли у повітрі два задуми. У затиλλі сад і його версальський план із дикими скелями, водоспадами і розаріями, а спереду — нова, замовлена одному архітекторові, ліпка фасаду. Зображений на широкому аркуші чорного кансонського паперу, прикріпленого кнопками на фанерній дошці, увесь на склистій поверхні з сіро-блакитними відтінками, з подовженою перспективою, так ніби її точка сходу опинилася десь на висоті площі у напрямку кафе-бару Марі Режан, з жовтим фронтоном і чорним порогом, із написом рельєфними червоними літерами Посуд-Подарунки, наша стара крамниця після цього курсу омолодження стала невпізнанна. З цією вівіскою нам уже не закинеш, що ми пасемо задніх. Ми стрибнули врівень з епохою. Ми вже в авангарді прогресу. Але біг без зупинок підточує твої сили. Ти загнався надто далеко. В цьому часовому прориві не вистачає часу для себе самого, і йому нитка урвалася на другий день після Різдва. Віднині, як у цих кімнатах усипальнях, де він приречений жити великим чоловіком, де навіть порошок побожно консервується, наче йдеться про його тлінні останки, все стоїть недоторканим. Час зупинився, узяв тайм-аут. Два проекти будуть поховані вкупі з ним. Каміння, привезене з Бретані, невдовзі зникне у високій траві у глибині саду, на яке ми будемо натикатися, розкидаючи гербициди, креслення архітектора опиняться в гардеробі, а його дошка знадобиться при складанні кросвордів на три сотні слів.

Іноді думаючи, якою була б наша крамниця, якби її проєктант жив, тобто чимось неуявленим, ми твердо знали

одне: від житлового будинку, самовільно захопленого скватером із його мріями про велич, не зосталося б нічого, і ми б тулилися бозна-де, наша мати, не бажаючи відставати, цідила іноді, зітхаючи: ах, якби мені скинути десять років, і починала вголос правити, як би скористалася з цих трьох тисяч шістсот п'ятдесяти двох днів: купила б сусіднє житло, пробила б спільний мур, створила б просторий ансамбль, де було б усе, що потрібне для влаштування молодого подружжя, крім місця для меблів та електропобутових приладів, які нові можливості для кухарства. Але навряд чи вона сама в це щиро вірила. Їй легко можна було б нагадати, що десять років тому, тоді як вона висловлювала уже свої жалі в такому самому дусі, їй було менше на тих десять років, яких саме зараз бракує. Та й воно, якщо щиро сказати, зрозуміло, так вона зазвичай відмахувалася від можливих докорів за цей стан передчасної консервації і ветхості її склепу.

Продовжувати велику перебудову вона нібито й хоче, але ж провадити як слід роботу їй заважає лише час і надто пізня передача естафетної палички. Але з філософського погляду вона противилася батьковій концепції. Підмурки її системи стояли на тім, аби щодня повторювалося одне й те саме: з дев'ятим ударом церковних курантів квапливо відсадити горнятко з кавою на стіл і, витерши губи серветкою, бігти відчиняти двері своєї крамниці. День запущено. Після чого вона дозволяє собі висловити деякі міркування, пов'язані з погодою, сезоном і впливом цих та інших чинників на відвідуваність. Усе, що здатне перебити цю завчену одноманітність, озвучену годинами початку її торгівлі, здається брутальним втручанням, якимсь часовим вірусом, підкинутим на шкоду трудовій діяльності, веденій на одному й тому самому місці. Хіба тут до політики великомасштабних робіт з її сподіваннями в більш чи менш довготривалі терміни добитися радикальних змін. Ось вона так невдоволена, коли виникає потреба переглянути порядок денний: чийсь несподіваний чи очікуваний прихід, так чи інакше морочливий для неї, запрошення, що змусить її покинути, хай навіть у другій половині дня, дім, поява в родинному колі нової особи, заповідь народження дитини.

Не сподівайтесь, що вона радітиме разом із вами якомусь вашому успіхові, якщо ця подія порушує її плани. Вона не з тих, хто кине́ться до пологового будинку, аби побачити онуків — навіть у понеділок, свій вихідний. Її герша реакція це завжди невдоволення всім тим, що може внести сум'яття в її життя з майже монастирськими правилами. Але кину́ти і лізти на стінку вона не вміє, її пересердя проривається бурчанням (чимось таким: я це добре знаю або: не змушуйте мене говорити те, чого я не казала), причому іноді ці незграбні, несправедливі зауваження супроводжуються надутою міною, опущеними очима і зсунутими бровами. Для того, щоб впустити у свій світ новину, їй треба десь кілька тижнів, а потім усе вертається на круги свої.

Нудилася вона тільки в певні недільні пообіддя, коли, не маючи нічого до роботи, а це була рідкість, сиділа у кріслі в їдальні, під звуки якоїсь музики, підшочившись, дивлячись у вікно на мур напроти, затканий диким виноградом. Хоча ця раптова пустка трохи страшила її, проте не будила бажання піти на спочинок. В інший час усі її дні були заповнені по вінця. Навіть якщо їхній хронометраж, поминаючи години відкриття крамниці, був досить вільний, — а втім, її лютили будильники, які завжди доводилося звирятати один з одним, — вона дотримувалася певного обряду. Наприклад, вечір п'ятниці був присвячений звиванню волосся. Прибравши в кухні, помивши голову шампунем, вона сідала коло столу, з накинутим, як шаль, на плечі рушником, ставила перед собою прямокутне дзеркало на підставці, нахиляючи його відповідно до своїх рухів і зупиняючи, коли треба, бо воно ковзало саме собою (таке вертляве, що доводилося направляти його книжкою, використовуючи її як підпору), відтак заходжувалася накладати жмут за жмутом на папільйотки, закручуючи і фіксуючи його великими пластиковими шпильками, тоді як її око знай зазірало в телевізор. Після чого вона начісувала на голові такий собі тюрбан мамамуші і вмикала фен, даючи йому надимати зачіску на взір повітряної кулі. Потім схрещувала на грудях руки і намагалася стежити за тим, про що йшла мова, проте під її каску слова потрапляли через одне, тому часто тонкощі теледебатів до неї не доходили. Якщо

у кімнаті сиділи ми, їй завжди здавалося, ніби ми користуємося з її тимчасової глухоти, щоб збиткуватися з неї, — перевернула все з ніг на голову, — тоді, трохи роздратована, вона глушила мотор фена і змінювала розмову: вам не гаряче? Виходить, що вона задихалася під своєю кучмою, яка тепер, без напору повітря, обвисала, як млинець годинника. Однак чого вона найбільше боялася, то це здаватися вередою. Але якщо ми зголошувалися провітрити кімнату, вона цьому не противилася. Така була її манера надавати своєму бажанню якоїсь мудрованої форми.

Навіть рік у неї пов'язувався з кількома циклічними подіями. Тому на свято Всіх святих два поверхи крамниці нараз опинялися затопленими штучними квітами, або наприкінці літа — скляними банками, потрібними для консервування. Але було два великих свята, до яких вона готувалася з великим піднесенням і винахідливістю, запасаючи дешеві з огляду на скарбнички дітей товари, але вони окупалися, це Різдво і День матері. Цілий тиждень напередодні у магазині товчуться юрми клієнтів, і вона роздає поради, спрямовує, а то й уміло переконує в протилежному, питаючи: а як ваша дружина, ви певні, що це їй сподобається? а іноді освіжає комусь пам'ять, нагадуючи, що торік, хіба не ви вже дарували їй картоплем'ялку? розвиваючи перед кожним ту саму незмінну аргументацію, спершу, неодмінно, цікавиться, чи має він якусь думку про характер презенту. Не має? Нічого, ми саме тут для того і є, і наша мама зі шкіри пнеться, шукає як краще вдовольнити покупця, як от, знаючи мадам Х і дуже обмежені можливості мес'є Х, обережно схиляє останнього зупинити свій вибір на тому, що на його кишеню, силкуючись, аби артикул був корисний і гарний, і відрадити його від того, що йому справді не підходить, як от цеберко для льоду, коли в домі нема холодильника, проповідувати потребу ощадливості, коли цінова різниця між двома предметами майже однакова, але різні їхні марки в її очах нічого не значать, він у користуванні нічим не гірший, а втім, і це був несподіваний хід у її комерційній стратегії, якщо вам не підійде, ви зможете завжди його обміняти. Так вона жонглювала кількома клієнтами, просячи одного подумати, поки розмовляла з іншим, підводячи

третього до полиці з таями для сиру, бігаючи до складу в саду по шабатурку під куплений чайний сервіз для четвертого, питаючи, повернувшись, у добродія з таями для сиру, чи він уже зважився на щось, спускаючись у підвальний поверх, щоб упакувати чайний сервіз, а, почувши від покупця тоді, як вона закінчувала наліплювати етикетки *Веселого Різдва* на гарний подарунковий папір, репліку, що він волів би кавовий сервіз, якщо це не надто пізно, заперечує, що ви, ні, ніколи не надто пізно, знову піднімається бігом нагору, рушає на склад, увібравши у плечі голову, ніколи не виявляючи анінайменшого знаку обурення, і тільки коли їй здається, ніби вона зазнає зневаги, що траплялося іноді від випадкових жінок, із числа тих, хто, прибираючи вигляду городянок, розігрують удаваний подив, що не сподівалися знайти такий “бутік” у глушині, неабияк дратуючи цим нашу матір, яка хвалилася, згадуючи батька і гостей у її юності, знайомством зі справжньою елегантністю і не хотіла дати наплювати собі в кашу цим ляскотухам.

Раз і назавжди вона обрала партію скромників. Оскільки її туди взяли, вона обстоювала їхню справу, мов якийсь Робін Гуд у Шервурдському лісі. Вони стали сенсом її існування. Привітна до всіх тих, хто стукав у її двері, передусім вона була з тими, хто не наважувався з'являтися в багатих кварталах, бентежачись перед шикарними магазинами та їхніми власниками. І багаті квартали почалися скоро для них, тобто не лише для двох тисяч мешканців нашого містечка, а й для тих, хто жив у двох сусідніх містечках, які, подвоївши цю лічбу, скористалася цим, аби добитися статусу ледве не столиць. Очоливши цей хрестовий похід, вона зреклася усього, що могло підвищити її престиж, витребеньок, шикарних марничок, престижних марок, псевдовишуканої клієнтури, і потурала іноді сумнівному смаку найскромніших людей, змушених обходитися тим малим, що вони мають, знаходити щось добротне у тому, що було в межах їхніх можливостей. Вирішувати яка ця річ — гарна чи негарна було не їй, як тільки загоралося обличчя того, кому вона відмовляла на неї право. Урізувати розмір своїх прибутків, навіть якщо справи її від цього страждали, змушували її дві речі, найголовніші для неї. Зиск, на нього

вона не зважала, навіть не уявляючи, що дехто може нажитися коштом бідняків. Вона завжди сподівалася на подяку (ось чому, приходячи, ми вислуховували зібраний нею, це була її слабкість, перелік похвал її вірних стосовно одного й того самого: широкого вибору її товарів, їхніх цін, які кидали виклик будь-якій конкуренції, її люб'язності і компетенції). Ці підбадьорливі відгуки додавали їй сил, і жодна критика не могла б уже збити її ні на цаль із цієї лінії. Ось так уперто і послідовно здійснювала вона свою тиху революцію. (Треба було чути, як вона коментує, дивлячись по телевізору виступи робітників, коли доходить до биття вітрин, паління автомобілів і зіткнення з силами порядку: бідолахи, їх штовхають на крайнощі, — а вона ж не згадувала ще й про агентів громадської безпеки, які, кинувшись у контратаку, розперізувалися й собі). Це була жінка небезпечна.

А ще її постійно мучила думка, що її клієнтура, старіючи разом із нею, прагнула купити якийсь виріб, модний тридцять років тому, а задовольнити їхнього попиту вона не могла. Що змусило її піти потихеньку (вона не робила жодної ілюзії про майбутнє, коли їй доведеться відійти від справ: на перших порах зі мною вітатимуться, питатимуть, що в мене нового, чи я не дуже скучаю, а потім, покоління змінюються так швидко, хто згадуватиме про мене?). Аби уникнути таких прикрощів, супутніх усім системам, їй заохотілося пошитися в доктора Фауста. Це класика, нема нічого кращого, щоб помолодіти. Фауст пішов на угоду з дияволом, аби спокусити Маргариту. У неї так вийшло з Церквою, яка освятила шлюб. Із правдивим поділом ролей: релігії — причастя і клятва вірності, її крамниці — світська влада і списки весільних замовлень. Із нею нараз вона віднайшла молодість. Молодість вічну, постійно відновлювану. Вона приймає віч-на-віч майбутніх чоловіків, проводить немало часу в їхній компанії, запрошуючи їх приходити в понеділок, вихідний день, аби менше було клопоту, промацує їх, вислуховує, укладає ідеальний список, аби нікого не обминути, і своїми розумними порадами, тонкими натяками доводить, що духом вона така ж молода, як вони. Якщо потім вони старілися, поповнюючи когорту літніх, то це

була не її проблема. Зміна не підводила, здаючись їй ще палкішою, ніж попередня, аж було невтямки, чому б це світові, у вічному круговороті життя, не скористатися з цієї нової надії. На щастя, це був департамент із високим відсотком одружень, — недогибки гріхів Луї-Марі Грінйон де Монфора, — де й досі запрошують численну рідню радіти щастю новоженців. Але такий аргумент для неї був неприйнятний. Якщо молоді хмарою йдуть до її крамниці подати свої списки весільних замовлень, то це тільки завдяки її талантам. Таким чином вона перетворилася на другу сваху, покликану зміцнювати шлюб сервіруванням столу (якщо двоє претендентів не могли домовитися про узор на якійсь тарілці, вона невисоко ставила їхнє спільне майбуття), отож, коли люди й досі женяться, то не перебільшенням буде думати, що тут безперечно її заслуга, і сказати усім весільчанам, що ця жінка справді унікал, і час над нею не владний.

У вас розмова з нею. Розмовляти з нею тепер легше, відколи ви дали собі слово більше не нервуватися, навіть якщо недавно при веденні подібних речей ви кипіли. Її манії замість вас дратувати тільки забавляють. Та й то не дуже. Не тому, що ви заспокоїлися, а просто кинули всяку спробу її переробити. Ви згодні — пора вже пізня, але умовляти її відкласти миття посуду назавтра марно, бо вона таки має рацію, доводячи, що неприбраний після вчорашньої вечері стіл зіпсує їй сніданок. Отож о другій ночі вам доводиться терпіти її зауваження щодо легкого нальоту на якійсь склянці, вимитій вами за її вказівкою, тобто, мити спершу скляний посуд, потім порцеляну, столове приладдя і насамкінець кухонне начиння. Ви терпите, хоча б вам хотілося уникнути цього наряду на кухню, а вона за вашими плечима цідить, що у вас не туди руки стирчать. Колись ви зараз же кинули б посуд, з якимись різкими, на материн подив, словами, але зрештою, що саме я їй казав? так ніби справді ви були надто образливі, і вам ніколи не робили жодного зауваження. Але нині з цим покінчено. Ви односторонньо встановили мир, мир для добрих людей, добре знаючи, що доброта на її боці. Ви оплатили останні залежності,

останні кривди. Вона своє життя прожила і з її погляду прожила якнайкраще. В ім'я чого їй лізти у сварку? Часу на спільне наше життя відпущено небагато. Отож негоже гризтися через її добре вивчені потуги довести те чи се, добитися цього, а не того. Просто візьмімо до уваги ось що: раз уже Аннік Брежо народилася п'ятого липня двадцять другого в Ріае, Нижня Луара, то це дає їй право робите одне, а інше не робити. Наприклад, вона зуміла виростити сама трьох дітей дев'яти, одинадцяти і п'ятнадцяти років після того, як овдовіла у сорок один рік і що це сталося надто рано, щоб узяти відпустку у життя. А ще вона зуміла, ведучи невелику сільську торгівлю господарськими товарами, конкурувати з п'ятнадцятьма гіпермаркетами, зосередженими в периметрі тридцяти кілометрів, і цей неймовірний випадок, це втирання носа свідчить про сильний характер, поставлений на службу справжній діловій хватці. І тут ціль моєї шаради ні до чого, тим паче, що ніхто цього не заперечував. І навіть чоловік, померлий двадцять шостого грудня. Його маленька Лу вистояла.

А що їй здавалося цього мало, ухвалювати постанову про припинення своєї діяльності вона не поспішала. Отож, поки юність ласо шептатиме, розносячи по цілому кантону, її ім'я, доти її мозок збиратиме, що кому пропонувати (вона виконувала одночасно по десять списків весільних замовлень, а це вимагало задовольнити понад тисячу гостей), доти ноги носитимуть її зі швидкістю вітру між крамницею і складом, змушуючи спускатися сотню разів на день сходами до підвального поверху, і вона не бачила причини відходу на спочинок та ще й застереження в бозна-якій там угоді про відмову від своїх прав і привілеїв після досягнення певного віку. А втім, не знати, що було в неї мотивом — утіха від успішного ведення своїх справ чи виклик, кинутий усім тим, хто хотів би побачити її у відставці. Бо, зрештою, ви не зможете довго тягти так лямку. Вона тихо хитала головою, відповідала ухильно, що, звичайно, одного дня, побачимо, може, наступного року. Очевидно, це не розумно, ця упертість, ця відмова підкорятися законові. Відставка? Ніколи, відповідала вона щоразу. В цьому відчувався якийсь гонор. Але вона добре знала: все має свій кінець. Спершу

то було, ця театральна репліка, чистим лукавством, заради утіхи побачити досаду того, хто заганяв її у куток. Постанову зупинитися вона ухвалила одного ранку, за сніданням, саме тоді як куранти вибили дев'яту, тобто замість кинутися відчиняти двері крамниці вона й далі сиділа за столом і любісінько собі вмочувала намазану маслом тартинку в каву з молоком, пильно розглядаючи газетну сторінку з повідомленнями про смерть, так наче й не було нічого. Від цієї миті вона кине́ться в нове життя, без скарги, без тіні жалю, приймаючи новий порядок речей, відмітаючи тридцять років цілковитого занурення в те, що пов'язане з минулим, вона вже ним сита, про це більше ні слова. Одне тільки заважало такому ідеальному рішенню: вона не могла з одного маху згорнути свій бутік, — так вуличний торговець, побачивши контролера швиденько хапає за чотири різки обрус, розстелений на землі замість лотка, і, зі своїм скарбом на спині, дає ногам волю, навіть належні йому гроші не взявши.

Наша мама, зі своєю крамницею у великому, вузлом зав'язаному носовику, почепленому на кінці палиці, іде геть, наче Шарло, видний зі спини, щоб приєднатися десь там до свого великого Жозефа, тоді як світляний кружок, поступово звужуючись, перетворюється уже тільки в якусь цяточку, — такий фінал нам би, звичайно, сподобався. Світло юпітерів, оплески, публіка на ногах, серед якої новоженці, і ми, в останньому ряду, витираємо сльози, але невдовзі вже не плачемо, а регочемо, бо Шарло, як на те, удаючи нашу маму, по той бік екрану, ще безумніший, ніж будь-коли, робить виплигаси і вихиляси, — ось що чудово лягало б у кадри. Проте реальність куди складніша. Рішення згорнути свою справу треба ухвалювати заздалегідь і пов'язане воно з цілим рядом принижень: припиняти покупки, відсилати з порожніми руками комівояжерів, бачити як поступово порожніють полиці і як клієнти, знаходячи усе менше товару на них, ідуть із крамниці розчаровані, поширюють погану новину і нарешті передають останню, неймовірну, нестерпну: наша мама сама-одна посеред неліквіду своєї крамниці. А потім, ось вона, майже смертельна для неї зупинка: перша відмова прийняти замовлення двох

заручених, які прийшли з радісними надіями до цієї печери Алі Баби. Життя у них попереду, і вони просять тільки одне — розділити його з ними, а вона рішуче відмовляється від цього відмолодження. Словом, сьогодні, нам гаплик.

Вам уже давно хочеться встряти, впасти в слово, підказати рішення, але вона стає гопки (склеп і дім невіддільні, як можна покинути один, не занедбавши другого? дає вам зрозуміти вона, похитуючи головою, а ви, як завжди, цілковитий нетяма), зрештою, махаєте рукою, хай вона робить по-своєму, так як вона відчуває, навіщо її збивати з плигу. Ви саме допомагаєте їй розпакувати одну з об'ємистих шабатурок, принесених постачальником. Знімаючи полістиролові прокладки, зауважуєте, що з галантерею вона мала б менше клопоту, могла тримати її спокійнісінько до дев'яноста років. Авжеж, але з цим можуть упоратися всі, відповідає вона, як завжди стисло. Он воно що! Чи не в цьому криється одна з таємних пружин її трудових подвигів? Гаразд, мамо. Хай буде, що буде.

Стежити за тим, як позначається час на цій маленькій метушливій дамі, вам дають змогу часті візити. Скільки можна працювати в такому ритмі? Завивка у неї й досі бездоганна, але волосся біле, спина сутула, хай навіть її маленькі ніжки дрібочуть швидкою аллюрою в коридорі, що веде у двір. Цікаво, що всупереч цим явним ознакам старіння, втома нібито не владна над нею. Звичайно, вона її приховує. Але ви себе переконуєте, що вона вродилася двожильна, що її стане на сто років. Може, в цьому таємниця її сили духу. Ви згодні з пророцтвом вашої молодшої сестри, що мати умре по-мольєрівському, на сцені, ото ж уранці ми знайдемо її в обіймах з ящиком або простертою серед штучних квітів на Всіх Святих. Тут думками ми сходимося. Для неї кращого кінця не придумаєш. А для нас це була б одна, авжеж, саме так, одна зі щасливих розв'язок цієї драми, яку ми почали з такого тривожного епілогу.

З нею ми примирилися. З року на рік вона вдається до того самого маневру, відкладаючи до грецьких календ передачу ключа від своєї крамниці. Якщо так підказує їй серце, якщо вона тримається, виходить, що їй пощастить

на своїх низьких підборах перейти поріг третього тисячоліття. Читати їй нотацію марно, адже ми її знаємо, нашу усміхнену чайку: вона похилить голову, як удавана покутниця, щось забубонить, і завше її буде зверху. Коли відійти від справ, вирішуватиме не вона, повірте, цього не чекайте, тоді підкажіть — що ж нам зостається робити?

Цілком допустимо, що в більш чи менш вищих сферах могли вдарити на гвалт, зчинити переполох через цей факт нехтування законів часу, зухвалого виклику старощам, і якомусь ревнителеві справедливості заманеться приборкати своєумку. Можна уявити собі якесь вандейське зібрання, скликане з одним питанням на порядку денному: обговорення долі цього убоїща. Одні, гарячі голови, галасують: якщо вона впирається, то виселити її і край, інші стримують пристрасті: не пармо парка, адже це стара дама, не забуваймо про шану. А вона? хіба вона нас шанує, тільки чуєш із-за прилавка її сміхи з нашого брата! Та в її віці уже добрий десяток років у людей проблема з дозвіллям, хіба це справедливо? Геть привілеї. Цей головний біль для всіх. Звичайно, збори, то їх можна скликати, але що їй закинути, вона не переступила жодного закону; невідомо, щоб убила когось. Еге, не поспішайте із висновком: а її чоловік, його загадкова смерть у сорок один рік, на другий день після Різдва? хай би ще там був здихля, який, чого доброго, не переживе і зиму, а то кремез, голова сім'ї. Хто його знав, ще й досі згадують із захопленням. Мужчина нівроку, запевняють вони. Хто мені пояснить, як він умер у цьому віці, неждано-негадано? До того ж, вона ще й утратила дитину. Від холери. Холера у двадцятому сторіччі? А, може, звичайнісінька гарячка? Проведемо ексгумацію, розслідування, приб'ємо печатки і діло зроблене.

Де там зроблене! Це тільки юридична кляуза. Краще вже попросити індіанця спікірувати своїм бомбардувальником на дім, аби про нього й не згадували. Але тоді виникла б інша заковика: дім стоїть біля церкви, вибух не пощадив би вітражів, і цього разу довелось б замінювати Тайну Вечерю на якесь зібрання знахарів, а П'ятидесятницю на Танець Духів. І що тоді? казати, що ми знову візьмемо її з собою на тисячу років? як нам бути — скоритися? капітулювати перед

цим символом вічного руху? бо якщо ми не діятимемо негайно, то вона ще, чого доброго, прийме список весільного замовлення від Людовіка Тридцять Восьмого з королевою мексиканських ночей. Є ще одне непогане розв'язання, обережно озивається хтось. Яке? Облога. Облога така, ви хочете сказати, як в Алезії? Уявіть собі, як стратег імператор поспішає, пихнувши сигаретним димом до стелі, виректи з ученим виглядом: як в Алезії.

Ось чому прохолодного осіннього ранку перед крамницею розвертаються три механічні лопати. Ці здоровенні брудно-жовті дитячі іграшки на гусеничному ході, схожі на потужні катапульти, заходжуються обробляти вулицю і тротуар, угризаючись своїми крицевими щелепами в асфальт, зриваючи бітумні плити, відкриваючи підшкірний ґрунт, облущуючи його як кожушки цибулі, отож у міру їхнього заглиблення очам являються укладені стопкою шари, наче великоформатні сторінки книги про історію комуні, даючи їй читати згори донизу, з чорними підмурками спаленої церкви, рожевою кров'ю вандейців, пролиною при втечі на покритій інеєм земній корі, яка, за показаннями свідків, надавала згір'ю блиску рубіну, побожними відбитками кроків Луї-Марі Грін'йон де Монфора, який, у нападі свого легендарного гніву, повикидав із церкви всіх похованих там славетників, серед них діда у перших Євстахія, уродженця селища, як звичайних гендлярів із храму, черепами вікінгів, ще п'яними від амброзії, відбитком зуба святого Віктора у краплині води його чудодійного фонтана, пластом того вітру, що стихши ввечері, зруйнував надії венетів, унерухомлюючи їхні кораблі під шкіряними вітрилами, віддавши їх на луп римським галерам, а потім нижче рукавом Луари, загубленим у морських пісках, де, може, сталася голосна битва, бо недалеко від цього місця зводився пагорб Цезаря, звідки генералісимум стежив за ходом операції, і нарешті зовсім на дні, сягаючи у найвіддаленіші часи, з викопною жилкою океану на перламутровому ложі. Але нараз наша матір, оточена цими сухими клепками, наритими механічними лопатами, впіймана у пастку, стає полонянкою у своєму домі. Взявши на озброєння цезарську стратегію, вона переходить до самооборони

всередині своєї крамниці на стерчку, чиї стіни двигтять під ударами вепрячих ікол катерпілерів. На стелажах товчуться між собою склянки, дзвенять, сповзають міліметр за міліметром, так непомітно, що іноді, хтозна-чому, ніби в будинку з привидами, одна з них зривається в порожнечу і розбивається об підлогу, розлітаючись на друзки, яку вона, нагнувшись підмітає мітелкою і совком без ручки, яку, звичайно, не наважується замінити, поки не кидалася в контору і не замовляла знову на подібну модель, аби не розрізнити сервізу.

Перед її дверима лежали перекинуті над прірвою дві дошки, своєрідне потайне віконечко, необхідне для походів за провізією. Наша сімдесятитрьохлітня мама, бігаючи на своїх низьких підборах по цьому ліановому місточку, безстрашна, як завжди, до потерпілих торговців бідкатися і стрімко повертаючись із харчами (тоді не страшна ніяка облога), чекала своїх клієнтів. Але її покvapливисть була ні до чого. Їх було не гурт — канатоходець, акробат або неуважний стрибун у воду, — чим ці дошки над порожнечею не трамплін для нього, — випробовували долю на цій хисткій кладочці. Адже ціле селище було тепер розрите, не кажи ти кар'єр просто неба, так ніби наш індіанський кулеметник обрав цього разу для цілі плац-майдан, виривши своїм пікерувальником кратер у центрі нашої агори, так що завдяки цій страшній хірургії, затіяній для омолодження цих старих земель і проведеній під загальним наркозом, циркуляція пішла байпасом, в обхід священного пагорба, скувавши німотою руїни, і, о жорстока іронія долі, всі материні довгорічні аргументи для пояснення її успіху обернулися тепер проти неї.

Під час веселих тижнів напередодні Різдва і Дня матері, коли вечорами, на краєчку стола, вона бралася за свою улюблену бухгалтерію, складаючи зібрані протягом дня чеки, як вона тішилася, розчулюючись сама над собою (за продаж, обслугову, подачу), згадувала звідки вони, і на цій географічній карті її клієнтура виходила далеко за межі кантону, як вона тріумфувала з чеком у руці, цим свідченням її успішного бізнесу, — подумати, клієнт, мешканець Нанта, нашої столиці, де товару навалом, де якщо є, то тільки там, і ось цей нантієць приїздить закупатися до нас,

це вже чортзна-що, курзу-верзу, гиля-гуси. У душі ми цьому раділи, хоч коли вона хвалилася своїми заслугами в комерції, розігравали з себе знуджених, роздратовані її старою піснею, але слухали її, не перебиваючи, треба ж було виправдати право на візити, а вже потім мати змогу порушувати інші теми, зате позаочі ми її кривдити не давали нікому. Але найбільше вона любила випинати своє вміння поєднувати гуманність і діловий нюх, дух ініціативи і річний баланс, співчуття і окомір, у чому одностайно сходилися її шанувальники, чиї лестиві відгуки вона незграбно нам переказувала, шкода, що цей лавровий вінець не можна було надіти на голову — засміють і дражнитимуть задавакою, а якщо зайшло вже про цього нантійського покупця, то подумаєш, подія, та ще й, чого доброго, він купився на родичівське прізвище, на що вона відповідала, що як він, теж людина ділова, зупинив свій вибір на ній, то це не через якусь помилку, а через знання справи, а це підносить її ще більше, вінчає її на королеву у своїй категорії: подарунки, списки весільних замовлень, після чого всі відомі торгові представники великого міста її нігтя не варті, і тут вона діставала з рукава вирішальну карту: до того ж, він великий пан.

І хоч вона брала до серця потреби найубогіших людей, підтверджуючи цим свій вибір, але вряди-годи і достойний пан чи пані переступали поріг її крамниці, щиро хвалячи її за достаток і безпомильний смак, доводячи, що ніколи не бачили нічого подібного і навіть не уявляли, що можна натрапити на таке чудо у такому місці (тим паче, що вона відчувала, що то чоловіча вишуканість, рівна постава, вроджена елегантність і вихованість — Луї Журдан, наприклад, завдяки кільком голлівудським ролям, прославився більше, ніж Жан Тісьє). Проте через земляні роботи її периферійна клієнтура, витіснена дивізіями броньованих лопат, відігнана від підніжжя горба, не мала вже ніякого доступу. Зачинена у своїй цитаделі, Анна, сестра Анна, не бачила нікого. Танула її надія на галльську кавалерію, ту, яка мала розбити окови, прорватися крізь лінії укріплення і врятувати її від загибелі.

Зате в її крамницю вривалася курява, вкриваючи товари тонкою білою плівкою, яку вона щодня заходжувалася витирати, але на завтра пил осідав знову, змушуючи її в

черговий раз братися за ганчірку. Далєбі, даремна праця, — так солдат тривалої оборонної споруди чистить і далі свою зброю, нічого не знаючи про закінчення війни, бо загорожа була майже непроникна. Але де там, непроникна: згодом, через рясні зливи, вода, залитиши підвальний поверх, пошкодила частину її товарів, і, мабуть, саме з цієї миті впали її останні захисні редути. Подаючи нам детальний перелік своїх збитків, розкриваючи змову, жертвою якої себе відчувала, називаючи імена, розлючена своєю безпорадністю та безголов'ям, що впало на неї, вперше наша козир-жінка плакала в телефон. Ще недавно вона уявляла себе звияжницею у борні з недолею, аж іноді навіть сердилася на тих, хто не знаходив у собі сили змагатися, а тепер вся її влада над подіями де й поділася. Вона терпіла муку. Це вміння наїжачуватися, тобто, кривити гримасу і намагатися більше про це не думати, ця зброя, така ефективна у її переможній ході самотньої жінки, раптово дала збій, і вона почала збирати губкою воду, спорожнювати мідниці, ставити всі товари на полістиролові плоти, щоб запобігти загрози нової повені, розстилаючи по всій поверхні підвального поверху матраци з газет, затикаючи малоїмовірні пробоїни, забиваючи ганчір'ям найменші проміжки під вертикальною лиштвою, якою були вшиті старі стіни, і відтоді стурбовано стежила за тим, чи не заходить на нову зливу, щоб випробувати сміховинні засоби оборони. І дощ, у ці темні місяці, не забарився припустити і не давав їй спати аж до глибокої ночі, отож вона сиділа в ліжку і дослухалася до його плюскання у вікно своєї кімнати, — хай уже ранок виявить розміри її втрат. Вода знову нишком напросилася в гості, зробивши з розстелених на землі газет паперовий чвир, і ось цим селем нових потерпілих від стихійного лиха вона наповнювала великі, зібрані в неї на складі як дорогоцінні запасні частини, мішки для сміття. Що їй виводило з себе, так це сумніви у її правдивості, вона вже не знала, якому святому молитися, коли після її численних закликів про допомогу, викладу її становища, прохань до посадовців подолати фортифікаційні лінії, щоб переконатися в її правдомовних звертаннях, її відсилали від інстанції до інстанції, від одного бюро страхування до іншого, кожен умивав руки

перед цією піратською водою, що джерелилася чудодійним водограєм у підвальному поверсі її дому.

З кожним новим паводком сили її слабшали все більше. Знайшлося кілька милосердників, із числа елітних командос, які подолали ці лінії, аби допомогти у її важкій боротьбі з водою і трохи відтягти катастрофу, але в журних нотках її голосу ми відчули, що вона дійшла крайньої межі і що дива її другого повстання з мертвих не відбудеться. Різdvяні святки в її безлюдному магазині, позбавленому щорічного тріумфу, остаточно її добили. Через усі ці переживання вона зіпсувала собі кров. Саме тоді, коли робилися ці фатальні аналізи, було знято й облогу з зовсім оновленого селища. Це була нова декорація для нової п'єси, про яку було заздалегідь відомо, що її гратимуть без неї.

Цю свіжу кров юності, яка ще недавно утримувала її в житті і якої вона позбулася під час ремонтних робіт містечка, вводили їй тепер на довгих сеансах переливання, на яких вона плакалася своїм сусідам по палаті, тим, хто страждав більше за неї, або пройшов не такі тривалі випробування, або хто, на її думку, як і був в однаковому становищі, все одно його долю не порівняти з її долею. Отож після повернення з цих тяжких сеансів вона вирішила більше не жалітися, і відтоді цілі дні проводила в ліжку, і це наша дзига, сили її йшли на те, щоб перегортати сторінки якоїсь книжки, вона лежала нерухома, широко розплющені очі втуплені у стелю кімнати, ніби там був екран її думок, перебирала спогади, якусь любов і її подробицю, а коли іноді приймала випадкового гостя, садовлячи його у крісло біля ліжка, щоб дотримував їй товариства, перекинувся з нею кількома словами, то вона говорила про близьку смерть, то не її, а когось із найближчого свого кола, наприклад, про подругу дитинства, вже не житця на цьому світі, і знижувала плечима, коли її давня спільниця з колежу Франсуази д'Амбуаз віддавалася найчорнішим думкам, силкуючись її переконати з допомогою пустої діалектики: ти ж сама знаєш, що лікарі часто помиляються, і це ті самі лікарі, про яких вона щойно казала, що вони поставлять її на ноги.

Після виписування з лікарні її біла маска тимчасово віднаходила трохи барв, але тільки на певний час, і він усе

скорочувався, ніби її знівиснілий організм чимраз швидше спалював свої запаси енергії, все частіше викликаючи потребу переливання крові згідно з тим сценарієм, дальший розвиток якого ми знали. Бо часу, відпущеного на відвідування цієї схудлої, підтоптанної жінки, вашої неньки, позначеної вже печаттю смерті, лишилося, як вам відомо, обмаль. Вас попередили. Визначили термін. Усього за кілька тижнів вам треба навчитися жити без неї. Цей період учнівства скоро урветься, підсуваючи вам можливість іншого життя, про яке ви не мали уявлення. Досі, марно і довго борючись проти цієї істини, вам довелося прийняти, щоб за все, що ви робили, вона вас як не похвалила, то принаймні не вилаяла. Що накладало табу на бажання робити в житті чимало чого. Що заганяло його в такі суточки, що мимоволі питаєш: а яке було б це життя без того, щоб внутрішнє око пантрувало кожен наш рух і миттю насуплювалося при найменшому відхиленні. Святвечори підпарубочого віку були б, звісно, веселіші, якби ми з дванадцятьма опівнічними ударами обіймали дівчат замість зустрічати цю зміну року, сподіваючись, що новий рік не нагадуватиме попередній. І що найлегші перші клопоти зрілого віку будуть без цього надмірного тягаря журби, який ви взяли собі на плечі, бажаючи пом'якшити її біль і через який ви відчуваєте себе людиною, приреченою бігати у мішку. Проте ви дали собі слово не побільшувати її туги. Що дає вам мало місця для маневру, тим паче, що її життєвий ідеал нагадує штиль, де найменші кпини стають джерелом роздратування. А це означає, що поза цією сірою буденщиною рятунку для вас нема, це означає, що рятунку нема взагалі. Отож ви приборкуєте хвили в собі, гасите буяння. Ви як та комаха, яка біжить по воді, креслячи крихітні концентричні кола на поверхні ставка, схожі на цятки акупунктури, на письмо мушиних лапок, які ліпляться, не каляючи великого дзеркала.

Ось приклад: ви пишете про свого батька, чия рання смерть зобов'язує вас реконструювати його високу постать із шматочків, які, здається, погано складаються в одне ціле. З одного боку, у ваших спогадах він постає людиною владною, недаремно ви його трохи боялися, а з другого, всі зібрані

після смерті свідчення повертають вам образ якоїсь щирої, дивакуватої, великодушної, винахідливої людини, яка справила неабияке враження на своїх сучасників. Це він дивак? Вас душить сміх. Тоді ви, набравшись терпіння, намагаєтесь поєднати несумісне. Ви починаєте розслідування. Непрохані, свідoctва пливуть самі собою. Так ви узнаете про існування офіційної нареченої перед його втручанням у життя вашої матері. Нараз до вас доходить, бо тоді ви були дитиною, що вона ніколи не проминала нагоди прижучити свою суперницю, і ви, звичайно, здивовані, бо вам вона здається симпатичнішою. Коли з таким запізненням ви розкриваєте її таємницю, це бажання віддати віть за віть вас забавляє. Звичайно, при викладі цієї історії, прикритої романною обгорткою, ви робите все, щоб не вразити образливості вашої матері. Ви подаєте все це так, що вам здається малоймовірним, аби вона досадувала. Зрештою, під бомбами гору взяла саме вона, з висоти своїх півтора метра, перевабивши великого Жозефа у тілистої кралі. Ви навіть звертаєтесь прямо до неї, щоб висловити їй свою пошану. Відкинувши звичну стриманість, ви кидаєтесь до неї, ви закликаєте її ховатися, адже навколо рвуться бомби, наражаючи не тільки її, а й ваше життя, бо для написання цих сторінок вам неодмінно треба родитися, тут здуріти можна, ні мами, ні роману, на що ж тоді буде схоже це не-письмо про якесь не-життя? Нумо, мерщій, іди ж за своїм кузенком, він нантієць і знає всі закартки, не стовбич, скута страхом, на тротуарі посеред цього потоку каміння і вогню, треба, щоб ти лишилася жива-здорова та ще й така чарівна, як підеш, а це вже скоро, скріпляти любовний союз із високим молодиком, що тішиться таким успіхом і ризикує зараз тут своїм життям. Щоб заохотити на таке рішення, ви їй навіть пропонуєте таку угоду: ти нас рятуєш і про нас ще почують. Ви раді своїй знахідці, і тут, безперечно, ваша неня не може не бути схвильована. Принаймні, вам так здається. Та ні, де там. Читання її завершується крижаною мовчанкою. Ви можете навіть її уявити: кисла гримаса і насуплене чоло. Годі-бо, ну що такого я скоїв?

Ваші сестри вам підказують: це Емільєн, білява наречена, не простила. Як вона в цьому призналася? А втім, що ви були

в курсі, вона не знала. Але невдовзі це підтвердила ваша неня, адже її одвічна суперниця вдерлася до склепу, вчинила бешкет, поперекидала стелажі, кидала їй у голову сервізи кришталю, робила летючі тарілки з мисок і, посеред скаля нашого гарного посуду, дві старі сімдесятилітні дами виривали одна одній очі і волосся, зводячи порахунки за чоловіка, за якого вони сперечалися п'ятдесят років тому і вже тридцять років як умерлого. Однак, звичайно, вже пізно для якихось змін, бо трьох-двох слів недостатньо, аби приховати прекрасне минуле. Отож про фінальне величання не може бути й мови. Усе, окрім інкримінованого епізоду, що ваша мати може сказати, це що ви були не там, а в колегі, коли якась забута гасова лампа чадила так, що вкрила підвальный поверх крамниці тонкою плівкою сажі, і що, до того ж, ваш батько не міг узяти ситуацію під контроль, з огляду на те, що під час стихійного лиха його вже на світі не було, і що вона мусила боротися, як завжди, сама з бідой.

Ну, і чорт із ним. У вас не вийде краще і наступного разу, завжди знайдеться щось, що нелад. Та й навіщо чекати біля моря погоди? На який біс ці спроби в чомусь її переконати? Чого ви доб'єтесь, валячи їй на голову ці історії? Незабаром ви перестанете працювати під її оком, ви зможете ввести її до своїх книг, якщо про ваші наміри, з побоювання викликати її досаду, мовчатимете. Без ризику, що вона сперечатиметься або дутиметься на вас. Бо скоро вона не читатиме більше цих рядків, маленький блідий силует, уже зовсім знекровлений. Тепер, коли ви знаєте, що їй жити якісь тижні, при спробі уявити собі життя без неї у вас голова йде обертом. Це щось неуявленне. Ви підступаєте до безодні, хоча не знаєте, чи зможете утриматися у стані невагомості. Навіть у цьому стані вона вам до вподоби, ваша неня.

Замість одягати перуку, таку помітну, завжди зсунуту набакир, як картуз на голові у п'яного чоловіка, аби приховати поріділе волосся, вона накручує якийсь гарний тюрбан, наслідуючи Арлетті. Коли вона простує дрібними крочками, посилаючи вперед обидві руки, ладні вхопитися за якісь меблі або знайти проти перегородки підпору, ви бачите в ній узірець елегантності і добрих манер. Більше,

ніж цей швидкий фізичний підупад тіла, вас бентежить її допитливий погляд, мовляв, він, цей погляд, знає все, і знає, що ви все знаєте, а проте чекає від вас чудотворного слова, щоб звести цю смертельну хворобу до поганого грипу, від якого вона оклигає, і все буде так, як раніше. Але ви не умієте сказати цих втішних слів, а втім, якби й сказали, вона відкинула б їх, знизавши плечима, і навіть розсміялася б, якби знайшла в собі сили.

Ви сидите при ній, а вона вже відходить. Ви перед цією таємницею, яка вам невтямки: прекрасна людська машина за кілька годин перестане функціонувати. Вона, велика організаторка свого життя, все передбачила. Жодної неформованої фактури, жодного невідповідного паперу. Кілька тижнів тому вона прибрала крамницю, не бажаючи, щоб свідки її тріумфу бачили у ній розгардіяш. Відімкнула телефон, веліла казати, що вона не приймає нікого, окрім дітей. Вони зараз тут. Ваші сестри, як завжди, сама чеснота, ніжно беруть її за руку, припадають довгим поцілунком до її чола, шепочуть щось ласкаве на вухо, хоча медичні світила вам пояснили, що вона навряд чи їх чує. Але вони, звісно, помиляються. Сестри відчують, як при обережному змочуванні вуст її мертвотно-бліде личко кривить гримаса, вони сприймають це як одне з останніх слів Христа на хресті. Ваша неня ледь жива і тепла під простирадлами, але нічого ще не змінюється. Вона й досі серед нас.

А от ви — ні, не ви, а я, а втім як завжди, лемішкуватий, незграбний, на прощання намагаюся їй освідчитися в любові, але це освідчення лунає так само чудно, як поздоровлення з новим роком, з якими я до неї звертався, коли ми проводили віч-на-віч новорічну ніч. Але тут спиратися ногами на стіну марно, більше не буде так, як колись. Штовхнувши двері до її кімнати, вас вражає запала тут тиша, бо ще кілька хвилин тому тут чувся страшний передсмертний хрип, сиплий, швидкий, такий, що злити ваш подих з її подихом було годі. Потім ви чуєте вашу сестру, стоячи посеред цієї великої тиші, перед нерухомим тілом, з уже застиглим на устах глумливим усміхом трупів, майже знайомим нам за життя, вона вирікає вражено: вмерла, так ніби ми звикли до цього конання і воно могло тягтися без кінця-

краю, так ніби це животіння стало прийнятне, звичне, і не було ніякої причини, через нашу невимогливість, у нас його забирати. І тут до нас доходить, що наша небіжчиця мати скористалася з нашої хвилинної відсутності, аби уберегти нас від цього останнього подиху, груди опустились і більше не піднялись, щоб уберегти нас від жаху, крику і сліз. Але це нормально, до кінця такою вона була: головне, ви про мене не турбуйтеся, мої дітки. А що далі? Далі у вас таке враження, що ви живете, позбувшись дихальної вентиляції. Далі те, що ви відчуваєте нагадує якесь глибоке неробство, від якого ніяка розривка ніколи вас не зцілить. Далі ви дивитесь на телефон, знаючи, що дзвонити нема кому, що ви там більше не почуєте її голосу, а проте ви ловите себе на тому, що кладете руку на диск. Далі і справді відчуваєте себе вільніше. Тиск внутрішнього погляду спадає, навіть якщо він усе ще тут. Проте ви не дуже знаєте, що робити з цією новою свободою. А втім ви нічого з нею не зробите або зробите мало: вона цих рядків не прочитає, але хіба ви не відчуєте себе у праві дерзати, незважаючи на цю невдоволену гримасу, з якою ви звикли мережити папір. Далі ви будете уважні до того, що вам дісталось безпосередньо від неї. Якийсь жест, якась поза, це ж щастя відкривати у надрах ваших клітин цілу, живу часточку вашої матері. Далі ви обрізатимете салат у і, змушуючи вальсувати великі зелені листки, нашпиговані хлорофілом, зберігаючи тільки білу серцевину завбільшки з кулак, раптом кинете, ні до кого не звертаючись: а кроликів же нема. І відчуєте, як у вас прибоєм піднімається глузливий смішок, такий знайомий вам. Безперечно, це вона. Ага, я сміюся. Сміюся від того, що бачу себе.

ЖАН РУО
ВАМ У ДАР

Переклад з французької Анатолія Перепаді

ВНТЛ-Класика
а/с 10249 м. Львів 79006
тел./факс: (0322) 98 01 35
e-mail: info@vntl.com
<http://www.vntl.com>

Жан Руо (Jean Rouaud)

Народився 1952 року в Камбоні, Нижня Луара.
Після закінчення університету в Нанті, працював
розповсюджувачем книжок, продавцем у книгарні,
журналістом, паралельно пишучи власну прозу.
У 1990 його роман *Les Champs d'Honneur* отримав
Гонкурівську премію. До основних творів письменника
належать романи *Des hommes illustres* (1993),
Le monde à peu près (1996), *Les très riches heures* (1997),
Sur la scène comme au ciel (1999).

Роман *Вам у дар* (*Pour vos cadeaux*, 1998)
написаний після смерті матері письменника,
яка і є головним героєм цього твору.

ISBN 966-7493-41-5